

Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн улаан данс

**Эмхэтгэсэн: Хаянхярваагийн Тэрбиш,
Хорлоогийн Мөнхбаяр, Е.Л. Clark,
Жавзансүрэнгийн Мөнхбат, Е.М. Monks**

**Редактор: М.Мөнхбаатар, J.E.M.Baillie,
Н.Батсайхан, Л.Я.Боркин, Р.Самъяа,
Д.В.Семенов**

Royal Netherlands Embassy

Энэ бүтээлийг Дэлхийн банкны Хүрээлэн буй орчныг сайжруулах Нидерланд-Монголын Итгэлийн сангийн санхүүжилтээр хэвлүүлэв.

Энэ бүтээлд дурьдсан үр дүн, тайлбар, дүгнэлт, зүүлтийг зөвхөн зохиогчид дэвшүүлсэн болно. Уг бүтээлд Олон Улсын Сэргээн босголт, Хөгжлийн Банкны гүйцэтгэх захирал / Дэлхийн банкны удирдах албан тушаалтны үзэл бодол тусгагдаагүй юм.

Энэ номонд орсон мэдээ баримтын алдаа мадгийг Дэлхийн банк хариуцахгүй. Уг бүтээлд дурсэлсэн аливаа газрын зурагт байгаа улс төрийн хил, өнгө будаг, нэршил, нутаг дэвсгэрийн хууль эрх зүй, улс орны хил, хязгаарын бүрэн бүтэн байдал, түүнийг баталгаажуулсан баримт бичигт Дэлхийн Банкны талаас хөндлөнгөөс оролцоогүй юм.

Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн улаан данс бүтээлийг туурвиход Дэлхийн Байгаль Хамгаалах Холбооноос (ДБХХ) өөрсдийн мэргэжилтнийг ажиллуулан, шаардлагатай мэдээ баримт бусад техник ажиллагааны туслалцаа үзүүлж зохих хувь нэмрээ оруулсан болно. Дэлхийн Байгаль Хамгаалах Холбооны дэмжлэг туслалцаагаар хэвлэгдэж буй энэ бүтээлд тусгагдсан мэдээ баримт нь тус холбооны үзэл бодлыг төлөөлөх албагүй.

Нийтлүүлсэн: Лондоны Амьтан Судлалын Нийгэмлэг, Регентс Парк, Лондон, NW1 4RY

Зохиогчийн эрх: © Лондоны амьтан судлалын нийгэмлэг болон ивээн тэтгэгч. 2006. Бүх эрх хамгаалагдсан. Энэ бүтээлийн аль нэгэн хэсгийг зөвхөн арилжааны бус зорилгоор ашиглах болон хэвлэн олшруулахдаа эх сурвалжийг нь дурдаж талархал илэрхийлсэн байх ёстой.

ISSN: 1751-0031.

Ишлэл: X.Tэрбиш., X.Мөнхбаяр., E.L.Clark., Ж.Мөнхбат., E.M.Monks., M.Мөнхбаатар., J.E.M.Baillie., Н.Батсайхан., Л.Я.Боркин., Р.Самъяа., Д.В.Семенов. (Эмхэтгэгчид, редакторууд) (2006). Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн улаан данс. Бүс нутгийн Улаан Дансны Цуврал. Боть 5. Лондоны Амьтан Судлалын Нийгэмлэг, Лондон хот. (Англи, Монгол хэлээр)

Түлхүүр үг: Улаан данс, ховордох эрсдэл, хамгааллын зэрэг, хоёр нутагтан, мөлхөгчид, Монгол улс, ховордлын шалтгаан.

Хэвлэлийн газар: ADMON хэвлэлийн газар, Улаанбаатар хот.

Нүүр хавтасны зураг: Salamandrella keyserlingii, Гэрэл зургийг X. Тэрбиш; Bufo raddei, Гэрэл зургийг X. Мөнхбаяр; Vipera berus, Гэрэл зургийг X. Тэрбиш; Eremias arguta, Гэрэл зургийг X. Тэрбиш;

Зураач: Батбаярын Энхчулуун

Энэ номонд орсон бүх зүйлийн талаарх нарийвчилсан мэдээлэл Монголын биологийн олон янз байдлын мэдээллийн санд бий. Энэ мэдээллийг олон нийтээр ашиглах боломжтой ба дараах хаягаар хандана уу:

Улаанбаатар хот, Монгол Улсын Их Сургууль

Биологийн Факультет, Экологийн тэнхим

Х.Тэрбиш

Утас: 976 99194746, Электрон шуудан: terbish@biology.num.edu.mn

Энэ бүтээл нь зөвхөн цөөн тоогоор хэвлэгдэх бөгөөд электрон хувилбарыг ЛАСН-ийн номын сангийн интернэт хуудас (<https://library.zsl.org>) болон www.regionalredlist.com зэрэг хаягаар дамжуулан авах боломжтой тул дээрх хаягийг онцгойлон дурдав.

ГАРЧИГ

ӨМНӨХ ҮГ	3
УДИРТГАЛ	5
ЭРХЭМ ҮНШИГЧ ТАНАА	7
ТАЛАРХАЛ	9
ТАНИЛЦУУЛГА	13
ДЭЛХИЙН БАЙГАЛЬ ХАМГААЛАХ ХОЛБООНЫ УЛААН ДАНСНЫ АНГИЛАЛ БОЛОН ШАЛГУУРЫГ АШИГЛАН БҮС НУТГИЙН ТҮВШИНД ҮНЭЛЭХ ЗААВАРЧИЛГАА	15
АРГА АЖИЛЛАГААНЫ ТЕХНИКИЙН ТЭМДЭГЛЭГЭЭ	19
- Нэр томъёо, ангилбар	19
- Бүс нутгийн тархац	19
- Зүйлийн тархацин зураг	20
- Гар зураг	20
ЗҮЙЛИЙН МЭДЭЭЛЛИЙН АГУУЛГА	23
МОНГОЛЫН ХОЁР НУТАГТАН, МӨЛХӨГЧ АМЬТДЫН ТӨЛӨВ БАЙДАЛ	25
МОНГОЛЫН ХОЁР НУТАГТАН, МӨЛХӨГЧ АМЬТНЫ ТАРХАЦ	27
МОНГОЛЫН ХОЁР НУТАГТАН, МӨЛХӨГЧ АМЬТДАД УЧИРЧ БУЙ АЮУЛ, ЭРСДЭЛ	31
ЗҮЙЛИЙН БҮРТГЭЛ	33
Caudata	33
Anura	35
Squamata	42
АШИГЛАСАН НОМ ЗОХИОЛ	64
ХАВСРАЛТ	
I. ДБХХ-ны Устаж байгаа, Устаж болзошгүй, Эмзэг зүйлийн ховордлын зэрэглэлийг үнэлэхэд ашигладаг А-Е хүртлэх шалгуурын товч тайлбар (IUCN, 2001-ын товч тайлбар).	74
II. Жагсаалт 1. Монголын биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сан олон улсын II семинарын үед үнэлэгдсэн Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн зүйл	75
Жагсаалт 2. Монгол оронд тохиолдох боломжтой зүйлүүд	77

ӨМНӨХ ҮГ

Монгол орны байгаль цаг уурын эрс тэс уур амьсгал, экосистемийн онцлог байдал нь манай орны амьтан, ургамлын аймгийн зүйлийн элдэв хэлбэрийн өвөрмөц байдлыг илэрхийлдэг.

Дэлхийн уур амьсгалын өөрчлөлт болон хүний хүчин зүйлийн элдэв нөлөөгөөр Монгол орны экосистемийн төлөв байдалд сүүлийн жилүүдэд гарч буй өөрчлөлт нь цөлжилт, хөрсний доройтол, усны нөөцийн хомсдол, биологийн элдэв хэлбэрийн ховордолт, байгалийн гамшгийн давтамжийн өсөлт зэргээр илэрч байна.

Энэ нь та биднээс уул ус, ургамал, амьтнаа шүтэн хамгаалж, агуулан арвижуулж ирсэн түүхэн уламжлал хийгээд өнөө цагийн шинжлэх ухааны ололт, үндэслэлийг сайтар уялдуулан ажиллахыг зүй ёсоор шаардаж байна.

Монгол орны ховордсон ба ховордож устаж болзошгүй ургамал, амьтны төрөл зүйлүүдийг бүртгэн багтаасан Улаан номыг 1987, 1997 онуудад хэвлэн нийтэлсэн билээ.

Дэлхийн банк, Нидерландын Вант улсын Засгийн газрын дэмжлэгээр “Монголын биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сан” төслийн хүрээнд Монгол орны сээртэн амьтдын “**Улаан данс**” цувралын ээлжит дугаарыг хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдаар бэлтгэн гаргалаа. Үндэсний эрдэмтэн судлаачид, гадаадын зарим эрдэмтдийн оролцоотой бүтээсэн энэхүү “**Улаан данс**” нь манай орны хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдын тархац, ховордлын зэрэг, түүнд нөлөөлж байгаа хүчин зүйл, хамгаалах арга хэмжээг олон улсын жишгээр боловсруулж тусгасан бүтээл болжээ.

Уг бүтээл нь салбарын хэмжээнд баримтлах шинжлэх ухааны байгууллагын зөвлөмжийн шинжтэй үндсэн баримт бичиг бөгөөд байгаль хамгааллын бодлого боловсруулагч, шийдвэр гаргагч, мэргэжилтэн, эрдэмтэн, судлаачид, байгаль хамгаалагчид, оюутан, сурагч, байгальд элэгтэй иргэн бурийн сэтгэлд нийцнэ гэдэгт гүнээ итгэж байна.

МОНГОЛ УЛСЫН
БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ САЙД

И. ЭРДЭНЭБААТАР

ҮДИРТГАЛ

Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн судалгаанд холбогдох шинжлэх ухааны анхны мэдээ баримтыг Оросын эрдэмтэн П.С.Паллас бүтээлдээ (1814) дурьдсан байдаг. Түүний бүтээл нийтлэгдсэнээс хойш бараг 80 гаруй жилийн дараа Оросын газар зүйн нийгэмлэгээс эрхлэн Төв Азид зохион байгуулсан удаа дараагийн судалгааны экспедицүүд Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдын судалгаанд холбогдох үлэмж хэмжээний цуглуулга хийж, мэдээ баримт хуримтлуулсан нь тус орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн судалгааны анхдагч эх сурвалж болжээ.

Тус орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн судалгааны чиглэлээр 1950-иад онд судалгааны хэд хэдэн өгүүлэл нийтлэгдсэн байна (Банников, 1958; Шагдарсүрэн, 1958; Эрэгдэндагва, 1958). Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн судалгааны шинэ үе 1960-аад оноос эхэлсэн хэмээн үзэж болно. Судалгааны эхний шатанд МУБИС-ийн Биологийн тэнхмээс эрхлэн манай орны зүүн болон төвийн бүсийн нилээд нутгийг хамарсан хэд хэдэн удаагийн экспедиц зохион байгуулж эрдэм шинжилгээний үлэмж мэдээ, баримт цуглуулсан байна. Эдгээр судалгааны ажлын үр дүнд МУБИС-д герпетологийн лаборатори, Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдын цуглуулгын сан тус тус бүрэлджээ.

Сүүлийн 50 шахам жилийн хугацаанд тус улсад явуулж ирсэн герпетологийн судалгааны ажил нь өргөн хүрээг хамарсан олон талтай юм. Ялангуяа энэ бүлэг амьтдын ангилал зүйг нарийвчлан судалж, зүйлийн бүрэлдэхүүнийг тогтоон, тархацын зүй тогтлыг илрүүлэх талаар судалгааны үлэмж ажил гүйцэтгэсэн байна. Эдгээр ажлын явцад *Eremias arguta* (Шагдарсүрэн, Мөнхбаяр, 1968), *Cyrtopodion elongatus* (Мөнхбаяр, 1976a), *Rana chensinensis* (Мөнхбаяр, 1976b), *Lacerta agilis* (Тэрбиш, Мөнхбаяр, 1988) зэрэг хэд хэдэн зүйл амьтдыг Монгол орноос шинээр илрүүлж тэмдэглэсний зэрэгцээ *Eremias przewalskii tuvensis*, *E. multiocellata bannikowi* (Щербак, 1970, 1973), *Laudakia stoliczkanai altaica* (Мөнхбаяр, 1971) зэрэг салбар зүйлүүдийг шинжлэх ухаанд шинээр бичжээ.

Монгол оронд явуулсан герпетологийн судалгааны ажлын үр дүнг тусгасан “Монгол орны хоёр нутагтан, хэвлээр явагчид” (Мөнхбаяр, 1976b) хэмээх нэгэн сэдэвт зохиол хэвлэгдэн гарч нийтийн хүртээл болов.

Тус орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн судалгааг цаашид улам гүнзгийрүүлж, бүсчлэн судлах ажил 1980-аад оны үеэс эхэлсэн бөгөөд үндсэн үр дүнгүүд нь “Монгол орны баруун ба өмнөд нутгийн хоёр нутагтан, мөлхөгчид, тэдгээрийн байгаль аж ахуйн холбогдол” (Тэрбиш, 1989), “Дорнод Монголын хоёр нутагтан, мөлхөгчид” (Мөнхбаатар, 2004) хэмээх нэг сэдэвт бүтээлүүдэд тусгалаа олжээ.

Кариологийн судалгааны үр дүнд Булган голын сав газарт тетрапloid хромосомтой бах тархсаныг тогтоосны үндсэнд энэ зүйл бахын ангилал зүйг шинээр авч үзэх болсны (Боркин нар, 1986) зэрэгцээ *Phrynocephalus versicolor*, *Eremias multiocellata*, *Eremias przewalskii* зэрэг хэд хэдэн зүйл амьтны хромосомын тоо, хэлбэр, хувьсах онцлогийг тодорхойлох оролдлогууд хийж зохих үр дүнд хурсэн байна.

Монгол, Оросын хамтарсан биологийн иж бүрэн экспедиц үйл ажиллагаагаа эхэлсэн 1970-аад оноос тус орны герпетологийн судалгаа үлэмж эрчимжсэн юм. Эдгээр судалгааны мэдээ, баримт нь Монгол, Оросын эрдэмтдийн хамтран туурвисан “Земноводные и пресмыкающиеся МНР. Земноводные” (Боркин нар, 1988), “Земноводные и пресмыкающиеся Монголии. Пресмыкающиеся” (Ананьевна нар, 1998), “Редкие животные Монголии. Позвоночные” (Соколов нар, 1996) зэрэг нэг сэдэвт бүтээлүүдийн үндэс болсон ба “Герпетологические исследования в МНР” (1986), “БНМАУ-ын Улаан ном” (1987; 1997), “Пустынные степи и северные пустыни МНР” (1980), “БНМАУ-ын Үндэсний атлас” (1990), “Разноцветная ящурка” (1993), “Монгол улсын биологийн баялаг” (1998), “A guide to the Amphibians and Reptiles of Mongolia” (Torbish нар, 2006) зэрэг хамтын бүтээлд тусгагдан нийтийн хүртээл болжээ.

Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн байгаль хамгааллын статусыг тодорхойлж үнэлгээ өгөх, хамгаалах арга замыг боловсруулах талаар судалгааны зарим нэг ажил гүйцэтгэсэн байна. Монгол улсын байгаль хамгааллын “Улаан ном”-ын эхний хэвлэлд (1987) 2 зүйл хоёр нутагтан (шивэр гүрмэр, дорнодын мэлхий), 4 зүйл мөлхөгч (говийн махир хуруут геккон гүрвэл, толбот гүрвэл, тэмээн сүүл могой, нарийн могой) амьтныг оруулжээ. Монгол улсын байгаль хамгааллын “Улаан ном”-ын хоёрдох хэвлэлд (1997) хоёр нутагтны хоёр зүйл (модны мэлхий, ногоон бах), мөлхөгчдийн нэг зүйл (тойрмын хонин гүрвэл) шинээр нэмж оруулсан билээ. Монгол орны тусгай хамгаалалттай газар нутаг ялангуяа нутаг дэвсгэрийн хэмжээгээр дэлхийд дээгүүр орох Говийн их дархан цаазат газрын хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн талаар тусгайлан судалгаа явуулж үнэлэлт дүгнэлт өгсөн байна (Тэрбиш, 2004).

Монголын Биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сан олон улсын II семинарын үед мэргэжилтнүүд тус орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн ангиал зүй, тархалт, биологи, экологи, тулгарч буй бэрхшээлийн холбогдолтой судалгааны боломжит мэдээ, баримтыг нэгтгэн нягталж, тэдгээрийн ангиал зүйн статус, нэршилийг Олон улсын хэмжээнд баримталж буй жишгийн дагуу нэг мөр болгон тогтоо ажлыг гүйцэтгэв. Мөн Олон улсын хэмжээнд баримталж буй ховордлын зэрэглэл, шалгуур үзүүлэлтийн дагуу Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн 24 зүйлийг үнэлж, эдгээр амьтдын цаашдын судалгаа ялангуяа хамгааллын арга хэмжээг оновчтой авч хэрэгжүүлэх боломжийг цогцоор авч үзлээ.

Ийнхүү эрдэмтэн судлаачдийн хамтын үйл ажиллагааны үр дүнд “Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн Улаан данс” хэмээх бүтээл нийтлэгдэн гарч байна. Энэ бүтээлийн нэг чухал бүрэлдэхүүн хэсэг бол “Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн хамгааллын төлөвлөгөөний эмхэтгэл” юм. Уг эмхэтгэлд ховордлын шалтгааныг нарийвчлан илрүүлж, ойрын хугацаанд хэрэгжүүлэх хамгааллын зайлшгүй арга хэмжээг тодорхойлсон болно. Энэ бүтээл нийтлэгдсэнээр тус орны герпетофауны талаарх мэдээ баримтыг зөвхөн нэгтгэх төдий бус харин тэдгээрийг хамгаалахад тодорхой хувь нэмэр оруулах нь дамжиггүй.

Профессор Хаянхярваагийн Тэрбиш
Монгол Улсын Их сургуулийн
Биологийн факультет

ЭРХЭМ УНШИГЧ ТАНАА

Хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн талаар монголчууд эртнээс нэлээд чамбай мэдлэгтэй байжээ. Монгол ардын аман зохиол, үлгэр, оньсогонд энэ амьтдын тухай сонирхолтой дүрсэлсэн зүйл бишгүй. Зарим жишээ дурьдахад нэг оньсогонд ”Сүүлгүй оодон баатар, Сүүжгүй хэлтэн баатар, Хөлгүй гулдан баатар, Хөлслгүй чилдэн баатар” гэж бий. Мэлхий, загас, мөгий, гүрвэлийг үүнээс илүү яаж онож тодорхойлох вэ. XIII зууны үеийн түүх уран зохиолын дурсгалт бичиг “Монголын нууц товчоон”-ы 102 -р зүйлд “Ийн тийн зaimчин явавч умба шавар, бэрх ой нь цатгалан мөгий шургаж үл болох шигүү шугуй тул хойноос нь дагаж, эрж яджухуй” гэж байдаг нь бас л их өвөрмөц дүрслэл юм. XVII зууны үед монгол оточ Жамбалдоржийн зохиосон эмийн сударт “Мэлхий бол нэгэн насандаа хоёр биеийг ологч амьтан мөн” гэж сонгодог тодорхойлолт өгчээ. Энэ нь XIX зууны дунд үеэр гарсан “Нэгэн биеийн хөгжил нь түүхэн хөгжлөө товчоор давтана” хэмээсэн биогенетикийн хуулийн үзэл санаатай тохирч байгаа юм. Бас монгол орны өнцөг булан бүрээс олдсон хадны сүг зурагт гүрвэл, мөгийг дүрсэлсэн нь бий.

Хоёр нутагтан, мөлхөгчид бол бусад сээр нуруутан амьтадтай харьцуулахад илүү эмзэг бүлэг амьтад юм. Энэ нь 1-рт тэд ангиараа реликт амьтад мөн. Учир нь тэдний холын өвөг болох амьтад аль диван галавын үед цэцэглэн хөгжиж байсан. Одоогийн хоёр нутагтан, мөлхөгчид бол тэдгээрийн өчүүхэн хэсэг нь юм. Монгол орны говь, цөл нутгийн мезозойн үеийн хурдаснаас эртний аварга үлэг гүрвэлийн чулуужсан яс элбэг олддог нь үүний баталгаа мөн. 2-рт Эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай монгол нутагт орших хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн зүйлийн олон янз байдал дэвсгэр нутгийн хэмжээтэй харьцуулахад дэндүү хомс юм. 3-рт нь хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн аж ахуйн холбогдол бага учир тэр бүр хүмүүсийн анхаарлыг татахгүй явж ирсэн байна. Гэтэл хоёр нутагтан, мөлхөгчид нь Монгол орны биологийн олон янз байдлын салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг, экосистемийн бодис энергийн солилцоонд чухал байр эзэлдэг амьтны аймгийн бие даасан хоёр ангийн төлөөлөгчид билээ.

Орчин үед хоёр нутагтан, мөлхөгчдийг хамгаалах асуудал улам чухал болж байна. Учир нь тэдгээр нь ландшафтын бус, биотопын зүйлүүд болохоор гадны нөлөөнд маш эмзэг, ялангуяа уул уурхайн үйлдвэрлэлийн явцад амьдрах орчныг нь эвдэж бусинуулах, нуур, голын усыг бохирдуулах зэрэг хүний буруутай үйл ажиллагаанаас болж тоо толгой хорогдон цөөрсөөр байна. Цаашид хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн хамгаалах менежментийг сайжруулахад Лондоны Амьтан судлалын Нийгэмлэгээс санаачлан гаргаж байгаа “Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн Улаан Данс” хэмээх энэ бүтээл зохих ач холбогдол өгөх нь дамжиггүй.

Монгол Улсын хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн Улаан Дансыг гаргах ажлыг зохион байгуулсан болон бүтээн туурвиход идэвхтэй оролцсон гадаад, дотоодын эрдэмтэн, мэргэжилтэн нарт гүн талархал илэрхийлж байна.

Профессор Хорлоогийн Мөнхбаяр
МУБИСийн Экологийн төвийн захирал

ТАЛАРХАЛ

Монголын хоёр нутагтан, мөлхөгчид судлаачдын томоохон хамтлагийн биет оролцоо, туслалцаа, дэмжлэгтэйгээр энэ номыг бүтээлээ.

Монголын хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн хамгааллын төлөвлөгөөний эмхэтгэсэн бүтээл нь Монгол орны биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сан олон улсын хоёрдугаар хуралд оролцсон бүх нарийн мэргэшсэн судлаачдын оролцоотойгоор хийсэн хамтын бүтээл юм. Энэ хуралд биечлэн оролцож, хувь нэмрээ оруулсан бүх хүмүүст (Цагаан толгойн үсгийн дарааллаар): Б.Алтантуяа, J.E.M.Baillie, Г.Батбаяр, Н.Батсайхан, В.В.Бобров, С.Болорцэцэг, Л.Я.Боркин, А.Бямбасүрэн, E.L.Clark, A.Fine, В.К.Ерёменко, М.Зоригт, Ж.Жаргал, Н.Жавзмаа, S.R.B.King, Ж.Мөнхбат, М.Мөнхбаатар, Х.Мөнхбаяр, Б.Мөнхчулуун, Д.Мөрөн, Б.Нямбаяр, Ц.Одбаяр, О.Онон, Б.Оюунтуяа, Ш.Өсөхбаяр, Р.Самъяа, Д.В.Семенов, Б.Тайванжаргал, Х.Тэрбиш, Ж.Урансайхан, О.Ууганбадрах, Н.Цэвээнмядаг, Э.Хүрэлбаатар нарт гүн талархал илэрхийлье.

Монгол орны биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сангийн семинарыг J.E.M.Baillie, E.L.Clark, Ж.Жаргал, S.R.B.King, Ж.Мөнхбат нар удирдан зохион байгуулав. Семинарын үйл ажиллагаанд Монгол улсын Байгаль Орчны Яам, Монгол Улсын Их Сургууль, Монгол Улсын Боловсролын Их Сургууль, Шинжлэх Ухаан Академийн Биологийн хүрээлэн болон зарим төрийн бус байгууллагын төлөөлөгчид оролцов. Проф. Р.Самъяагийн удирдсан удирдах зөвлөлийн бүх гишүүдэд талархал илэрхийлье. Удирдах зөвлөлд: Р.Самъяа, Х.Мөнхбаяр, Х.Тэрбиш, М.Мөнхбаатар, Н.Батсайхан, Ш.Болдбаатар, Б.Цэцэг, Ж.Жаргал нар ажиллав.

Хурлын үед бүх талын чанартай үйлчилгээ үзүүлсэн Хустайн Байгалийн Цогцолбор газрын хамт олонд баярлалаа.

Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн улаан данс болон энэ номтой холбогдолтой мэдээллийг хянасан Р.Самъяа, J.E.M.Baillie, X.Тэрбиш, Х.Мөнхбаяр, Ж.Мөнхбат, E.L.Clark, Ж.Жаргал, Н.Батсайхан, М.Мөнхбаатар, E.M.Monks, J.Tallant нарт талархал илэрхийлье. Ангилал зүйн талаар үнэтэй зөвлөгөө өгч тусалсан судлаачид Х.Тэрбиш, Х.Мөнхбаяр, Л.Я.Боркин, Д.В.Семенов нарт онцгойлон талархал илэрхийлье.

Энэ бүтээлд өөрсдийн авсан гэрэл зурагнуудыг өгч тус болсон Х.Тэрбиш, Х.Мөнхбаяр нарт талархаж байна.

Энэ ном бол Монгол орны биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сан төслийн нэг хэсэг бөгөөд Дэлхийн Банкны үүсгэл санаачлага, санхүүгийн дэмжлэгтэйгээр Лондоны Амьтан Судлалын Нийгэмлэг (ЛАСН) (Монгол улсад Степ Форвард Программ төлөөлж байгаа), Монгол Улсын Их Сургууль хэрэгжүүлж, Монголын Шинжлэх Ухаан Академи, Байгаль Орчны Яам, Дэлхийн Байгаль Хамгааллын Холбоо (ДБХХ), бүс нутгийн болон олон улсын бусад байгууллагатай хамтарч ажиллав. Иймд бид Монгол орны биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сан төсөлд чухал хувь нэмрээ оруулсан дараах байгууллагуудад тусгайлан талархлаа илэрхийлэхийг хүсч байна.

Бээжин дэх Нидерланд Улсын элчин сайдын яамны санхүүжилтээр Дэлхийн Банк нь Монголын биологийн төрөл зүйлийн мэдээллийн сан төслийг анх үүсгэн санаачилж, Монгол орны хөхтөн, загас, хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдын Улаан дансны болон Хамгааллын төлөвлөгөөний цуврал эмхэтгэлийг хэвлэн нийтлэхэд санхүүгийн тусlamж үзүүлсэн юм. Мөн энэхүү төслийг хэрэгжүүлэх явцад тулгарсан аливаа асуудлыг шийдвэрлэхэд өөрийн хүч чадлаа харамгүй зориулж байсан Tony Whitten-д гүн талархал илэрхийлье.

Дэлхийн Байгаль Хамгаалах Холбоо (ДБХХ) уг номыг туурвих болон холбогдох мэдээ материалыг эмхэтгэхэд голлох үүрэг гүйцэтгэсэн юм. ДБХХ-ны Улаан Дансны Ангилал болон Шалгуур, техникийн туслалцаа, мэдээллээр хангаж, мэргэжилтнүүдээ оролцуулсан ДБХХ-д талархаж байна.

Лондоны Амьтан судлалын Нийгэмлэг (ЛАСН) Монголын биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сан төслийн хэрэгжилтийг удирдан явуулсан юм. Jonathan Baillie (Төслийн удирдагч), Emma Clark (Төслийн зохицуулагч) нар бүгд ЛАСН-ын ажилтнууд болно Түүнчлэн, Байгаль хамгааллын хөтөлбөрийн удирдах албан тушаалтан Glyn Davies уг төслийг удирдан чиглүүлж үнэтэй хувь нэмэр оруулсан билээ. Эдгээр хүмүүст бид гүнээ талархаж байна.

Степ Форвард Программ (СФП) бол Дарвины (Их Британы Дарвины Санаачлага Байгууллага) төслийн санаачлагаар Монголд 2003 оноос үйл ажиллагаа явуулж байгаа хөтөлбөр юм. Энэхүү хөтөлбөрийн үйл ажиллагааг Лондоны амьтан судлалын нийгэмлэгээс удирдан зохион байгуулдаг бөгөөд Монгол Улсын Их Сургуультай хамтран ажилладаг. Энэ төслийн бүх ажилтнуудад, ялангуяа төслийн зөвлөх Sarah King, ажлын хэсгийн уулзалтыг шуурхай, үр дүнтэй зохион байгуулж удирдсан Жамсранжавын Жаргал, Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн Улаан данс цувралын эхийг бэлтгэх нарийн чимхлүүр ажилд ихээхэн хүч хөдөлмөр гарган, үр бүтээлтэй ажилласан Жавзансүрэнгийн Мөнхбат нарт талархаж байна. Ялангуяа Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн Улаан данс цувралын эхийг бэлтгэхэд тус төслийн ажилтан Ж.Мөнхбат ихээхэн хүч хөдөлмөр гарган, үр бүтээлтэй ажилласныг онцгойлан тэмдэглэж байна.

Монгол Улсын Их Сургууль (МУИС) нь тус ажлын хэсгийн уулзалтыг удирдан зохион байгуулсны зэрэгцээ Степ Форвард Программ бол Монголын биологийн төрөл зүйлийн мэдээллийн сангийн үйл ажиллагаагааг явуулж буй үндсэн нэгж байгууллага юм. Монгол Улсын Их Сургууль энэхүү төслийг хэрэгжүүлэхэд идэвхитэй оролцож, шаардлагатай дэмжлэг туслалцааг харамгүй үзүүлж байгаа билээ. Уг төслийг удирдан чиглүүлэхэд өөрийн хувь нэмрээ оруулсан Равчигийн Самьяа, Монголын хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн мэдээллийн сангийн семинарыг зохион байгуулахад мэргэжлийн үнэтэй зөвлөлгөө өгч, байнга туслан дэмжсэн Хаянхярваагийн Тэрбиш, Нямсүрэнгийн Батсайхан нарт талархал илэрхийлье.

Монголын Шинжлэх Ухааны Академи (ШУА) семинарын үйл ажиллагаанд идэвхтэй оролцож, мэдлэг, туршлагаа хуваалцан хувь нэмрээ оруулсанд талархал илэрхийлж байна.

Байгаль Орчны Яам (БОЯ) төсөл, төслийн хэрэгжилт болон үйл ажилгааны үндсэн зорилтыг дэмжиж байсанд талархлаа илэрхийлье.

Монгол Улсын Боловсролын Их Сургууль (МУБИС) энэ төслийг хэрэгжүүлэхэд идэвхитэй оролцож өөрийн дэмжлэг туслалцааг үзүүлж ирсэн билээ. Энэ ажилд идэвхитэй оролцсон тус сургуулийн Экологийн төвийн захирал, профессор Хорлоогийн Мөнхбаяр, дэд профессор Мөнхбаярын Мөнхбаатар нарт баярлалаа.

ОХУ-ын ШУА-ын Амьтан Судлалын Хүрээлэн, Северцовых нэрэмжит Экологи, Эволюцийн Хүрээлэн, Киргизийн ШУА-ийн Биологийн Хүрээлэн энэ төслийг дэмжин бодит туслалцаа үзүүлсэн болно. Энэ ажилд идэвхитэй оролцсон дээрх нэр бүхий хүрээлэнгүүдийн судлаачид Л.Я.Боркин, Д.В.Семенов, В.В.Бовров, В.К.Ерёменко нарт баярлалаа.

ТАНИЛЦУУЛГА

Цөөн тоо толгой бүхий зүйлийг унаган зэрлэг байдлаар хадгалан үлдэхэд нүүдлийн соёл иргэншил зохих ээрэг үүрэг гүйцэтгэсэн байна. Тархацын зарим хэсэгт зэрлэг амьтдын тоо толгой буурч байгаа хэдий ч Монгол орны хувьд цөөн тоо толгой бүхий зүйлүүд, тэдгээрийн амьдрах орчин унаган байдлаа хадгалаар ирлээ. Дэлхийн Байгаль Хамгаалах Сан манай дэлхийн байгалийн дүр төрхийг бүрэн төлөөлөх, онцгой чухал нутгуудыг хамгаалалтанд авч тэдгээрийг нийтэд нь дэлхийн 200 экобүс нутаг хэмээн нэрлэсэн байна. Энэхүү экобүс нутагт тус улсын Монгол Дагуурын тал хээр болон Алтай Саяны бус нутгууд бүхэлдээ багтдаг (WWF, 2007). Эдгээр экобүс нутаг нь хүний нөлөөнд бага өртсөн, унаган болон ховор зүйлүүдийг агуулсан байдгаараа онцлог юм.

Монгол орон чөлөөт зах зээлийн тогтолцоонд шилжсэнээр эдийн засгийн бодлого дэд бүтцийг хөгжүүлэхэд чиглэгдэн, төрөл бүрийн ашигт малтмал, газрын тосны хайгуул, олборлолтын үйл ажиллагаа эрс эрчимжиж байна. Мөн бэлчээрийн малын тоо толгой үлээмж хэмжээгээр өсчээ. Энэ бүхнээс үүдэн тухайн газар нутаг элэгдэлд орж бэлчээр талхлагдсанаас зэрлэг амьтдын тоо толгойд сөргөөр нөлөөлөн, ховордоход хүргэж байна. Ийнхүү үүссэн шинэ нөхцөл байдалтай уялдуулан байгалийн нөөц баялгийг зүй зохистой ашиглах, биологийн олон янз байдлыг хэвээр хамгаалах зорилгоор Байгаль Орчны Яамыг 1992 онд байгуулсан байна. Байгаль Орчны Яам нь Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн Хөтөлбөр, НҮБ-ын Байгаль Орчны Хөтөлбөр болон Даян Дэлхийн Байгаль Орчны Сан зэрэг олон улсын байгууллагуудтай үр бүтээлтэй хамтран ажиллаж иржээ. Эдгээр хамтын ажиллагааны хүрээнд Дорнод Монголын Биологийн Олон Янз Байдлын төсөл, Их Говийн экосистем түүний шүхэр зүйлийн хамгаалал зэрэг олон төслийг хэрэгжүүлсэн байна. Мөн Монгол орны унаган байгалийг хамгаалах чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг Ирвэс Хамгаалах Сан, Зэрлэг Амьтныг Хамгаалах Нийгэмлэг, Дэлхийн Байгаль Хамгаалах Сан зэрэг олон төрийн бус байгууллагууд Монгол орны байгаль хамгаалах үйлсэд хувь нэмрээ оруулж байна. Монгол улс бол Биологийн олон янз байдлын конвенцид нэгдэн орсон гишүүн улс бөгөөд Байгаль Орчны Яам Биологийн олон янз байдлыг хамгаалах төлөвлөгөө болон Хүрээлэн буй орчныг хамгаалах төлөвлөгөөг хэрэгжүүлдэг юм (UNDP-UNEP, 2000).

Монгол орны биологийн олон янз байдлыг хамгаалах чиглэлээр хэрэгжүүлж буй ажлын нэг нь Монгол орны биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сан төсөл юм. Энэ төслийн хүрээнд бус нутгийн сээр нуруутан амьтдын улаан данс бүтээлийг цувралаар нийтлүүлж байгаа бөгөөд толилуулан буй Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдын улаан данс болон хамгааллын төлөвлөгөөний эмхэтгэл бүтээлүүд нь энэхүү цувралд багтана.

Улаан данс номонд Монгол оронд тэмдэглэсэн бүх зүйлийн хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн статусыг нягтлан үнэлж, зүйл тус бүрийн дэлхийн болон бус нутгийн тархац, хамгаалсан байдал, ховордлын үндсэн шалтгааны холбогдолтой мэдээллийг оруулсан юм. Иймээс Улаан дансны энэ цувралыг Монгол орноос тэмдэглэсэн бүх хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтны талаарх үндсэн гол мэдээллийг агуулсан лавлах бичиг хэмээн үзэж болно. Эмзэг, устаж байгаа, устаж болзошгүй гэсэн ангилалд орсон зүйлүүд нь Улаан дансны ховордож устах эрсдэлтэй зүйлд хамаарна.

Хамгааллын төлөвлөгөөний эмхэтгэлд ховордож байгаа бүх хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн зүйлийн мэдээллийг нарийвчлан тусгаж, хамгаалах талаар цаашид хэрэгжүүлэх ажлын үндсэн чиглэлийг нилээд дэлгэрэнгүй авч үзлээ. Хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн хамгааллын төлөвлөгөөний эмхэтгэл нь тусгайлан хэвлэгдэж байгаа бөгөөд электрон хувилбарыг Лондоны Амьтан судлалын нийгэмлэгийн номын сангаар дамжуулан авах боломжтой (<http://library.zsl.org>), www.regionalredlist.com.

Монгол улсын хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтны Улаан данс ном нь байгаль хамгааллын нөхцөл байдал хойшид сайжирч байгаа эсэхийг үнэлэх анхны үндэс суурь болсноороо Монголын байгаль хамгаалалд чухал ач холбогдолтой хэмээн үзэж байна. Энэ номонд ховордож байгаа хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдын талаарх хамгийн сүүлийн үеийн мэдээллийг эмхэтгэн оруулсан тул шийдвэр гаргагчдад чухал ач холбогдолтой гарын авлага болох юм. Тухайн зүйлийг хамгаалах нарийвчилсан төлөвлөгөөг боловсруулах, хамгааллын нэн тэргүүний арга хэмжээг тодорхойлоход хэрэгцээтэй мэдээлэл энэ номонд бий.

Сүүлийн үед нэлээд хэмжээний зүйл эрсдэн ховордож байгааг энэхүү Улаан данс бас нотолно. Улаан данс бүтээл нийтлэгдсэнээр байгаль хамгааллын үнэлгээ, урт хугацааны байнгын тандан судалгаа хийх зайлшгүй шаардлагатай болохыг нотлон, зүйлүүдийг устахаас сэргийлж, авран хамгаалахын чухлыг бидэнд сануулж байгаа билээ.

ДЭЛХИЙН БАЙГАЛЬ ХАМГААЛАХ ХОЛБООНЫ УЛААН ДАНСНЫ АНГИЛАЛ БА ШАЛГУУРЫГ АШИГЛАН БУС НУТГИЙН ТҮВШИНД ҮНЭЛЭХ ЗААВАРЧИЛГАА

Улаан данс нь ховордож буй зүйлүүдийг онцлон анхаардаг 60 шахам жилийн түүхтэй баримт бичиг юм (Baillie & Groombridge, 1996). Эдгээр данс ангилал зүйн хувьд өөр хоорондоо ялгаатай зүйлүүдийн устах эрсдэлийг үнэлэх чухал арга хэрэгсэл болсон төдийгүй ховордож буй зүйлд тавих анхаарлыг нэмэгдүүлэх, тэдгээрийг хамгаалахад нэн түрүүнд хийх шаардлагтай ажлыг тодорхойлох анхны арга хэмжээ болдог (Lamoreux нар, 2003). Зүйлийн хамгааллын зэргийг тодорхойлдог анхны харьцангуй хийсвэр арга зүйг 1994 онд шинэчлэн, зүйлийн дэлхийн хэмжээнд устах эрсдэлийг ангилан стандартчилж, тоон шалгуурт оруулан илүү бодитой аргаар сольсон байна (Mace, 1994). Шинэ шалгуурыг анх 1996 онд нийтлэгдсэн “ДБХХ-ны Улаан дансны ховордож буй зүйлүүд” номонд ашигласан юм (Baillie & Groombridge, 1996). ДБХХ-ны Улаан дансны энэхүү ангилал болон шалгуур нь (IUCN, 2001) олон улсын стандартын шаардлагыг хангасан гэдгийг дэлхийн олон улс орон, байгаль хамгааллын салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг янз бүрийн байгууллагууд хүлээн зөвшөөрч, нийтээрээ ашиглаж байна.

Монгол улсын хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтны улаан дансыг Монголын биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сангийн ээлжит семинараар ДБХХ-ны Улаан дансны бус нутгийн түвшний шалгуурын удирдамж: 3.0 хувилбарын дагуу хийж гүйцэтгэлээ (IUCN, 2003). Энэ удирдамжаар бус нутгийн хэмжээнд устах эрсдэлтэй зүйлийг үнэлдэг бөгөөд дэлхийн хэмжээний үнэлгээнд тусгагдаагүй зарим заалтуудыг оруулсан байдаг. Жишээ нь бус нутгийн хэмжээнд улс хооронд нүүдэлдэг зүйлийг эсвэл аль нэг оронд хязгаарлагдмал тархалттай хэдий ч тухайн популяцийн тоо толгой нь өөр орноос нүүдэллэн ирэх бодгалиудаас хамааралтай зүйлийг үнэлж болдог. Бус нутгийн устах эрсдэлтэй зүйлүүдийн талаар үнэн зөв үнэлгээ өгөхөд удирдамж нь дараах хоёр чухал онцлогтой байдаг. Нэгдүгээрт: Бус нутгийн хэмжээнд устсан (БНУ) болон Үнэлэх боломжгүй (ҮБ) (Хүснэгт 1) гэсэн 2 ангилал нэмэгдэн орж ирдэг. Бус нутгийн хэмжээнд устсан гэсэн ангилал дэлхийн хэмжээнд түгээмэл хэрэглэгддэг бөгөөд тухайн бус нутагт олдохгүй болсон зүйлийг илэрхийлнэ. Үнэлэх боломжгүй гэсэн ангиллыг тухайн зүйлийн талаар бодитой үнэлгээ өгөхөд шаардлагатай мэдээ, баримт хангалтгүй юм уу эсвэл үнэлгээ хийх боломжгүй зүйлүүдийн хувьд хэрэглэдэг. Монголын биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сан төслийн семинараар тухайн зүйлийн Монголын популяци нь дэлхийн популяцийн нэгээс бага хувиас тогтож, бус нутгийн тархац нь Монгол улсын нийт нутаг дэвсгэрийн нэгээс бага хувьд тохиолдож байгаа зүйлийг үнэлэх боломжгүй гэсэн ангилалд оруулав. Хоёрдугаарт: Удирдамж нь хоёр шатны үйл явцаас бүрдэнэ. ДБХХ-ны Улаан дансны ангилал болон шалгуураар (IUCN, 2001) эхлээд тухайн популяцийг дэлхийн популяцийн төлөөлөл гэж үзэн бус нутгийн популяцийн талаарх мэдээлэлд үнэлгээ хийдэг (Хавсралт 1-д байгаа нарийвчилсан аргачлалтай танилцана уу).

Бус нутгийн тухайн популяцид түүний гадна байгаа популяци нөлөө үзүүлж байвал үнэлгээг өөрчилдөг. Жишээ нь хэрэв бус нутгийн хэмжээнд ховордож байгаа тухайн зүйлийн популяци нь хөрш зэргэлдээ орноос нүүдэллэн ирдэг бодгалиудаар тэтгэгддэг тохиолдолд тухайн популяцийн бус нутгийн устах эрсдэл буурах тул үнэлгээ буурна.

Харин бүс нутгийн популяцийн тоо толгой буурч, тухайн популяци хөрш нутгийн популяцийн бодгалиудаас сэлбэгдэх боломж үгүй бол үнэлгээ нь ховордлын дээд ангилалд шилжин орно. Хэрэв хөрш зэргэлдээх улсаас бүс нутгийн популяцид нөлөөлж буй гэсэн мэдээлэл байхгүй бол тухайн үнэлгээнд ямарч өөрчлөлт хийгдэхгүй (IUCN, 2003-аас нарийвчлан харна уу). Ингэснээр тухайн зүйлийн Улаан дансны ангиллыг бүс нутагт илүү бодитой тодорхойлох боломжтой болно.

Монголын биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сан төслийн семинаар хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдын зүйлийн бүс нутгийн үнэлгээг хийхдээ үнэлгээг ахиулах, бууруулах тохиолдол гараагүй. Учир нь хөрш зэргэлдээх орны популяциас нүүдэллэн ирдэг бодгалиудын талаарх нотолгоо бага, хил залгаа нутгийн популяцийн нөлөө байгаа эсэх нь тодорхойгүй байгааг үндэслэсэн билээ.

Хүснэгт 1. Улаан дансанд ашигладаг ангиллын тодорхойлолт (IUCN,2001 болон 2003).

Уstsan (У)	Хамгийн сүүлчийн бодгаль маргаангүйгээр үхсэн бол тухайн ангилал зүйн нэгжийг Уstsan гэсэн ангиллаар үнэлдэг. Тухайн зүйлийн бодгаль байж болох амьдрах орчныг тохиромжтой цаг хугацаанд (өдөр, улирал, жилийн идэвхийг харгалзан) нарийн судалж үзээд, тухайн зүйлийн өмнө нь тархаж байсан бүх газар нутгаар судалгаа хийж үзээд нэг ч бодгаль илрүүлээгүй тохиолдолд тухайн зүйлийг Уstsan гэсэн ангилд оруулна. Судалгааг зүйлийн амьдралын эргэлт ба амьдралын хэлбэртэй уялдсан цаг хугацаанд гүйцэтгэсэн байх ёстай.
Байгальд уstsan (БУ)	Тухайн ангилал зүйн нэгжийн бодгалиуд зөвхөн таримал байдлаар, хэрэв зэрлэг амьтан бол тэжээмэл байдлаар үржүүлж байгаа, эсвэл тухайн зүйлийн популяцийг (популяциудыг) түүхэн тархац нутгийн гадна байгалийн нөхцөлд нь байлгаж байгаа бол Байгальд уstsan гэсэн ангилалд оруулдаг. Тухайн ангилал зүйн нэгжийн бодгаль байж болох амьдрах орчин тохиромжтой цаг хугацаанд (өдөр, улирал, жилийн идэвхийг харгалзан) нарийн судалж үзээд, мөн тухайн зүйлийн угуул нутагт судалгаа хийж үзээд нэг ч бодгаль илрүүлээгүй тохиолдолд Байгальд уstsan гэсэн ангилд оруулна. Судалгааг тухайн зүйлийн амьдралын эргэлт ба амьдралын хэлбэртэй уялдсан цаг хугацаанд гүйцэтгэсэн байх ёстай.
Бус нутгийн хэмжээнд уstsan (БНУ)	Тухайн ангилал зүйн нэгжийн хамгийн сүүлийн бодгаль үхсэн, эсвэл үзэгдэхээ байсан бөгөөд дахин энэ нутагт шилжин ирэх боломжгүй тохиолдолд Бус нутгийн хэмжээнд уstsan гэсэн ангилалд оруулдаг. Бус нутгийн хэмжээнд уstsan гэсэн ангилалд тухайн зүйлийг оруулахаас өмнө цаг хугацаанд ерөнхий дүрэм тавих боломжгүй. Энэ нь зүйлийн талаарх судалгаа хэр хийгдсэнээс хамаараах болно.
Устаж байгаа (УБ)	Тухайн ангилал зүйн нэгжийн талаарх бүх баримт А-гаас Е хүртэлх аль нэг шалгуураар Устаж байгаа гэсэн ангиллаар үнэлэгдэж байгаа бол байгальд устах эрсдэл туйлын их байгааг илтгэн Устаж байгаа гэсэн ангилалд хамааруулна.
Устаж болзошгүй(УБо)	Тухайн ангилал зүйн нэгжийн талаарх бүх баримт А-гаас Е хүртэлх аль нэг шалгуураар Устаж болзошгүй гэсэн ангиллаар үнэлэгдэж байгаа бол байгальд устах эрсдэл маш их байгааг илтгэн Устаж болзошгүй гэсэн ангилалд хамааруулна.
Эмзэг (Э)	Тухайн ангилал зүйн нэгжийн талаарх бүх баримт А-гаас Е хүртэлх аль нэг шалгуураар Эмзэг гэсэн ангиллаар үнэлэгдэж байгаа бол байгальд устах эрсдэл их байгааг илтгэн Эмзэг гэсэн ангилалд хамааруулна.
Ховордож болзошгүй (ХБ)	Тухайн ангилал зүйн нэгжийг А-гаас Е хүртэлх шалгуураар шалгаж үзэхэд Устаж байгаа, Устаж болзошгүй, Эмзэг гэсэн ангиллаар үнэлэх боломжгүй боловч ойрын ирээдүйд устаж, ховордож байгааг илтгэсэн дээрх ангиллын аль нэгрүү шилжин орж болзошгүй зүйлийг Ховордож болзошгүй гэсэн ангилалд хамааруулна.
Анхааралд өртөхөөргүй (АӨ)	Тухайн ангилал зүйн нэгжийг А-гаас Е хүртэлх шалгуураар шалгаж үзэхэд Устаж байгаа, Устаж болзошгүй, Эмзэг эсвэл Ховордож болзошгүй зэрэг ангиллын аль нэгээр үнэлэх боломжгүй байгаа тул Анхааралд өртөхөөргүй зүйл гэсэн ангилалд хамааруулна. Өргөн тархац нутагтай, элбэг зүйл энэ ангилалд хамаарна.
Мэдээлэл дутмаг (МД)	Тухайн ангилал зүйн нэгжийн популяцийн төлөв байдал болон тархацыг үндэслэн устах эрсдэлийг тогтоох шууд ба шууд бус үнэлгээ хийхэд мэдээлэл хангалтгүй байгаа нөхцөлд Мэдээлэл дутмаг гэсэн ангилалд хамааруулна. Тухайн зүйлийн элбэгшил, тархацын талаар мэдээлэл дутмаг байж болно. Мэдээлэл дутмаг гэсэн ангилал нь устах, ховордох эрсдэлийг илэрхийлсэн ангилал биш юм. Зүйлийг энэ ангилалд оруулах нь тухайн зүйлийн талаар илүү мэдээлэл хэрэгтэй байгааг илэрхийлдэг төдийгүй тухайн зүйлийн талаар ирээдүйд судалгаа хийгдэж, тухайн судалгаа нь тэр зүйлийг устах эрсдэлтэйг нотлох боломжтой байж болно. Байгаа мэдээллийг дутмаг, мөн устах эрсдэлтэйг илэрхийлсэн ангиллын алинд нь хамааруулахаа маш анхааралтай шийдэх хэрэгтэй. Хэрэв тухайн зүйлийн тархац нутаг харьцангуй хязгаарлагдмал, уг зүйлийг олон жилийн тэртээд судалсан бол тэр зүйлийг ховордох, устах эрсдэлтэй ангилалд оруулах нь зайлшгүй зөв зүйтэй шийдвэр юм.
Үнэлэх боломжгүй (УБ)	Бус нутгийн хэмжээнд үнэлэх шаардлага хангаагүй ангилал зүйн нэгжийг Үнэлэх боломжгүй гэсэн ангилалд хамааруулна.

АРГА АЖИЛЛАГААНЫ ТЕХНИКИЙН ТЭМДЭГЛЭГЭЭ

Нэр томъёо, ангилбар

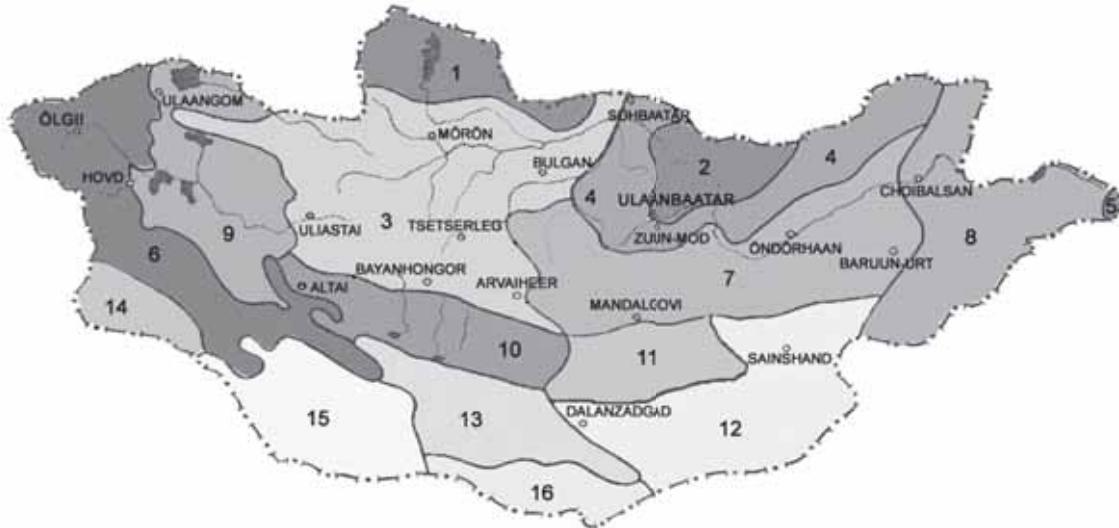
Энэ номонд орсон Монгол улсын хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдын зүйлийн жагсаалтыг тус орны болон олон улсын герпетологичдын хэд хэдэн удаагийн уулзалтын үр дүнд боловсруулсан юм. Улаанбаатарт болсон эхний уулзалтаар Л.Я.Боркин нар (1988), Н.Б.Ананьева нар (1997), Terbish нар, (2006), IUCN (2006) зэрэг бүтээлүүдийг нэгтгэн хянаж хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтны зүйлийн жагсаалтын анхны хувилбарыг гаргасан. Монгол орны биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сан олон улсын II семинарын эхэнд дээрх асуудлаар тусгайлан хуралдаж, зүйлийн жагсаалтын анхны хувилбарын хүрээнд нэмэгдэх, хасагдах зүйлийн талаар хэлэлцсэн. Энэ хурлыг J.Baillie удирдсан бөгөөд 30 судлаач оролцсон. Семинарын төгсгөлд дахин хуралдаж Улаан дансны хүрээнд баримтлах зүйлийн жагсаалтыг эцсийн байдлаар батлан гаргасан бөгөөд зургаан зүйл хоёр нутагтан, 21 зүйл мөлхөгч амьтныг уг жагсаалтанд оруулав.

ДБХХ-ны Улаан дансны ангилал болон шалгуурыг (IUCN, 2001) зөвхөн байгальд зэрлэг байдлаар, уугуул нутагтаа амьдарч байгаа популяцид хэрэглэсэн. Эдүүгээ Монгол оронд уугуул нутагт нь сэргээн болон гаднаас шинээр нутагшсан хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн зүйл байхгүй.

Монгол орны биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сан олон улсын II семинараар баталсан зүйлүүд буюу 2006 оны байдлаар Монгол оронд тохиолдож байсан зүйлүүдийг Монгол улсын хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн Улаан данс болон түүнтэй холбоотой бусад баримт бичигт оруулсан болно (Хавсралт II, Жагсаалт 1). Тохиолдох боломжтой долоон зүйлийг Монгол орноос олж тэмдэглэсэн тухай баттай нотолгоо бий болтол тэдгээрийг боломжит зүйлийн жагсаалтанд хэвээр байлгах болно (Хавсралт II, Жагсаалт 2).

Бүс нутгийн тархац

Зүйл тус бүрийн тархацыг Монгол орны тодорхой бүс нутгаар ялган зааж гаргав. Үүний тулд Монгол улсын физик газар зүйн зургийг үндэслэн (Цэгмид, 1969), ургамал газар зүйн мужлалын зургаар (Grubov, 1982), (Рачковская, 1993) нэмэн баяжуулж, хянасан билээ. Энэхүү 16 бүсэд хуваасан зураг нь ургамал газарзүйн мужлалтай холбогдсоноор урьдынхаас илүү тодорхой болсон хэмээн үзэж байна.

Зураг 1. Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн тархацын зургийг тайлбарлахад ашиглах Монгол орны газар зүйн мужууд (Цэгмид, 1969; Гробов, 1982). 1 = Хөвсгөлийн улс, 2 = Хэнтийн нуруу, 3 = Хангайн нуруу, 4 = Монгол Дагуурын хээр, 5 = Их Хянганы уулс, 6 = Монгол Алтайн нуруу, 7 = Төв халхын хээр, 8 = Дорнод Монгол, 9 = Их нууруудын хотгор, 10 = Олон нуурын хөндий, 11 = Умард говь, 12 = Дорнод говь, 13 = Говь Алтайн нуруу, 14 = Зүүнгарын говь цөл, 15 = Алтайн өвөр говь цөл, 16 = Алашаа говь цөл.

Зүйлийн тархацын зураг

Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтны одоогийн тархацын дижитал зургийг Х.Тэрбиш нарын (2006) бүтээлд үндэслэн ArcGIS 9 (ArcMap version 9.1) программыг ашиглан семинарын өмнө бэлдсэн юм. Уг тархацын зургийг Монгол орны биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сангийн семинарт оролцогчид дахин хянасан. Тархацын зургыг өөрчилсөн шалтгааныг тэмдэглэн баримтжуулж Монгол орны биологийн олон янз байдлын мэдээллийн санд оруулсан. Семинарын үед газрын зураг хийдэг ArcGIS 9 (ArcMap version 9.1) хувилбарын компьютерын программыг ашиглан тархацын зургийг сайжруулан зүйлийн баялаг, ховордож буй зүйлийн тархацын төлөв байдал, бага судлагдсан зүйлийн нягтшил өндөр байгаа газруудыг тогтоон гаргасан. Хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн зүйл бүрийн тархацын зургийг Монгол улсын тусгай хамгаалалтай газрын зурагтай давхцуулан тухайн зүйлийн тархацын хэдэн хувь нь тусгай хамгаалалтай газар хамрагдаж байгааг тодорхойлов. Тусгай хамгаалалтай газруудын зургийг ДБХХ-ны Тусгай хамгаалалтай газрын менежментийн зургаан ангиллын дагуу хийгдсэн НҮБ-ын Байгаль Орчны Хөтөлбөр, Дэлхийн Байгаль Хамгаалах Хяналтын Төвийн Тусгай хамгаалалтай газрын дэлхийн мэдээллийн сангийн (<http://sea.unep-wcmc.org/wdpa/>) мэдээлэлд үндэслэн гаргалаа. Дэлгэрэнгүй мэдээллийг ”Тусгай хамгаалалтай газрын Менежментийн Ангиллын удирдамж”-аас авна уу (IUCN, 1994).

Гар зураг

Монгол улсын хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтны улаан данс бүтээлд орсон зүйл тус бүрийн гар зургыг Монгол улсын Байгалийн түүхийн музейн цуглуулга болон ”A guide to the Amphibians and reptiles of Mongolia” (Terbish нар, 2006) бүтээлээс ашиглав.

Зургийг маш сайн зурахыг хичээсэн боловч зарим зүйлийн амьтдыг биетээр нь хараад хээрийн нэхцэлд тодорхойлоход хэцүү байдгийн адил бэрхшээл зурах үед ч тохиолдож байв. Хоёр нутагтан, мөлхөгч амьдиг таньж тодорхойлохтой холбогдсон илүү нарийн мэдээллийг “Земноводные и пресмыкающиеся МНР. Земноводные” (Боркин нар,

1988), “Земноводные и пресмыкающиеся МНР. Пресмыкающиеся” (Ананьева нар, 1997), “Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийг тодорхойлох бичиг” (Мөнхбаяр нар, 2001), ”A guide to the Amphibians and reptiles of Mongolia” (Torbish нар, 2006) зэрэг ном, тодорхойлох бичгүүдээс нягтлан үзнэ үү.

ЗҮЙЛИЙН МЭДЭЭЛЛИЙН АГУУЛГА

Дэлхийн байгаль хамгаалах холбооны Зүйлийн хамгааллын комиссын (IUCN, SSC) Умард Евразийн хэсгийн мэргэжилтнүүдийн (North Eurasian Reptile Specialist Group) хянан цэгцэлсэн сүүлийн үеийн ангилал зүйг баримтлан, Улаан дансны хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдыг дараах дарааллаар бичлээ. Үүнд:

Зүйлийн шинжлэх ухааны нэр, зохиогч

Түгээмэл нэр (Дараах дарааллаар Монгол, Англи хэл дээр)

Монгол дахь салбар зүйл (хэрэв байвал)

Ижил нэр (хэрэв байвал)

Олон улсын үнэлгээ (Олон улсын хэмжээнд устах эрсдэлтэй)

“ДБХХ-ны 2007 оны Улаан дансны ховордож буй зүйл” (IUCN, 2007) номонд орсон үнэлгээг шууд ашиглан Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн зүйл тус бүрээр дэлхийн популяцийн түвшинд үнэлгээ өгөв. Тэгэхдээ тухайн зүйлийн талаарх одоогийн олон улсын үнэлгээнд өөрчлөлт орсон бол Монгол орны биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сан семинаар нэг дугариг хараар (●) тэмдэглэв. Хэрэв ДБХХ-ны Улаан дансны ангилал болон шалгуур (IUCN, 2001)-ыг ашиглан уг зүйлд анх удаа үнэлгээ хийсэн бөгөөд ДБХХ-ны Улаан дансны зохиогчдын гаргасан үнэлгээний шийдвэрийг хүлээж байгаа бол хоёр дугариг хараар (●●) тэмдэглэсэн.

Бүс нутгийн үнэлгээ (Монгол оронд устах эрсдэлтэй)

Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдын бүс нутгийн үнэлгээг ДБХХ-ны Улаан дансны ангилал болон шалгуур: 3.1 Хувилбар (IUCN, 2001) (Хүснэгт 1-ийн ангилал болон тодорхойлолтыг харна уу) болон ДБХХ-ны Улаан дансны бүс нутгийн түвшний үнэлгээний удирдамж: 3.0 Хувилбарын (IUCN, 2003) дагуу анх удаа хийв. Хэрэв Монгол оронд унаган зүйл байх тохиолдолд бүс нутгийн болон олон улсын үнэлгээ ижил байна.

Үнэлгээний үндэслэл: Монгол орны биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сан семинарын үед ДБХХ-ны Улаан дансны ангилал болон шалгуурын (IUCN, 2001) үнэлгээг хэрэглэх үндэслэлийг зүйл тус бүрээр гаргасан. Энэ хэсгийг ДБХХ-ны Улаан дансны бүс нутгийн түвшний шалгуурын үнэлгээний удирдамж: 3.0 Хувилбар (IUCN, 2003) болон Монгол орны Биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сангийн мэдээлэлтэй холбож унших хэрэгтэй.

Хамгаалсан байдал

Монгол улсын хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдыг хамгаалсан эрх зүйн баримт бичгүүдэд Монгол улсын холбогдох хуулиуд (Байгаль орчныг хамгаалах болон Амьтны аймгийн тухай хууль гэх мэт) болон Олон улсын гэрээ, конвенцууд (Зэрлэг ургамал болон амьтны ховордсон зүйлийг Олон улсын хэмжээнд худалдаалах конвенц (CITES): UNEP-WCMC (2007) харна уу) орно. Дээр дурдсан эрх зүйн баримт бичгүүдэд хамгаалах, зүй зохистой ашиглах, барих, өсгөн үржүүлэх, худалдаалахтай холбогдсон хэм хэмжээг зохицуулсан байdag.

Зүйл тус бүрийн тархцаын хэдэн хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутагт харьяалагдаж буйг тооцон гаргасан. Тэнд идээшин амьдарч буй бүх зүйлийг Тусгай хамгаалалтай газар нутгийн тухай Монгол улсын хуулиар хамгаалдаг.

Дэлхийн тархац

ДБХХ-ны (2007) болон EMBL Мэдээллийн сангийн (Uetz нар, 2006) баримталж буй журмын дагуу баруунаас зүүн тийш бүх улсын нэрийг жагсааж, нэмэлт тодорхойлолтыг зүйлийн мэдээлэлд оруулсан. Одоогийн тархац гэсэн хэсэгт байгаа [нутагшуулсан] хэмээх тэмдэглээ нь тухайн зүйлийг угуул тархацынх нь гадна байгаа оронд нутагшуулсан гэсэн утга санааг илэрхийлнэ. Харин тухайн бус нутагтаа устаад байсан амьтдыг дахин нутагшуулсаныг [сэргээн нутагшуулсан] хэмээн тэмдэглэлээ.

Бус нутгийн тархац

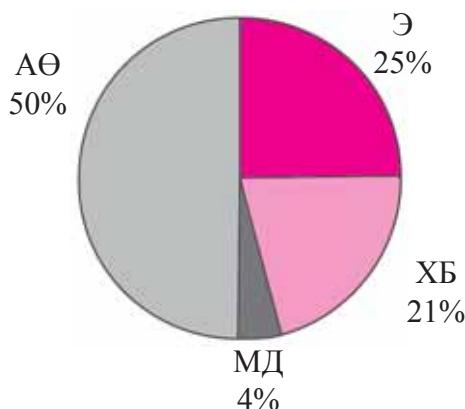
Зүйл тус бүрийн бус нутгийн тархацыг газар зүйн үндсэн бус юмуу тэмдэглэсэн газруудын нэрээр дурьдан оруулсан бөгөөд Монгол орон дахь тархацын зургийг дагалдуулсан. Өмнөх үеийн судлаачдын бүтээл, музейн цуглувулга, засгийн газрын болон байгаль орчинг хамгаалах байгууллагуудын баримт мэдээ, мэргэжилтнүүдийн ажиглалт зэрэг шинэ мэдээн дээр үндэслэн хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн тархацын зургийг боловсруулав. Тархацын эдгээр зургийг сүүлийн үеийн мэдээллээр баяжуулж, боломжийн түвшинд нарийвчлан хийхийг хичээсэн ч нэлээд зүйлийн хувьд тархацын мэдээлэл дутмаг байсныг дурьдах нь зүйтэй. Цаашдын судалгаагаар тархацын зурагт өөрчлөлт орох нь дамжиггүй. Харин тухайн зүйлийн Монгол орны хилийн гаднах тархалтын тухай аливаа мэдээллийг шинэчлээгүй болно.

Ховордлын гол шалтгаан

Монгол орны биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сан семинарт оролцогчдын оролцоотойгоор ховордлын үндсэн шалтгаан, түүнийг бүрдүүлж буй хүчин зүйлийг нэгтгэх оролдлого хийв. Ховордлын шалтгааныг бүрдүүлж буй үйл явц нь нарийн төвөгтэй, маш олон хүчин зүйлээр нөхцөлдсөн болох нь тогтоогдов. Энэ талын нарийвчилсан мэдээллийг Монгол орны биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сангаас авах боломжтой юм.

МОНГОЛЫН ХОЁР НУТАГТАН, МӨЛХӨГЧ АМЬТНЫ ТӨЛӨВ БАЙДАЛ

Монгол оронд тэмдэглэсэн 24 зүйл хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдыг дээрх шалгуураар үнэлснээс 25 хувь нь Эмзэг (Э) (Зураг 2) хэмээх ангилалд хамраарагдах, бус нутгийн хэмжээнд ховордсон зүйлүүд гэж үзэв. Харин Ховордож болзошгүй (ХБ) гэсэн ангилалд нийт үнэлэгдсэн зүйлийн 21 хувийг орууллаа. Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдын зүйлийн бүрэлдэхүүний зөвхөн дөрвөн хувь нь Мэдээлэл дутмаг (МД), 50 хувь нь Анхааралд өртөхөөргүй (АΘ) гэсэн ангилалд тус тус орсон байна. Үнэлэх боломжгүй гэсэн ангиллаар гурван зүйлийг үнэлсэн бөгөөд эдгээр зүйлүүд бус нутгийн үнэлгээний шалгууртай нийцээгүй болно (Бус нутгийн шалгуурын удирдамжаас харна уу).

Зураг 2. ДБХХ-ны Улаан дансны ангиллаар үнэлсэн Монгол орны нийт 24 зүйл хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдын хамгааллын төлөв байдлыг хувиар илрэхийлсэн диаграмм. Э = Эмзэг, ХБ = Ховордож болзошгүй, МД = Мэдээлэл дутмаг, АΘ = Анхааралд өртөхөөргүй.

Зураг 3-т Монгол орны хоёр нутагтан ба мөлхөгчдийн ангийн зүйлүүдийг ДБХХ-ны Улаан дансны ангиллаар үнэлсэн үнэлгээг тус тусд нь салган авч үзэв. Тархалт, тоо толгой, амьдралын төлөв байдал, амьдрах орчны ялгаа зэргээс хамаарч хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн зүйлүүдийн Бус нутгийн Улаан дансны ангилалын үнэлгээ өөр хоорондоо нилээд ялгаатай байгаа юм. Энэ нь дээрх хоёр ангийн зүйлүүдэд үзүүлэх нөлөөлөл харилцан адилгүй болохыг бас харуулж байна.

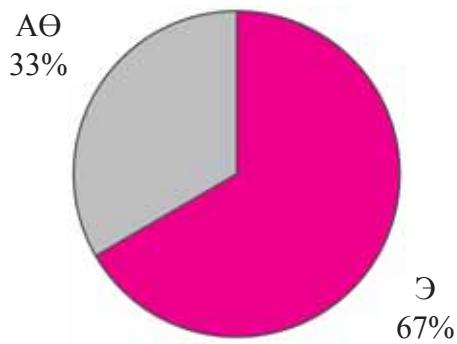
Хоёр нутагтан

Монгол орны хоёр нутагtnы (Баг *Anura* болон *Caudata*) зүйлийн ихэнх буюу 67 хувь нь Эмзэг гэсэн ангилалд орсон. Үүнд шивэр гүлмэр (*Salamandrella keyserlingii*), ногоон бах (*Bufo pewzowi*), модны мэлхий (*Hyla japonica*), дорнодын мэлхий (*Rana chensinensis*) зэрэг болно. Үлдсэн 33 хувь нь анхааралд өртөхөөргүй гэсэн ангилалд хамаарав.

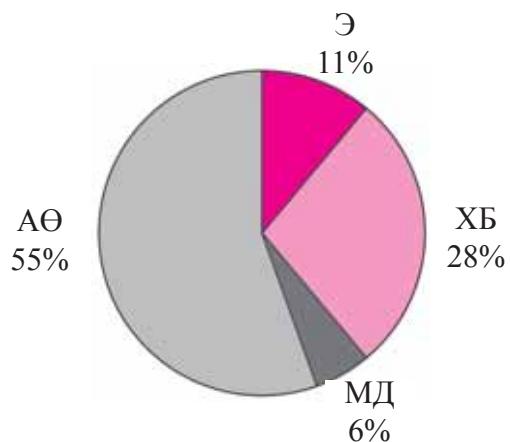
Мөлхөгчид

Бус нутгийн Улаан дансны үнэлгээгээр Мөлхөгчдийн ангийн (Баг *Squamata*) зүйлүүд янз бүрийн ангилалд багтаж байна. Тухайлбал мөлхөгчдийн нийт зүйлийн 11 хувь нь эмзэг, 28 хувь нь ховордож болзошгүй, 6 хувь нь мэдээлэл дутмаг ангилалд орлоо.

Хоёр нутагтан

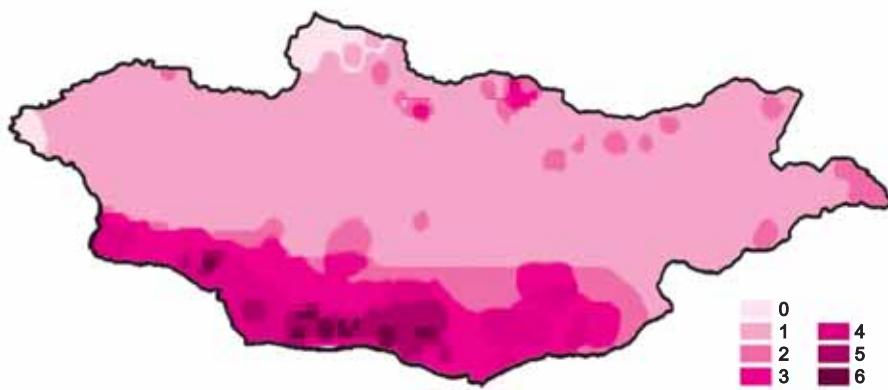
Мөлхөгчид

Зураг 3. Монгол улсын хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн ангийн зүйлүүдийг хамгааллын зэрэглэлээр тус тусд нь харьцуулсан диаграмм. Э = Эмзэг, ХБ = Ховордож болзошгүй, АΘ = Анхааралд өртөхөөргүй, МД = Мэдээлэл дутмаг.

МОНГОЛЫН ХОЁР НУТАГТАН, МӨЛХӨГЧ АМЬТДЫН ТАРХАЦ

Хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн зүйлүүдийн тархацыг нэгтгэж үзвэл ховор зүйлүүдийн нягтшил Монгол орны өмнөд нутгуудад илүү өндөр байна. Ховордож буй зүйлүүд одноор тархсан нутгуудад Алтайн өвөр говь, Говь Алтайн нуруу, Алашаа болон Дорнод говь зэрэг орж байна. Монгол орны өмнөд хэсгийн цөлийн болон цөлөрхөг хээрийн бүсээр мөлхөгчдийн ихэнх зүйл тархсан гэж үздэг. Ховордож буй хоёр нутагтны зүйлийн тоо мөлхөгчийнхээс илүү байгаа юм. Монгол орны гадаргын усан сүлжээгээр баялаг, ой бүхий умард болон дорнод талын нутгаар хоёр нутагтны ховордож буй зүйлийн тоо харьцангуй давуу байна. Ховордож буй хоёр нутагтнууд голдуу тархац нутаг хумигдмал бөгөөд тиймээс тэдгээрийн тархац бага давхцаж байна.

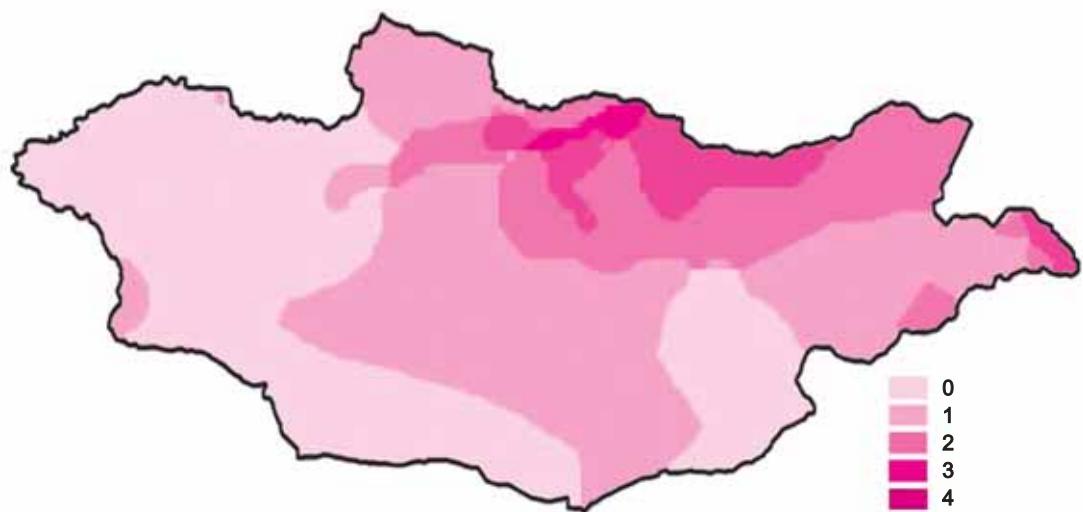
Зураг 4. Монгол орны ховордож буй хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдын зүйлийн тархац. Бараан өнгө тодрох дутам зүйлийн баялаг ихэнэ.

Хоёр нутагтан

Ховордож буй хоёр нутагтны зүйлийн тархац болон зүйлийн баялгийг харьцуулахад нэлээд онцлог үзүүлэлт харагдаж байна (Зураг ба болон б). Тэдгээр зүйлүүдийн ихэнх нь Монгол орны зүүн умард болон умард нутгаар тухайлбал Хангай нуруу, Хөвсгөлийн уулс, Монгол дагуурын хээр, Төв Халхын хээр, Дорнод Монгол, Их Хянганы уулсаар, хамгийн олон зүйл нь Хэнтий нуруунд тус тус тархан амьдарч байна. Ховордож буй зүйлүүдийн тархацын зурагнаас ажиглахад Хэнтий нуруунд ховордож буй хоёр нутагтаны зүйл хамгийн ихээр тохиолдож байна. Их Хянганы уулс, Хөвсгөлийн уулс, Монгол Дагуурын хээр зэрэг нутгуудад ховордож буй зүйлүүдийн тоо их байна.

Мөлхөгчид

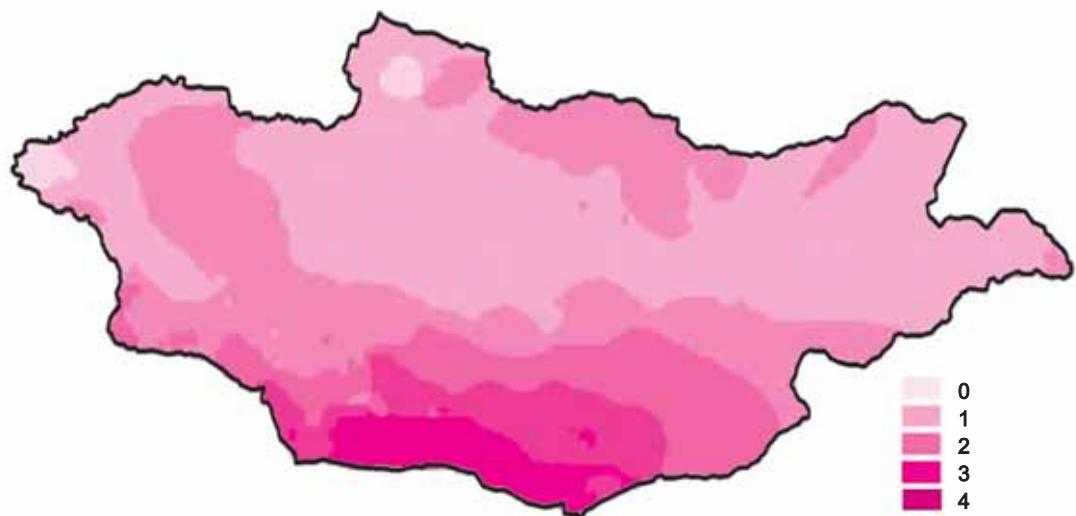
Монгол оронд биеийн хэлбэр, амьдралын төлөв байдлын хувьд ялгаа бүхий гүрвэл, мөгойн салбар багт хамаарах мөлхөгч амьтад тохиолддог бөгөөд тэдгээрийн тархац нь харилцан адилгүй. Мөлхөгчдийн зүйлийн баялаг тархацын зургаас тодорхой хэмжээнд харагдах бөгөөд Их нууруудын хотгор, Хангайн нурууны өмнөх нууруудын хөндий зэрэг бүс нутгаар харьцангуй цөөн тархжээ. Алтайн өвөр говь, Говь Алтайн нуруу, Алашаа говь, Дорнод говь зэрэг нутгуудад харьцангуй олон зүйл мөлхөгч идээшин амьдарна. Мөн дээрх бүс нутгуудад ховор, ховордож буй мөлхөгчдийн зүйлийн дийлэнх нь тархжээ.

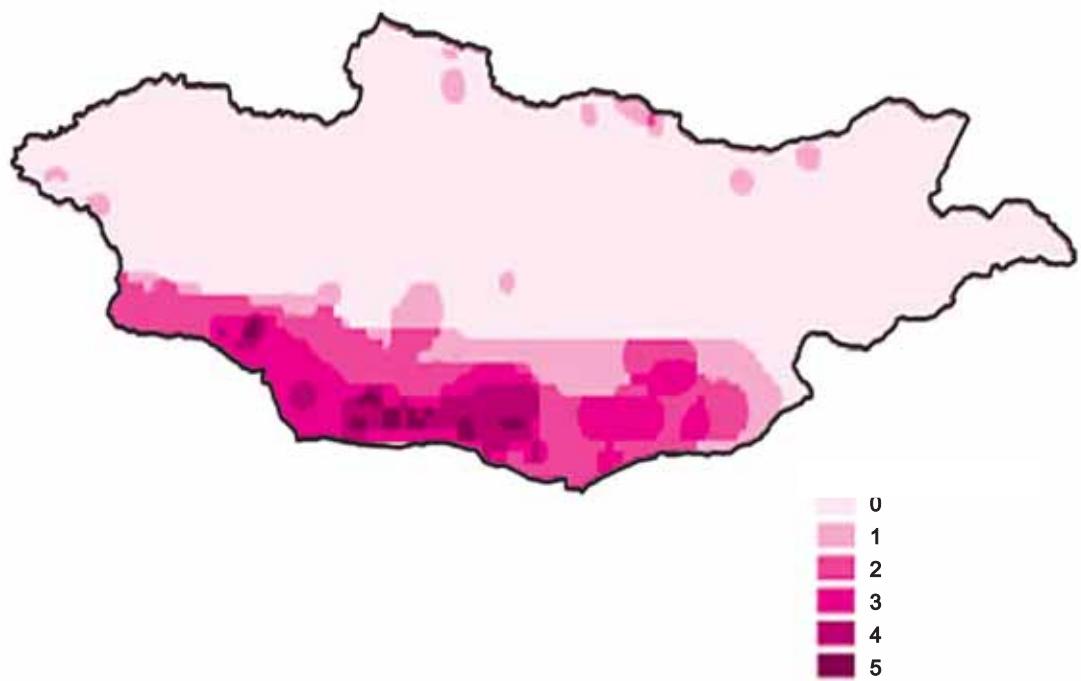
а) Хоёр нутагтны зүйлийн баялаг

б) Ховордож буй хоёр нутагтны зүйлийн баялаг

в) Мөлхөгчдийн зүйлийн баялаг

г) Ховордож байгаа болон болзошгүй мөлхөгчдийн зүйлийн баялаг

Зураг 5. Хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн зүйлийн баялаг, ховордож буй болон ховордож болзошгүй зүйлийн тархацын зураг. Бараан өнгө тодрох тусам зүйлийн тоо нэмэгдэнэ.

МОНГОЛЫН ХОЁР НУТАГТАН, МӨЛХӨГЧ АМЬТДАД УЧИРЧ БУЙ АЮУЛ, ЭРСДЭЛ

Үнэлгээгээр зүйлийн тоо толгой буурахад хүргэж буй үндсэн гол шалтгаан тэдгээрийг үүсгэж буй шууд ба дамын хүчин зүйлсийг (амьдрах орчны хомсдол, аж ахуйн үйл ажиллагаа, зориудын болон санамсаргүй байдлаар хөнөөн устгах г.м) илрүүлэн тодорхойлох оролдлого хийлээ. Зүйлийн тоо толгойд сөргөөр нөлөөлж буй хүчин зүйлс, ховордуулж буй шалтгааныг анхдагч, хоёрдогч, гуравдагч хэмээн ангилав.

Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдын хувьд амьдрах орчны хомсдол, бохирдол нь ховордуулах үндсэн гол шалтгаан болж байна. Амьдрах орчны эвдрэлийн зарим хэлбэр, доройтол, хэсэгчилсэн хуваагдал, хомсдол зэрэг анхдагч ба хоёрдогч шалтгааны улмаас тухайн нэг зүйлийн тоо толгой ховордож байгаа бөгөөд бүх зүйлд орчны бохирдол нэгэн адил сөрөг нөлөө үзүүлж буй нь үнэлгээгээр тогтоогдов. Ихэнх тохиолдолд байгалийн нөөцийн олборлолт, ашиглалтын улмаас орчны хомсдол, доройтол нүүрлэж байна. Ялангуяа хоёр нутагтны тоо толгойн төлөв байдалд уул уурхайн үйлдвэрлэл нэлээд ноцтой нөлөөлж, амьдрах орчныг нь үгүй хийн, орчин тойрны нутгийг бохирдуулж байна. Үйлдвэрлэл, ахуй, хөдөө аж ахуйн хог хаягдал болон бусад үйл ажиллагаанаас ус бохирдож байна. Малчин айл өрх уст цэгийг түшиглэн нэг нутагт удаан хугацаагаар сэлгээгүй суурьшсанаар амьдрах орчныг доройтуулан хомсдуулж байна. Ус бараадах малын тоо толгой өссөнөөс байдал улам хүндрэх болов.

Мөн дулаарал, хур тунадасны хомсдол, гангийн улмаас ус нам гархаг газрууд хатаж ширгэн, тэнд амьдардаг хоёр нутагнуудыг амьдрах орчны хомсдолд хүргэж тоо толгойд нь сөрөг нөлөө үзүүлж эхэллээ. Ер нь хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн амьдрах орчныг доройтуулах гол шалтгаанд бохирдол, бэлчээрийн элдэв хэлбэрийн талхагдал, түймэр эргийг нэн тэргүүнд дурьдах нь зүйтэй.

Цаг уурын өөрчлөлтийн зарим үйл явц хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн зүйлийг ховордуулах гуравдагч шалтгаан болж байна. Мөлхөгчдийн зүйлүүдийн ихэнх нь Монгол орны өмнөд нутгийн гандуу, хуурай бүс нутагт амьдардаг. Гандуу хуурай бүс нутгуудад хүрээлэн буй орчны өөрчлөлт юмуу хүний идэвхтэй үйл ажиллагааны алиных нь үр дагавар илүүтэй тусдгийг хараахан тогтоогоогүй байна.

Хүснэгт. 3. Монгол орны ховордсон хоёр нутагтан, мөлхөгч амьтдад шууд сөргөөр нөлөөлж буй үндсэн хүчин зүйлс. Ахнdagч ховордуулах шалтганыг хар, хоёрдогчийг саарал, гуравдагчийг цайвар саарал онгөөр тус тус тэмдэглэв.

Ховордлын зэрэг	Зүйл	Орчны доройтол											
		Орчны фрагментаци	Орчны хомсдол	Бохирдол	Өвчин	Шимэгчид	Махчид	Эрлийзжилт	Өрсөлдөгчид	Зориудын эндэл	Гэнэтийн эндэл	Цаг уурын өөрчлөлт	Бусад
Эмзэг	Шивэр гүлмэр <i>Salamandrella keyserlingii</i>												
Эмзэг	Ногоон бах <i>Bufo pewzowi</i>												
Эмзэг	Модны мэлхий <i>Hyla japonica</i>												
Эмзэг	Дорнодын мэлхий <i>Rana chensinensis</i>	■											
Эмзэг	Говийн махир хуруут гүрвэл <i>Cyrtopodion elongatus</i>		■									■	
Эмзэг	Эгэл заламгайт мөгөй <i>Vipera berus</i>		■										

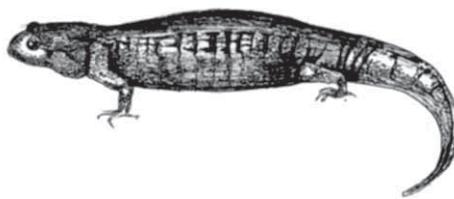
ЗҮЙЛИЙН БҮРТГЭЛ-ХОЁР НУТАГТАН. АМРНІВІА

Сүүлтэй хоёр нутагтны баг. *Caudata*

Гүлмэрийн овог. *Hynobiidae*

1. *Salamandrella keyserlingii* Dybowski, 1870

Түгээмэл нэр: Шивэр гүлмэр, Siberian salamander, Siberian newt, Dybowski's salamander (Frank, Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: Одоогоор салбар зүйл тогтоогдоогүй байна (Кузьмин, 1999; Frost, 2007).

Ижил нэр: *Hynobius keyserlingii* Boulenger, 1910 (Монголд); *Hynobius michnoi* Nikolskii, 1925 (Гумилевский, 1932); *Isodactylum schrenckii* Strauch, 1870.

Ангилал зүйн тэмдэглэгээ: Молекул биологийн судалгааны дүнд энэ зүйлийг Алс Дорнодын зүйлээс тусд нь салгаж, биеэ даасан зүйл гэж тогтоосон байна. Гэвч эдгээрийн хооронд морфологийн ялгаа тун бага (Л. Боркин, аман мэдээ). *Salamandrella* ба *Hynobius*-ийн төрлүүд нь *Hynobiidae*-ийн овгийн доторх филогенезийн нэг шугамд байрлах ойр төрлийн амьтад гэдгийг эдүүгээ энэ салбарын судлаачид нийтээр хүлээн зөвшөөрөөд байна. Шивэр гүлмэр нэн өргөн тархацтай амьтан. Гэвч энэ зүйлийн газар зүйн хувьслын судалгаа өнөө хүртэл бүрэн гүйцэд хийгдээгүй тул хичнээн салбар зүйл байгаа талаар эцсийн дүгнэлт хийх боломжгүй. Гагцхүү уг зүйлийн ангилал зүйн анхдагч бичиглэл хийсэн голотип нь тус улсын хил зэргэлдээ нутгаас олдсоноос үзэхэд Монголд шивэр гүлмэрийн эх салбар зүйл байх бүрэн магадлалтай.

Олон улсын үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

Бүс нутгийн үнэлгээ: Эмзэг, АЗс

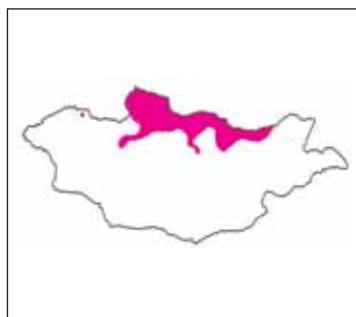
Үнэлгээний үндэслэл: Тoo толгойн хувьд цөөн болох нь энэ зүйлийн идээшин амьдардаг нутгуудад хийсэн судалгаагаар тогтоогджээ (Мөнхбаяр, 1987; Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Орчны бохирдол, ус чийгийн хомсдол, намгархаг газруудын хаталт, хуурайшилт, ашигт малтмалын олборлолт, түймэр болон бусад шалтгааны (хөдөө аж ахуй зэрэг) улмаас тархац нутаг нь багасан хумигдах хандлагатай байна. Идээшил нутгийн өөрчлөлтөөс энэ зүйлийн too толгой дараагийн арван жил болон турван үе удмын хугацаанд 30 хувиар буурна гэж үзсэн. Шивэр гүлмэрийн хувьд хил залгаа улсаас мэдэгдэхүйц нүүдэл, суурьшилт үгүй тул бүс нутгийн шалгуураар шалгасны дараа ч дээрх үнэлгээ хэвээр хадгалагдах нь тодорхой.

Хамгаалсан байдал: Монгол улсын Улаан номны хоёр удаагийн хэвлэлд ховор зэрэглэлээр тус тус орсон (Мөнхбаяр, 1987; Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Тархац нутгийн 16 хувь орчим нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутагт хамрагджээ

Дэлхийн тархац: Хоёр нутагтны бүлэг дотор өргөн тархацтай зүйлд тооцогддог. Дэлхийн хэмжээнд 12 сая км² нутагт тархжээ (IUCN, Conservation International and Nature Serve, 2006). Оросын Холбооны Улс, Казахстан, Хятад, Монгол, Бүгд Найрамдах

Ардчилсан Солонгос Ард Улс, Японы нутаг дэвсгэрт идээшин амьдарна (IUCN, Conservation International, and NatureServe, 2006; IUCN, 2007).

Бүс нутгийн тархац: Шивэр гүлмэр Монгол орны умард нутгийн ой, тайга бүхий нутгаар нилээд өргөн тархацтай хэмээн үзэж болохоор байна. Энэ зүйлийг Умард мөсөн далайн ай савын Сэлэнгэ, Орхон, Туул, тэдгээрийн цутгалууд, Хорьдол Сарьдаг, Улаан тайгаас эх авдаг Шишхэд, Үхэрт, Арсай, Хөг, Гуна, Тэнгис, тэдгээрийн цутгал (Мөнхбаяр, 1976б: Кузьмин нар, 1986; Улыкпан, Мөнхбаяр, 1982: Литвинов, Скуратов, 1986; Семенов, Мөнхбаяр, 1996; Тэрбиш нар, 2006), Хэнтийн нуруунаас эх авч буй Онон түүний цутгал (Мөнхбаатар нар, 2000), Хэрлэнгийн эх (Хотолхүү, 1969), Хангайн нуруунаас эх авч Их нуурын хотгорын Увс нуурт цутгадаг Тэсийн голын сав нутгаас (Даваа нар, 1992) тус тус тэмдэглэжээ. Өөрөөр хэлбэл шивэр гүлмэр Монгол оронд томоохон голуудын сав дагуух нутгуудыг шүтэн тархсан байна. Монголд далайн түвшинээс дээш 600-2250м өндөрт тохиолдоно (Боркин нар, 1988). Мөнхсарьдаг уулын өвөр бэлийн 2200м өндөрт Ариг голын тагийн нугад тэмдэглэгдсэн байна (Литвинов, 1981; Литвинов, Скуратов, 1986). Энэ зүйлийн Монгол орон дахь тархац нь ойролцоогоор 202,083 км² талбайг эзэлнэ.

Ховордлын гол шалтгаан: Амьдрах орчныг өөрчлөх, ус намаг хатаж хуурайших, усан орчин бохирдох зэрэг шалтгаанаас шивэр гүлмэрийн тоо толгой цөөрч байна (Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Ийм байдал Туул голын сав, Уу-булан орчимд ажиглагдаж байна. Ахуйн болон аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн гаралтай хатуу, шингэн хог хаягдууд нь ус бохирдуулах үндсэн эх үүсвэр болж байна. Байгалийн нөөцийн олборлол (ашигт малтмалын олборлолт, мод бэлтгэл), хүн амын суурьшил, ойн түймэр (ялангуяа шилмүүст ойд) зэрэг шалтгаанаас амьдрах орчны доройтол, хомсдол үүсч, тархац нутгийн хэсэгчилсэн хуваагдал бий болж байна. Хязгаарлагдмал тархац, сийрэг нягтшил, алс нүүдэллэх чадвар муу зэрэг дотоод хүчин зүйлсийн улмаас аливаа гэнэтийн үзэгдлийг тэсвэрлэн давах чадвар шивэр гүлмэрийн хувьд тааруу. Хур тунадасны хомсдол, гангийн давтагдал, булаг шандын ширгэлт нь энэ зүйлийн тоо толгойд сөргөөр нөлөөлөх байгалийн үндсэн хүчин зүйлс болно. *Rhabdias spp.* мэтийн шимэгч хорхойгоор уушиг зэрэг эрхтэн халдварлах нь гүлмэрийн тоо толгойг ховордуулах бас нэгэн шалтгаан болж байна (Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997).

Сүүлгүй хоёр нутагтны баг. *Anura*

Бахын овог. *Bufoidae*

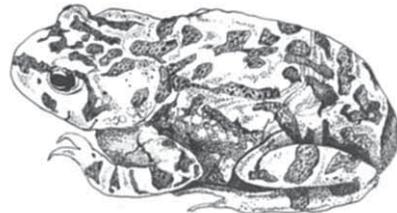
2. *Bufo pewzowi* Bedriaga, 1898

Түгээмэл нэр: Ногоон бах, Төв Азийн бах,
Pewzow's toad, Central Asian green toad.

Монгол дахь салбар зүйл: Монгол орны салбар зүйлийн талаар судалгааны мэдээ, баримт үгүй. Нарийвчилсан судалгаа шаардлагатай (Х. Тэрбиш, аман мэдээ).

Ижил нэр: *Bufo viridis* Laurenti, 1768; *Bufo danatensis* Pisanetz, 1978

Ангилал зүйн тэмдэглэгээ: *Bufo viridis* зүйлийн бахыг Баруун умард Африкаас эхлэн зүүн тийш Өмнөд Сибирь, Төв Ази хүртлэх Палеарктикийн өргөн уудам нутагт тархсан амьтан хэмээн үзэж байлаа. Гэвч 1970-аад оны дундуур явуулсан кариологийн судалгаагаар Төв болон Дундад Азид тархсан энэхүү бах тетраплоид хромосомтой болох нь тогтоогдсон байна (Мазик нар, 1976; Писанец, 1978; Bassalayeva нар, 1998; Borkin нар, 2001). Иймээс түүнийг диплоид хромосомтой *Bufo viridis* зүйлээс тусдаа, *Bufo danatensis* хэмээх бие даасан зүйл гэж үзэх болсон юм. Олон улсын нэршлийн зарчмын дагуу *Bufo pewzowi* хэмээх зүйлийн статусыг дахин сэргээж, энэхүү полиплоид хромосом бүхий бахыг эдүүгээ уг зүйлд хамааруулах болжээ. Монгол оронд тархсан энэ зүйл бахыг судлаачид анх *Bufo viridis* хэмээх зүйлд хамааруулж байв (Peters, 1971; Мөнхбаяр, 1976б). Кариологийн судалгааны үр дүнд эдгээр нь мөн л тетраплоид хромосомтой ($4n=44$, $NF=88$) болохыг тогтоосноор (Боркин нар, 1986) *Bufo pewzowi* хэмээн үзэх болжээ. Энэ зүйлийн тархацын зарим нутаг нь *Bufo viridis turanensis* салбар зүйтэй симпатрик бөгөөд андуурагдах тохиолдол гардаг (IUCN, 2007). Байгалийн нөхцөлд хромосомын тоо полиплоиджих үзэгдэл дээд хөгжилтэй сээр нуруутан амьтдад ховор тохиолдог, шинжлэх ухааны гойд сонирхолтой үзэгдэл юм (Боркин нар, 1986). Зөвхөн хоёр нутагтан амьтдын тухайд л гэхэд нийт зүйлийн дөнгөж 0,5 орчим хувьд нь полиплоид илэрсэн байдаг (Х. Тэрбиш, аман мэдээ).

Олон улсын үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

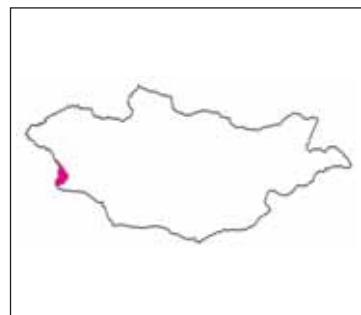
Бүс нутгийн үнэлгээ: Эмзэг, B1ab(iii)

Үнэлгээний үндэслэл: Энэ зүйлийн Монгол орон дахь эзлэн амьдрах нутгийн нийт талбай барагцаалбал 11,870 км². 20,000 км²-ээс бага, арваас цөөн байршил нутагтай (Зүүнгарын.govийн 4 баянбүрд болон Булган гол, уулархаг нутгийн голууд) гэж үзээд В шалгуураар үнэлэн Эмзэг ангилалд оруулав. Байгалийн нөөцийн олборлолт, орчны бохирдол, говь цөлийн баян бүрд, булаг шандын хэт ашиглалтаас үүдэн энэ зүйл бахын амьдрах орчин дорийтон хомсдож байна. Энэ зүйлийн талаарх бидний тогтоосон статусыг цаашид нарийвчлахын тулд зохих судалгаа хийх шаардлагатайг тэмдэглэх нь зүйтэй. Хөрш зэргэлдээ улсын популяцийн нүүдэл шилжилт, суурьшилт тодорхой болтол бүс нутгийн шалгуурын дээрх үнэлгээг хэвээр баримтлахыг зөвлөж байна.

Хамгаалсан байдал: Монгол улсын Улаан номны хоёрдахь хэвлэлд ховор зэрэглэлээр орсон (Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Ногоон бахын тархац нутгийн нэгээс бага хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан байна.

Дэлхийн тархац: Казахстан, Узбекистан, Хятад, Монгол, Киргизстан; Афганистан, Тажикстанд байх боломжтой (IUCN, 2007).

Бүс нутгийн тархац: Монгол орны баруун өмнөд нутаг, Монгол Алтайн нурууны баруун өмнөд хэсэг, Булган, Үенч голын сав, Зүүнгарын говийн Ушиг, Дамжигийн ус зэрэг баян бүрдээр тархжээ (Мөнхбаяр, 1976а; Тэрбиш, Кузьмин, 1985; Орлова, Тэрбиш, 1986; Боркин нар, 1988; Семенов, Мөнхбаяр, 1996; Terbish нар, 2006). Ногоон бахын Монголын тархац нь тогтмол болон ширгэдэг булаг шандтай холбоотой бөгөөд популяци нь голдуу тусгаарлагдмал (Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Л.Я. Боркин нарын (1988) бүтээлд ногоон бах тархсан булаг шанд бүрийг нарийвчлан тусгасан байдаг. Монгол оронд далайн түвшнөөс дээш 1150-2000м-т тохиолдоно (Боркин нар, 1986). Энэ зүйлийн Монгол орон дахь тархац нь ойролцоогоор 16,200км² талбайг эзэлнэ.

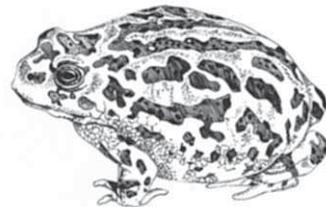

Ховордлын гол шалтгаан: Цөлийн булаг шанд, намаг хатаж хуурайшсанаас олноор хорогдоно. Байгалийн нөөцийн олборлолтын улмаас амьдрах орчин эвдрэх, бохирдох зэргээр доройтолд орж, too толгойд нь сөргөөр нөлөөлөх магадлал өндөр. Айл өрх, мал сүрэг сэлгээгүй, удаан хугацаагаар байнга суурьших нь хуурай бүс нутгийн эмзэг экосистем болох уст цэг, түүний орчмын нутгийг доройтуулан, ногоон бахын амьдрах орчныг хомсдуулах бас нэг хүчин зүйл болно. Энэ зүйлийн too толгойн төлөв байдалд угийн хязгаарлагдмал тархац, сийрэг нягтшил, өвчин эмгэг зэрэг хүчин зүйлс нөлөөлсөөр байна.

3. *Bufo raddei* Strauch, 1876

Түгээмэл нэр: Монгол бах, Mongolian toad, Radde's toad, Siberian sand toad, piebald toad, Tengger desert toad (Frank, Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: Салбар зүйл тодорхойгүй бөгөөд цаашид нарийвчлан судлах шаардлагатай, ялангуяа говь цөлийн нутагт судалгаа хийх.

Ижил нэр: *Bufo kozlovi* Zarevskij, 1924

Ангилал зүйн тэмдэглэгээ: Өмнө нь энэ зүйлийг *Bufo viridis* бүлгийн бүрэлдэхүүнд оруулж байсан ба уг бүлгийг хоёр дэд бүлэгт хуваадаг (Amphibiaweb, 2006). Хожим явуулсан биохимиийн судалгаагаар *Bufo raddei* зүйлийг *Bufo viridis* бүлгээс ялгаатай, харин *Bufo bufo*, *Bufo melanostictus* зүйлүүдтэй илүү ойрхон хэмээн үзсэн байдаг (Maxson, 1981). Гэвч өргөн уудам нутагт тархсан энэхүү полиморф зүйлийн хувьслын судалгаа өнөө хир бүрэн гүйцэд хийгдээгүй байна. Монголын умард болон Алтайн өвөр говийн популяцид хийсэн кариологийн судалгаагаар (Боркин нар, 1986) Монгол бах диплоид хромосомтой болох ($2n=22$, мөрийн too $NF=44$) нь тогтоогджээ.

Олон улсын үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

Бүс нутгийн үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

Үнэлгээний үндэслэл: Тархац нутаг уудам, тоо толгой элбэг зүйл. Популяцийн тоо хэмжээ буураагүй гэж үнэлгэдсэн.

Хамгаалсан байдал: Энэ зүйл бахын Монгол дахь тархац нутгийн 8 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан (UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Оросын Холбооны Улс (Байгаль нуурын орчмын нутаг, Алс Дорнод), Хятад, Монгол, Бүгд Найрамдах Ардчилсан Солонгос Ард Улс, Бүгд Найрамдах Солонгос Улсад тархах боломжтой (IUCN, Conservation International, and NatureServe, 2006; IUCN, 2007). Энэ зүйл Төв Азид хамгийн өргөн тархацтай хоёр нутагтны нэг юм (Кузьмин, Ишенко, 1997).

Бус нутгийн тархац: Монгол орны хамгийн түгээмэл тархалттай бах юм (Terbish нар, 2006). Тархалтын ерөнхий төлөв байдлаас үзвэл тус орны говь цөл, тал хээр, ойт хээрийн бүсийн гол, нуур, булаг шанд, баян бүрд зэрэг ус, намгархаг газруудыг шүтэн амьдарна (Terbish нар, 2006). Монгол бах Нууруудын хөндийн баруун умард хэсэг, Бигэр нуурын хотгороос зүүн тийш Их Хянганы уулс, Монгол орны умард нутгаас өмнө зүг Алтайн өвөр говь хүртэл нэлээд өргөн уудам нутагт тархсан бөгөөд хэд хэдэн хязгаарлагдмал популяци бий. Энэ зүйл Их нуурын хотгор, Хангай нурууны баруун хэсэг, Хөвсгөлийн уулс, Зүүнгарын говь зэрэг нутгаас хараахан олдоогүй (Тэрбиш, 1989; Боркин нар, 1988). Монгол оронд далайн түвшнөөс дээш 500-3800 метрт тохиолдоно (Банников, 1958; Боркин нар, 1986; Боркин нар, 1988). Энэ зүйл Монгол оронд нийт 842,920 км² талбайд тархсан хэмээн үнэллээ.

Ховордлын гол шалтгаан: Монгол бах олон янзын амьдрах орчинд нэлээд өргөн тархацтай тул ховордуулах шалтгаан мөн л төдий олон янз байдаг. Тухайлбал амьдрах орчны доройтол, усны бохирдол, байгалийн нөөцийн олборлол (уул уурхай), гол нуур, булаг шандын татралт, ширгэлт зэрэг олон шалтгаанаас тоо толгой нь хомсдон, ховордох магадлалтай (Х.Тэрбиш, Л.Боркин нар, аман мэдээ). Хэдий тийм ч, дээрх шалтгаанууд одоогоор энэ зүйлийг ховордуулах хэмжээнд хүрээгүй гэж үзэж байна (Х.Тэрбиш, Л.Боркин нар, аман мэдээ).

Модны мэлхийн овог. *Hylidae*

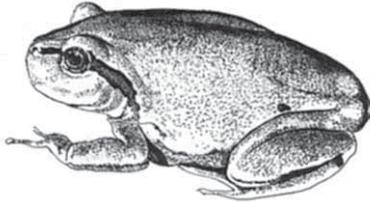
4. *Hyla japonica* GÜnther, 1859

Түгээмэл нэр: Модны мэлхий, Far Eastern tree frog, Japanese tree frog (Frank, Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: *H. j. stepheni* Boulenger, 1887

Ижил нэр: *Hyla stepheni* Boulenger, 1887; *H. ussuriensis* Nikolsky, 1918

Ангилал зүйн тэмдэглэгээ: Энэ зүйлийн ангилал зүйн судалгаа бүрэн гүйцэд хийгдээгүй. Тухайлбал Европын болон Хятадын зарим судлаачид *Hyla arborea*-гийн салбар зүйл гэж үздэг байсан ч хожим хийсэн генетикийн судалгааны дүн түүнийг бие даасан зүйл гэдгийг нотолсон байна (Daito, 1968; Kawamura, Nishioka, 1977; Kuramoto, 1984, Kuzmin, 1999; Frost, 2007; IUCN, Conservation International, and NatureServe, 2006). Fei (1999) умард Хятад, Солонгос, Оросын дорнод хэсэг, Монголд тархсан модны мэлхийг *H. japonica* зүйлээс ялгаатай, *H. ussuriensis* хэмээх зүйл гэж үздэг (IUCN, 2006). Цаашид Төв Ази болон Монголд тархсан *H. japonica* зүйлийн ангилал зүйг нарийвчлан судлах шаардлагатай.

Олон улсын үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

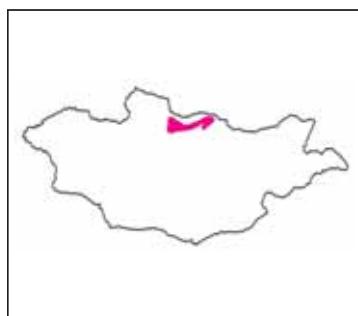
Бүс нутгийн үнэлгээ: Эмзэг, D2

Үнэлгээний үндэслэл: Монгол дахь энэ зүйлийн эзлэн амьдрах нутгийн талбай 19,980км², одоогоор таваас цөөн байршил нутагт идээшин амьдардгийг тогтоосон хэдий ч тархац нутаг нь байнга хумигдаж байгаа талаар баттай нотолгоо байхгүйгээс B1 ab (iii) шалгуураар үнэлэх боломжгүй тул D2 шалгуураар үнэлэн Эмзэг гэсэн ангилалд оруулав. Ирээдүйд уул уурхайн үйл ажиллагаа энэ зүйлийг ховордуулах боломжтой. Хэрэв ховордлын талаар баттай мэдээлэл хуриллагдвал дахин үнэлж ховордлын ангилалд оруулах боломжтой. Хил залгаа улсуудын хооронд мэдэгдэхүйц нүүдэл шилжилт үгүй тул бүс нутгийн шалгуураар шалгасны дараа ч дээрх үнэлгээ хэвээр байна.

Хамгаалсан байдал: Монгол улсын Улаан номны хоёр дахь хэвлэлд ховор зэрэглэлээр орсон (Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Модны мэлхийн тархац нутаг улсын тусгай хамгаалалтанд ороогүй (Terbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Оросын Холбооны Улс, Хятад, Монгол, Бүгд Найрамдах Ардчилсан Солонгос Ард Улс, Бүгд Найрамдах Солонгос Улс, Япон (IUCN, Conservation International, and NatureServe, 2006; IUCN, 2007).

Бүс нутгийн тархац: Модны мэлхий их төлөв гол мөрний сав дагуу, уулс хоорондын хөндий, хотсын ус намгархаг нутгуудаар идээшин амьдарна (Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Орхон-Сэлэнгийн бэлчир, Шаамарын Их, Бага Бүүрэг Толгой, Ерөө, Хараа гол, Булган аймгийн Тулгатын даваа зэрэг газраас тэмдэглэжээ (Боркин, Кузьмин, 1988; Семенов, Мунхбаяр, 1996; Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997; Terbish нар, 2006). Шаамар орчимд далайн

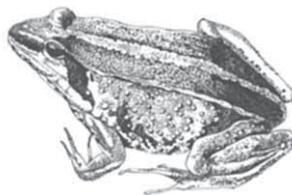
түвшинээс дээш 600 метрт тохиолдоно (Боркин, Кузьмин, 1988). Энэ зүйл Монгол оронд нийт 19,980 км² талбайд тархсан хэмээн үнэлэв.

Ховордлын гол шалтгаан: Модны мэлхийн тоо толгой цаг агаарын төлөв байдлаас хамаарч ихээхэн хэлбэлзэнэ. Өвөл их хүйтэрсэн юмуу хур бороо бага жил модны мэлхийн тоо толгой эрс хорогддог. Мөн элдэв мацчид тэдний тоо толгойд мэдэгдэхүйц сөрөг нөлөө үзүүлнэ. Хөдөө аж ахуй, хот суурин газрын гаралтай бохир ус, элдэв хог хаягдлын нөлөөгөөр усан орчин бохирдон, амьдрах орчин нь доройтолд орж болзошгүй байна. Сүүлийн жилүүдэд үлээмж эрчимжиж буй байгалийн нөөцийн олборлолтын (алт олборлол) улмаас амьдрах орчин эвдэрч, хомсдолд орох магадлалтай.

Мэлхийн овог. *Ranidae*

5. *Rana amurensis* Boulenger, 1886

Түгээмэл нэр: Сибирийн мэлхий, Siberian wood frog, Khabarovsk frog (Frank and Ramus, 1996)

Монгол дахь салбар зүйл: Тодорхойгүй.

Ижил нэр: *Rana temporaria* Linnaeus, 1758

(Никольский, 1905; Шагдарсүрэн, 1958). *Rana asiatica* Bedriaga, 1898 (Никольский, 1914; Царевский, 1930; Гумилевский, 1932) *Rana chensinensis* David, 1876 (Банников, 1958; Мөнхбаяр, 1962, 1968, 1970; Obst, 1962) *Rana cruenta* Pallas, 1814 (Мөнхбаяр, 1976б.)

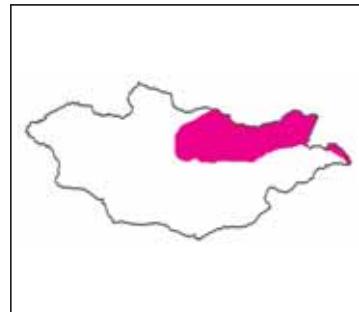
Олон улсын үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

Бүс нутгийн үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

Үнэлгээний үндэслэл: Тархац нутаг уудам, тоо толгой элбэг зүйл (Terbish нар, 2006). Популяцийн тоо хэмжээг буураагүй гэж үнэлээд анхааралд өртөхөөргүй ангилалд оруулав.

Хамгаалсан байдал: Сибирийн мэлхийн тархац нутгийн 11 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан (UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Оросын Холбооны Улс, Хятад, Монгол, Бүгд Найрамдах Ардчилсан Солонгос Ард Улс, Бүгд Найрамдах Солонгос Улс, Казахстанд байх боломжтой (IUCN, Conservation International and Nature Serve, 2006; IUCN, 2007).

Бүс нутгийн тархац: Шивэр мэлхий тархац нутаг, амьдрах орчны хэлбэрээр *Bufo raddei* зүйлийн бахтай ойролцоо бөгөөд тал хээр, ойт хээрийн бүсийн ус намгархаг нутгуудаар идээшин байршина (Боркин нар, 1988). Хангай нурууны дорнод хэсэг, Хэнтий нуруу, Монгол Дагуурын хээр, Их Хянганы уулсаар тархжээ. Хойд мөсөн далайн ай савын Сэлэнгэ, Номхон далайн ай савын Онон, Хэрлэн, Халх гол, тэдгээрийн цутгалуудын дагуу нутагшин амьдарна. (Боркин нар, 1988; Terbish нар, 2006). Өгий, Буйр зэрэг тал газрын нуурууд, ус намгархаг газарт элбэг. Монгол оронд далайн түвшнөөс дээш 580-1200 метрт тохиолдоно (Боркин нар, 1988). Энэ зүйл Монгол оронд нийт 293,059 км² талбайд тархсан хэмээн үнэллээ.

Ховордлын гол шалтгаан: Одоогоор энэ зүйлийг ховордуулах ноцтой шалтгаан хараахан үгүй байна.

6. *Rana chensinensis* David, 1875

Түгээмэл нэр: Дорнодын мэлхий, Asiatic grass frog, Chinese brown frog, Inkiapo frog (Frank and Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: Монголын салбар зүйлийг тогтоох нарийвчилсан судалгаа хийх шаардлагатай.

Ижил нэр: *Rana nigromaculata* Hallowell, 1860 (Мөнхбаяр, Эрэгдэндагва, 1970).

Ангилал зүйн тэмдэглэгээ: Палеарктикт нэн өргөн тархацтай энэ зүйл мэлхийн ангилал зүйн асуудал нилээд маргаантай. Тухайлбал *Rana chensinensis* хэмээх энэ мэлхийг судлаачид өөр өөр зүйлд хамааруулан *R. dybowskii* (Gunter, 1876), *R. semiplicata*, *R. temporaria* (Никольский, 1918) гэх зэргээр бичиж байв. Ер нь *Rana chensinensis* 24 хромосомтой байдгаараа бор мэлхийн бүлгийн бусад зүйлээс эрс ялгагддаг (Боркин, 1975). Одоо ч энэ бүлэг мэлхийн ангилал зүйн асуудал бүрэн гүйцэд шийдэгдээгүй байна (AmphibiaWeb, 2006; IUCN, 2007). Кариологийн судалгааны дүнгээс үзэхэд Монгол оронд тархсан шивэр мэлхий болон дорнодын мэлхий хоёр нь тус тусдаа бие даасан зүйл болох нь эргэлзээгүй юм. Монгол оронд амьдардаг энэ зүйлийн ангилал зүйг цаашид нарийвчлан судлах шаардлагатай. Учир нь Дарьганга болон Их Хянганы уулсаар тусгаарлагдсан популяци амьдарч байгаа бөгөөд тэд генетикийн хувьд хоорондоо ялгаатай салбар зүйл юмуу бүр бие даасан зүйл ч байх магадлалтай (Л.Боркин, аман мэдээ)

Олон улсын үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

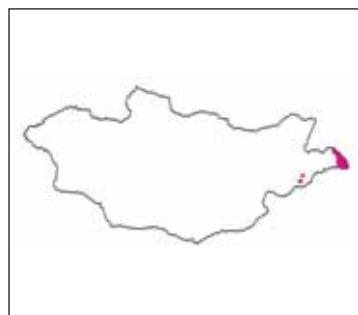
Бүс нутгийн үнэлгээ: Эмзэг, B1ab(iii)

Үнэлгээний үндэслэл: Энэ зүйлийн эзлэн амьдрах нутгийн талбай 19,995 км². Дорнод Монголын бус нутагт Дагшийн гол, Хусын гол, Халхын гол, Азаргын гол, Хөх нуур, Дэгээ гол, Хонгорын гол, Матад сумын нутаг зэрэг Дорнод Монголын 9 газраас энэ зүйл мэлхийг тэмдэглэсэн байна (Мөнхбаатар, 2004; Боркин нар, 1988). Амьдрах орчны бохирдол, хүн амын суурьшил, түймэр, малын тоо толгойн өсөлт, бэлчээрийн талхагдал зэрэг шалтгааны улмаас энэ зүйлийн тархац нутаг хумигдаж байгааг харгалzan B1ab(iii) шалгуураар үнэлж, Эмзэг ангилалд оруулав. Энэ зүйлийн популяцийн тоо толгой буурч байгаа талаар зарим мэдээ материалы нийтлэгдсэний зэрэгцээ бие биеэс алслагдан тусгаарлагдсан хоёр популяци Монголд амьдардгийг тогтоосон байна. Хэрэв энэ зүйлийн тоо толгойн хомсдол, амьдрах нутгийн доройтлын талаар илүү нарийвчилсан нотолгоо байвал А шалгуураар дахин үнэлж ховордлын ангилалд оруулах боломжтой. Хил залгаа улсаас мэдэгдэхүйц нүүдэл, суурьшилт үгүй тул бүс нутгийн шалгуураар шалгасны дараа ч дээрх үнэлгээ хэвээр үлдэнэ.

Хамгаалсан байдал: Монгол улсын Улаан номны хоёр удаагийн хэвлэлд ховор зэрэглэлээр тус тус орсон (Мөнхбаяр, 1987; Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Дорнодын мэлхийн тархац нутгийн 15 орчим хувь нь Монгол улсын тусгай хамгаалалтай газар нутагт хамрагдсан (Terbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Хятад, Монгол, Бүгд Найрамдах Ардчилсан Солонгос Ард Улс, Оросын Холбооны Улсад тархжээ (IUCN, Conservation International and Nature Serve, 2006; IUCN, 2007).

Бүс нутгийн тархац: Ойт хээр, хээрийн бүсийн цэнгэг устай гол нуур, булаг шанд, намгархаг газрыг шүтэн амьдарна (Мөнхбаатар, 2004). Монгол орны дорнод хэсэгт Их Хянганы уулс, Халх голын сав, Буйр нуур болон Дарьгангын галт уулын бүс нутагт тусгаарлагдсан популяци амьдардаг (Боркин нар, 1988; Семенов, Мөнхбаяр, 1996; Мөнхбаатар, 2004; IUCN, Conservation International and NatureServe, 2006; IUCN, 2007). Сүхбаатар аймгийн Ганга нуур, Дагш гол, Дуут нуур, Хөх нуур зэрэг газраас тэмдэглэжээ (Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Хонгор, Ар Нөмрөг, Хус, Бичигт, Азарга, Дэгээ, Халх гол, тэдгээрийн цутгалуудаар тархжээ. Монголд далайн түвшинээс дээш 583-1500 м өндөрт тохиолдоно (Боркин нар, 1988). Энэ зүйл Монгол оронд нийт 19,995 км² талбайд тархсан хэмээн үнэллээ.

Ховордлын гол шалтгаан: Хязгаарлагдмал тархац, тусгаарлагдмал популяц бүхий энэ зүйл ган, зуд, хуурайшилт зэрэг цаг уурын эрс өөрчлөлт, онцгой үзэгдэлд нэн мэдрэмтгий, эмзэг байдаг. Сүүлийн жилүүдэд энэ зүйлийн тархац нутгийн хүрээнд дэд бүтэц, уул уурхайн зарим байгууламж бий болж, малын тоо толгой өсөн, бэлчээрийн талхагдал үүсч буйн зэрэгцээ гол, нуур, булаг шандын ойролцоо хүн амын суурьшилт нэмэгдэх хандлагатай байна. Мөн түймрийн (ялангуяа Их Хянганы уулс) улмаас орчны доройтол бий болж байна. Тархацын зарим нутагт тухайлбал Дарьгангын жижиг нуур, булаг, шандад элдэв хог хаягдал хаяснаас бохирдож байна (Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997).

МӨЛХӨГЧИД

Хайрстны баг. *Squamata*

Гүрвэлийн салбар баг. *Lacertilia*

Нохой гүрвэлийн овог. *Gekkonidae*

7. *Alsophylax pipiens* (Pallas, 1814)

Түгээмэл нэр: Төмөр гүрвэл, Kaspischer even-fingered gecko, Squeaky pygmy gecko (Frank, Ramus, 1996; Щербак, Голубев, 1986).

Монгол дахь салбар зүйл: Одоогоор салбар зүйлийн талаар судалгаа хийгдээгүй.

Ижил нэр: *Lacerta pipiens* Pallas, 1827; *Alsophylax macrotis* Boulenger, 1885.

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

Бус нутгийн үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

Үнэлгээний үндэслэл: Тархац нутаг уудам, тоо толгой элбэг зүйл. Монгол оронд нэлээд түгээмэл гэж үздэг (Terbish нар, 2006). Гэвч энэ гүрвэл бүл амьдралтай учир газар бүр жигд бус тархсан байдаг.

Хамгаалсан байдал: Төмөр гүрвэлийн тархац нутгийн 24 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан (UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Оросын Холбооны Улс (Волга мөрөн Уралын нурууны хооронд), Ираны зүүн умард нутаг, Казахстан (Каспийн тэнгисээс Зайсан нуур), Туркменистаны умард хэсэг, Узбекистан, Афганистаны умард хэсэг, Хятадын баруун умард нутаг, Монголын өмнөд нутаар (Говь цөл) (Банников нар, 1977; Щербак, Голубев, 1986; Ананьева, Орлов, 1995; Uetz нар, 2006) тархжээ. Энэ зүйлийн Монголын тархац нь дэлхийн тархацын дорнод хил болдог (Щербак, Голубев, 1986).

Бус нутгийн тархац: Цөл, цөлөрхөг хээрийн хад, чулуутай уулс, толгодын бэл, энгэр хажуугаар далайн түвшинээс дээш 600-1550м-т нутаглана (Боркин нар, 1990; Щербак, Голубев, 1986). Алтайн өвөр говь, Монгол Алтайн нурууны өмнөд хэсэг, Говь Алтайн нуруу, Зүүнгарын говь, Умард говь, Алашаа говь, Дорнод говь зэрэг нутгуудын цөлийн хадархаг орчноор тархсан (Ананьева нар, 1997; Terbish нар, 2006). Энэ зүйл нь Монгол орны говь цөлийн түгээмэл тархалттай дөрвөн зүйл (*P. versicolor*; *A. pipiens*; *E. przewalskii*; *E. multiocellata*) гүрвэлийн нэг юм (Роговин нар, 2001). Энэ зүйлийн Монгол дахь тархан идээших талбай 416,793 орчим км² гэж үнэлэгдсэн.

Ховордлын гол шалтгаан: Байгалийн нөөцийн олборлолын (уул уурхай) үйл ажиллагаа амьдрах орчны доройтол, хомсдолд хүргэж байгаа бөгөөд хэрэв энэ үйл ажиллагаа цааш идэвхижвэл ховордуулах гол шалтгаан болох магадлалтай.

8. *Cyrtopodion elongatus* (Blanford, 1875)

Түгээмэл нэр: Говийн махир хуруут гүрвэл, Говийн нүцгэн хуруут гүрвэл, Gobi naked-toed gecko, Yangihissar gecko.

Монгол дахь салбар зүйл: Монгол дахь салбар зүйлийг цаашид нарийвчлан судлах шаардлагатай.

Ижил нэр: *Gymnodactylus elongatus* Boulenger, 1885 (Uetz нар, 2006)

Ангилал зүйн тэмдэглэгээ: Энэ зүйлийн ангилал зүйн асуудал төрлийн болон салбар төрлийн хэмжээнд маргаантай байгаа. Цаашид ангилал зүйн талаар нарийвчилсан судалгаа хийх шаардлагатай (Ананьева нар, 1997).

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгээгүй

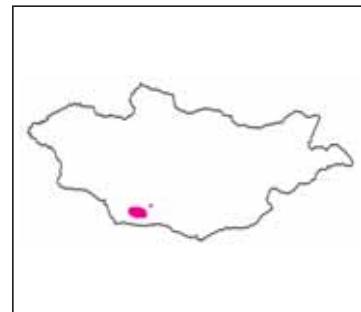
Бүс нутгийн үнэлгээ: Эмзэг, D2

Үнэлгээний үндэслэл: Говийн махир хуруут гүрвэл Монгол оронд хязгаарлагдмал тархацтай ховор зүйл (Terbish нар, 2006). Энэ зүйл нэлээд өвөрмөц амьдрах орчныг шүтэн бага талбайд тархжээ (Д.В.Семенов, аман мэдээ). Ийнхүү энэ зүйл таваас бага үндсэн байршил нутагтай, мөн уул уурхайн үйл ажиллагаа ирээдүйд ховордуулж болзошгүйг харгалзан D2 шалгуураар үнэлж эмзэг ангилалд оруулав. Хөрш улсын популяцийн бодгалийн шилжилт, сууршилт тодорхойгүй тул бүс нутгийн шалгуурын дээрх үнэлгээг хэвээр үлдээв.

Хамгаалсан байдал: Монгол улсын Улаан номын хоёр удаагийн хэвлэлд ховор зэрэглэлээр тус тус бүртгэгдсэн (Мөнхбаяр, 1987; Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Энэ зүйлийн тархац нутгийн 55 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан (Torbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Хятад, Монгол (Uetz нар, 2006).

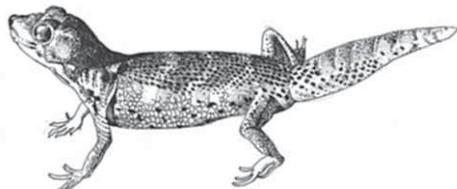
Бүс нутгийн тархац: Алтайн өвөр говийн Шар хулсны баянбүрд, Ногоон цав, Ингэн хөөвөрийн хоолой, Цуглабарын нуруу зэрэг цөлийн хадархаг нутгаар тархана (Семенов, Мунхбаяр, 1996; Мунхбаяр, Тэрбиш, 1997). Мөн Цувраа хар, Хэрмэн цав, Наран булаг, Хайч уулаар тохиолдоно (Мөнхбаяр, 1976б; 1977; Горелов, 1977; Мөнхбаяр, 1981; Terbish нар, 2006). Энэ зүйл Зулганайн баянбүрдэд байdag (Батсайхан, хэвлээгүй мэдээ). Монголд далайн түвшнөөс дээш 700-1300м өндөрт нутаглана (Боркин нар, 1990). Энэ зүйл цөлийн бүсийн идэш тэжээлийн нөөц нэн хязгаарлагдмал, өвөрмөц орчинд амьдардаг (Боркин нар, 1990; Ананьева нар, 1997). Тархан амьдрах талбай нь Монголын хэмжээнд 28,549км² нутаг гэж үнэлгэгдсэн.

Ховордлын гол шалтгаан: Энэ зүйл идэш тэжээл хязгаарлагдмал, хур тунадас бага унадаг, хуурай халуун уур амьсгал бүхий онцгой орчинд идээшин амьдардаг тул байгалийн элдэв нөлөөнд өртөж тоо толгой нь буурах магадлал нэн өндөр. Шөнийн идэвхитэй ч тухайн нутагт ган гачиг тохиолдон шөнийн амьдралтай шавьжийн тоо толгой буурснаас тэжээлийн хомсдолд ордог. Угуул зүйлийн динамик өөрчлөлт (үндсэн тэжээл нь буурсанаас) нь энэ зүйлийг ховордуулах шалтгаан болж байна. Хүрээлэн буй орчны болон байгалийн гамшигийн (уул уурхай болон температурын огцом өөрчлөлт) ямар нэгэн өөрчлөлт зэрэг гэнэтийн үзэгдлийг популяци даван гарах чадвар муу.

9. *Teratoscincus przewalskii* Strauch, 1887

Түгээмэл нэр: Нохой гүрвэл, Przewalski's wonder gecko (Frank, Ramus, 1996), Plate-tailed gecko (Ананьева нар, 1988).

Монгол дахь салбар зүйл: Монотип зүйл.

Ижил нэр: *Teratoscincus scincus* (Мөнхбаяр, 1962).

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

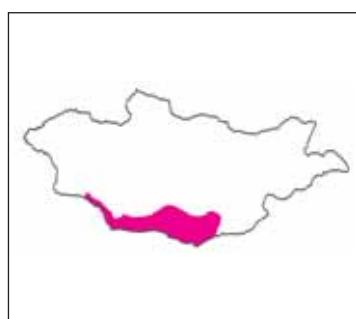
Бүс нутгийн үнэлгээ: Ховордож болзошгүй

Үнэлгээний үндэслэл: Уламжлалт анагаах ухаанд ашиглах болон амьтны дэлгүүрт худалдаалах үйл явц одоогоор илрээгүй байгаа бөгөөд хэрэв энэ үйл явц ихсэвэл нохой гүрвэлийн популяцийн тоо толгой буурах болно. Популяцийн чиг хандлага, тоо толгойн хэмжээ одоогоор тодорхойгүй байгаа ч Хятадад энэ зүйлийн тоо толгой өндөр байгааг тооцвол, хөрш улсын популяциас тэтгэгдэх боломжтой (В.К.Ерёмченко, аман мэдээ). Энэ зүйлийг одоогоор Ховордож болзошгүй ангилалд оруулаад байгаа ч цаашид худалдаалах үйл явц бий болох юмуу Хятадын популяцийн тоо толгой буурвал А шалгуураар (популяцийн бууралт) дахин үнэлж ховордлын ангилалд оруулах болно. Монголын популяцийн тоо толгойн хэмжээ, чиг хандлагыг цаашид нарийвчлан судлах шаардлагатай.

Хамгаалсан байдал: Нохой гүрвэлийн тархац нутгийн 37 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газарт хамрагдсан (Terbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Хятад (Шинжаан, Гансу, Өвөр Монгол), Монголын өмнөд нутаг (Uetz нар, 2006).

Бүс нутгийн тархац: Энэ зүйлийг анх Монголоос 1960-аад онд олж тэмдэглэсэн бөгөөд Төв Азийн герпетофауны хамгийн бага судлагдсан зүйлийн нэг юм (Мөнхбаяр, 1976а, Мөнхбаяр, 1981; Семенов, Боркин, 1992). Дэлхийн тархац Алтайн уулсаар хязгаарлагддаг ба тархацын зүүн хил нь Дорнод говийн баруун хэсэг болно (Щербак, Голубев, 1986). Алтайн өвөр говь, Алашаа говь, Говь Алтайн нуруу, Умард говь (Семенов, Боркин, 1992; Ананьева нар, 1997; Terbish нар, 2006), Монгол Алтайн нурууны өмнөд нутаг, Дорнод говь зэрэг нутгийн сийрэг ургамалжилтай цөлд тархсан (Эрэгдэндавга, 1961, Мөнхбаяр, 1962, 1976а). Монгол оронд далайн түвшнөөс

дээш 600-1370 метрт нутаглана (Боркин нар, 1990; Ананьева нар, 1997). Энэ зүйлийн Монгол дахь тархан амьдрах талбай нь 169,290км² нутаг гэж үнэлэгдсэн.

Ховордлын гол шалтгаан: Олон улсын хэмжээнд амьтны дэлгүүрт худалдаалахын зэрэгцээ уламжлалт анагаах ухаанд эмчилгээ, сувилгааны зорилгоор ашигладаг. Байгалийн нөөцийн олборлол (уул уурхай), амьдрах орчны доройтол болон бохирдол энэ зүйлийн тоо толгойд сөрөг нөлөө үзүүлэх магадлалтай. Байгалийн гамшиг, үерийн ус зэрэг нь амьдрах орчныг сүйтгэнээс мөн ховордох боломжтой.

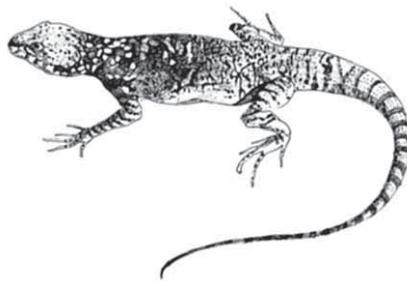
Замба гүрвэлийн овог. *Agamidae*

10. *Laudakia stoliczkanai* (Blanford, 1875)

Түгээмэл нэр: Замба гүрвэл, Mongolian agama, Mongolian rock agama.

Монгол дахь салбар зүйл: *L. s. altaica* (Munkhbayar, 1971).

Ижил нэр: *Stellio stoliczkanus* Blanford, 1875; *Agama stoliczkanai* Blanford, 1875; *Agama tarimensis* Zugmayer, 1909; *Stellio stoliczkanai* Blanford, 1875; (Ананьева нар, 1997; Macev нар, 2000 бүтээлд нарийвчлан тусгасан).

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

Бүс нутгийн үнэлгээ: Ховордож болзошгүй

Үнэлгээний үндэслэл: Популяцийн тоо толгойн өнөөгийн хэмжээ тодорхойгүй. Амьдрах орчны нөхцөлөөс болж алаг цоог тархацтай. Энэ амьтныг дорнын анагаах ухаанд эмчилгээний зорилгоор ашиглаж ирсэн. Хятадад архинд хандлан худалдаалдаг гэсэн мэдээ бий. Харин хир өргөн хэрэглэдэг нь тодорхойгүй. Цаашид худалдаа, арилжаа популяцийн хэмжээнд нөлөөлөхүйц өсвөл энэ зүйлийг А шалгуураар дахин үнэлж ховордлын ангилалд оруулж болох юм. Одоогоор мэдээлэл бага байгааг харгалzan энэ зүйлийг Ховордож болзошгүй ангилалд оруулан үнэллээ. Популяцийн тоо толгой, чиг хандлага, ховордох шалтгаан, нөхцөлийг нарийвчлан судлах шаардлагатай байна.

Хамгаалсан байдал: Замба гүрвэлийн тархац нутгийн 51 хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан (Terbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Хятад (Шинжаан, Гансу), Монголын өмнөд ба баруун өмнөд нутаг (Uetz нар, 2006).

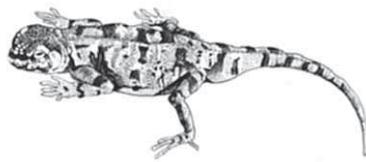
Бүс нутгийн тархац: Алтайн өвөр говь, Говь Алтай, Говийн Тэнгэр уулсын хажуу хормойн хад асга, харгана сөөгтэй газар, уулсын хоорондох хотос хөндий, цөлийн баян бүрд орчмын хадат уулсаар тархсан байдаг. Нэлээд өргөн уудам нутагт тархсан боловч тархац нутгийнхaa дотор экологийн хувьд аятай таатай нөхцөл, тухайлбал бут мод, хад чулуутай газрыг шүтэн амьдарна (Эрэгдэндавга, 1958; Мөнхбаяр, 1976а; Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1991; Ананьева нар, 1997; Terbish нар, 2006). Монгол оронд далайн

түвшинээс дээш 1200-2400 метрт тохиолдоно (Боркин нар, 1990). Монгол оронд тархсан талбай 98,255 км² гэж үнэлэгдсэн ч энэ зүйлийн популяци нь хэсэгчлэн хуваагдаж тусгаарлагдсан байдаг (Д.В.Семенов, аман мэдээ). Монгол-Германы экспедицийн хүрээнд 1974-1978 онуудад Ховд аймгийн нутаг, Их нуурын хотгорын Ховд голын савд орших Баян ууланд 86 бодгаль замба гүрвэл тавьж нутагшуулсан байна (Stubbe нар, 1981).

Ховордлын гол шалтгаан: Одоогоор энэ зүйлийн популяци тогтвортой байна гэж үздэг бөгөөд ховордуулах гол шалтгаан үгүй байна. Хэдий тийм ч энэ зүйлийг олон улсын хэмжээнд худалдаалдаг, ялангуяа Хятадын зах зээлд нэг ширхэгийн үнэ нь ойролцоогоор 5 ам доллар байгаа бөгөөд олборлодог хэмжээ нь тодорхойгүй. Харин уул уурхайн ажлын явцад тэдгээрийн амьдрах орчныг сүйтгэснээс тоо толгойд нь сөрөг нөлөө үзүүлэх үндэстэй. Замба гүрвэлээс *Thelandros mongolicus* Sharpilo, Biserkov et Munkhbayar, 1987, *Th. gobiensis* Sharpilo, Biserkov et Munkhbayar, 1987 хэмээх хоёр зүйлийн паразит дугариг хорхой тэмдэглэгдсэн (Шарпило нар, 1987). Популяцийн тоо толгойн хэлбэлзэлд хорхойн нөлөө судлагдаагүй (Х. Мөнхбаяр, аман мэдээ).

11. *Phrynocephalus helioscopus* (Pallas, 1771)

Түгээмэл нэр: Тойрмын хонин гүрвэл, Sunwatcher toadheaded agama (Frank, Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: *P. h. saposchnikovi* Kaschenko, 1909

Ижил нэр: *Phrynocephalus wralensis* (Gmelin, 1789); *Phrynocephalus varius* Eichwald, 1831

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

Бүс нутгийн үнэлгээ: Үнэлэх боломжгүй

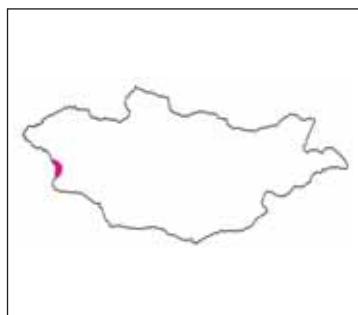
Үнэлгээний үндэслэл: Энэ зүйлийн эзлэн амьдрах нутаг нь 150 км² орчим. Тойрмын хонин гүрвэлийн дэлхийн популяцийн нэгээс бага хувь нь Монгол оронд тохиолдох бөгөөд Монгол улсын нийт нутаг дэвсгэрийн нэгээс бага хувийг эзэлдэг тул үнэлэх боломжгүй.

Хамгаалсан байдал: Энэ зүйл Монгол улсын Улаан номын хоёрдахь хэвлэлд ховор зэрэглэлээр бүртгэгдсэн (Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Тойрмын хонин гүрвэлийн тархац нутгийн нэгээс бага хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газарт хамрагдсан (Torbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Ираны умард нутаг, Турк, Казахстан, Туркменистан, Узбекистан, Хятадын баруун умард нутаг, Монголын баруун өмнөд хэсэг (Банников нар, 1977; Боркин нар, 1990; Ананьевна нар, 1997).

Бүс нутгийн тархац: Зүүнгарын говьд, Булган голоос хойш Ярант, Салхитын хөтөл, Их, Бага Онгогийн цөл, цөлөрхөг хээр, хээрт нутаглана (Тэрбиш, Мөнхбаяр, 1991;

Тэрбиш, Пүрэвжав, 2000; Terbish нар, 2006). Энэ зүйлийн Монгол дахь тархац нутгууд нь түүний дэлхийн тархацын зүүн хойд хязгаар юм (Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Монгол оронд далайн түвшнөөс дээш 1200-1400 метрт тохиолдоно (Боркин нар, 1990; Тэрбиш, Мөнхбаяр, 1993). Монгол оронд энэ зүйлийн тархац нутгийн нийт хэмжээг 6,719 км² гэж үнэлсэн.

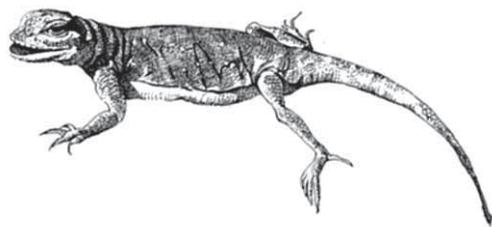

Ховордлын гол шалтгаан: Энэ зүйлийн Монгол дахь популяци ган гачгийн нөлөөнд өртөмтгий нутгуудад амьдардаг тул тоо толгой нь буурах эрсдэл ихтэй.

12. *Phrynocephalus versicolor* Strauch, 1876

Түгээмэл нэр: Цоохор хонин гүрвэл, Tuva toad-headed agama (Frank, Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: Ананьева нар (1997) Монголд *P. v. versicolor* Strauch, 1876 болон *P. v. kulagini* Bedriaga, 1909 гэсэн хоёр салбар зүйл бий гэж тодорхойлсон.

Ижил нэр: *Phrynocephalus rostralis* Zarevsky, 1930; *Phrynocephalus frontalis* Strauch, 1867; *Phrynocephalus blanfordi* Bedriaga, 1907; *Phrynocephalus carinilabris* Bedriaga, 1909; *Phrynocephalus guentheri* Bedriaga, 1906; *Phrynocephalus pewzowi* (Peters, 1984; Ананьева нар, 1997).

Ангилал зүйн тэмдэглэгээ: Цоохор хонин гүрвэл “guttatus” бүлэгт ордог (Соколовский, 1975; Семенов, 1987; Лихнова, Милишников, 1988; Golubev, 1989; Ананьева нар, 1997). Я.В.Бедряга (1909) Монгол оронд цоохор хонин гүрвэлийн эх салбар зүйл *Ph. v. versicolor*-ээс гадна *Ph. v. hispida* (Зүүнгарын говь), *Ph. v. kulagini* (Ховдын тойрог), *Ph. v. bogdanowi* (Монгол орны зүүн өмнөд нутаг) гэсэн салбар зүйлүүд бий гэж тэмдэглэсэн байдаг. Цаашдын нарийвчилсан судалгаагаар Монгол оронд цоохор хонин гүрвэлийн дараах хоёр салбар зүйл амьдардаг болохыг тогтоожээ (Милишников, Лихнова, 1986; Лихнова, 1992; Семенов, 1987; Семенов, Щенброт, 1989; Ананьева нар, 1997). Үүнд: Тус орны баруун бүс нутгаар *Ph. v. kulagini*, бусад нутгаар *Ph. v. versicolor* хэмээх салбар зүйлүүд тус тус тархжээ. Харин *Ph. rostralis*, *Ph. frontalis*, *Ph. v. bogdanowi*, *Ph. Blanfordi*, *Ph. carinilabris*, *Ph. guentheri*, *Ph. pewzowi* зэрэг нь *Ph. v. versicolor*-ийн синоним болно.

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

Бүс нутгийн үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

Үнэлгээний үндэслэл: Тархац нутаг уудам, тоо толгой элбэг, нягтшил нь өндөр зүйл (Terbish нар, 2006). Популяцийн тоо хэмжээ буураагүй гэж үнэлэгдсэн.

Хамгаалсан байдал: Цоохор хонин гүрвэлийн тархац нутгийн 18 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан (Terbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Оросын Холбооны улсын зүүн өмнөд нутаг (Тува), Казахстаны зүүн хэсэг, Хятадын хойд ба баруун хэсэг (Шинжаан, Гансу, Нингха, Өвөр Монгол), Монгол (Мөнхбаяр, 1976а; Тэрбиш, 1989; Ананьева нар, 1998; Шенброт & Семенов, 1987; Wang & Fu, 2004; Uetz нар, 2006).

Бүс нутгийн тархац: Энэ зүйл нь *Phrynocephalus* (Agamidae овог) төрлөөс Төв Азийн цөлд хамгийн түгээмэл тохиолддог (Ананьева нар, 1998; Wang & Fu, 2004). Говь цөл, цөлөрхөг хээр, хээрийн элдэв хэв шинжийн амьдрах орчинд түгээмэл тохиолдоно (Ананьева нар, 1998; Тэрбиш, 2004; Wang & Fu, 2004). Монголын говь, цөлд амьдардаг хамгийн өргөн тархалттай, too толгойн өндөр нягтшил бүхий дөрвөн зүйл гүрвэлийн (*P. versicolor*; *A. pipiens*; *E. przewalskii*; *E. multiocellata*) нэг юм (Rogovin нар, 2001; Тэрбиш, 2004). Дарьганга бол цоохор хонин гүрвэлийн дэлхийн тархацын хамгийн зүүн хил болдог (Terbish нар, 2006). Дорнод говь, Умард говь, Алашаа говь, Монгол Алтайн нурууны өмнөд хэсэг, Алтайн өвөр ба Зүүнгарын говь, Говь Алтайн нуруу, Их нууруудын хотгор, Дорнод Монголын зүүн өмнөд хэсэг, Хангайн нурууны өмнөд хэсэг зэрэг нутгуудаар тархсан (Мөнхбаяр, 1976а; Боркин нар, 1990; Ананьева нар, 1998; Terbish нар, 2006). Энэ зүйлийн талаарх судалгааг Монгол-Оросын хамтарсан Биологийн иж бүрэн экспедицийн цэлийн судалгааны хөтөлбөрийн хүрээнд 1977-1985 онуудад Алтайн өвөр говийн Эхийн голын баян бүрд, түүний орчмын суурин судалгааны 6 талбайд (Семенов, Боркин, 1985; Семенов, 1985; 1986; 1987; 1991), 1995-1996 онуудад Говь Гурван Сайханы байгалийн цогцолбор газрын баянбүрд, цав толгод, заган ой, харганат цөл, элсэн манхан бүхий нутагт тус тус явуулжээ (Reading нар, 1999). Монгол оронд далайн түвшинээс дээш 600-2000 метрт тохиолдоно (Боркин нар, 1990; Ананьева нар, 1997). Энэ зүйлийн Монголд тархан амьдрах нутаг 647, 991км² гэж үнэлэгдсэн.

Ховордлын гол шалтгаан: Ашигт малтмалын хайгуул, уул уурхайн үйлдвэрлэлийн үед хөрс хуулах, газар тариалангийн зориулалтаар хагалан боловсруулах явцад амьдрах орчин эвдэрч цоохор хонин гүрвэлийн тоо толгойд сөрөг нөлөөлнө. Бас малын хөлд гишгэгдэх, машинд дайруулах эрсдэл бий. Жил дараалсан гангийн улмаас хоол тэжээлийн хомсдолд орох, өвлүүн хахир хүйтнээс ичээндээ хөлдөх зэргээр тоо толгой нь хорогдох магадлал өндөр. Гэхдээ хүрээлэн буй орчны өөрчлөлт эсвэл хүний үйл ажиллагааны аль нь энэ зүйлийн тоо толгойд илүү сөрөг нөлөөлдгийг хараахан тогтоогоогүй байна.

ЖИНХЭН ГҮРВЭЛИЙН ОВОГ. *Lacertidae*

13. *Eremias argus* Peters, 1869

Түгээмэл нэр: Монгол гүрвэл, Mongolian racerunner (Frank, Rausch, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: Ананьева нар (1997) *E. a. barbouri* Schmidt, 1925, *E. a. argus* Peters, 1869 гэсэн хоёр салбар зүйл Монголд тархсан хэмээн нотлодог.

Ижил нэр: *Podarcis argus* Strauch, 1876; *Eremias barbouri* Schmidt, 1925.

Ангиалал зүйн тэмдэглэгээ: Нутгийн баруун өмнөд хэсэг тухайлбал Алтайн өвөр говийн Атас уулын арын Тооройн нурууны тасархайтсан популяцийг тусгайлан судалж, генетикийн шинжилгээ хийн, ангиалал зүйн төлөв байдлыг нарийвчлан тодруулах шаардлагатай.

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

Бүс нутгийн үнэлгээ: Аххааралд өртөхөөргүй

Үнэлгээний үндэслэл: Тархац нутаг уудам, тоо толгой элбэг зүйл (Ананьева нар, 1998; Terbish нар, 2006). Популяцийн тоо хэмжээ буураагүй гэж үнэлэгдсэн.

Хамгаалсан байдал: Монгол гүрвэлийн тархац нутгийн 8 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан (Torbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Оросын Холбооны Улс (Байгаль нуурын өмнөд хэсэг, Чит мужийн баруун өмнөд хэсэг, Буриад), Хятадын нутаг (Өвөр Монгол, Лиаонингийн өмнөд хэсгээс Жиангсу хүртэл, баруун тийш Кингхай хүртэл), Монголын төв болон дорнод нутаг, Бүгд Найрамдах Ардчилсан Солонгос Ард Улс (Uetz нар, 2006).

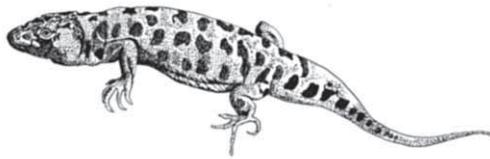
Бүс нутгийн тархац: Энэ зүйл нь цөлөрхөг хээр, хээрийн бүсийн хуурай хэв шинжийн янз бүрийн амьдрах орчинд идээшин нутагшдаг (Ананьева нар, 1997). Хангай, Хэнтийн нурууны зарим хэсэг, Дорнод Монголын тал хээр, Умард говийн уулын хээрийн зарим нутагт тохиолдоно (Torbish нар, 2006). Мөн Монгол Алтайн нурууны Булган голын сав, Алтайн өвөр говь, Нууруудын хөндий, Говь Алтайн нуруу, Дорнод говь зэрэг нутгийн цөлөрхөг хээр, хээрээр элбэг (Ананьева нар, 1997). Говь Алтайн нурууны Гурван Сайханы байгалийн цогцолбор газрын уулын болон талархаг нутагт (баянбуурд, харгана бүхий аараг толгод, загт цөл, элсэн манхан) тохиолдоно (Мөнхбаяр, 1981; Reading нар, 1999). Монгол оронд далайн түвшнөөс дээш 600-2050 метрт амьдарна (Боркин нар, 1990). Энэ зүйлийн Монгол дахь тархан амьдрах нутаг нь 767,569 км². Цоохор хонин гүрвэл өргөн уудам тархацтай, тоо толгой элбэг амьтан тул хээрийн бүсийн хэв шинжийг илэрхийлэгч нэг индикатор болдог. Тархацын зүүн хэсгээр номинатив салбар зүйл, баруун хэсгээр нь *E. a. barbouri* салбар зүйл тархжээ (Боркин, 1990).

Ховордлын гол шалтгаан: Ховордлын талаар мэдээ баримт байхгүй. Гэвч биотопын зүйл учир уул уурхайн үйл ажиллагааны явцад газрын хөрс эвдэрсэнээс болж тархац нутагт тоо толгой хомсдох магадлалтай.

14. *Eremias arguta* (Pallas, 1773)

Түгээмэл нэр: Толбот гүрвэл, Steppe racerunner, Racerunner, Arguta.

Монгол дахь салбар зүйл: *E. a. potanini* Bedriaga 1912

Ижил нэр: *Lacerta arguta* Pallas, 1773; *Podarcis variabilis*; Wagler, 1830

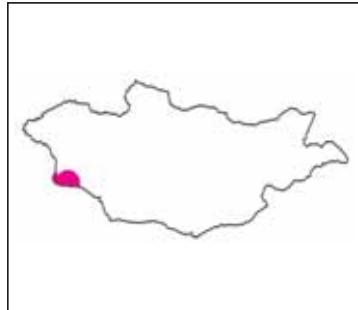
Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

Бүс нутгийн үнэлгээ: Мэдээлэл дутмаг

Үнэлгээний үндэслэл: Энэ зүйлийн тархац, популяцийн тоо толгойн өөрчлөлтийн хандлага, учирч буй аюулын талаарх мэдээлэл хангалтгүй байна. Хөрш зэргэлдээх Хятадын популяциас сэлбэгдэх боломжтой ч популяцийн тоо хэмжээ, нүүдэл шилжилтэд саад болох өндөр уул болон бусад шалтгааны талаарх мэдээлэл бараг угүй. Цаашид дээрх чиглэлээр нарийвчилсан судалгаа хийх шаардлагатай. Монгол оронд энэ зүйлийн тархац нутаг хязгаарлагдмал, ховор зүйл гэж үздэг (Torbish нар, 2006).

Хамгаалсан байдал: Монгол улсын Улаан номын хоёр удаагийн хэвлэлд ховор зэрэглэлээр тус тус бүртгэгдсэн (Мөнхбаяр, 1987; Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Тархац нутгийн 18 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газарт хамрагдсан (Torbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Зүүн умард Румын, Украины өмнөд нутаг, Турк (Szczerbak, 1974), ОХУ-ын баруун өмнөд (өмнөдөөс умард Кавказ, зүүн тийш Урал гол хүртэл), Гүржийн зүүн хэсэг, Молдавын өмнөд хэсэг, Армен (Севан голын сав), Умард Иран, Умард Азарбайжан, Казахстаны баруун, зүүн хэсэг, Узбекистан, Тажикистан, Киргизстан, Хятадын баруун умард хэсэг (Шинжаан, Өвөр Монгол), Монголын баруун өмнөд хэсэг (Uetz нар, 2006).

Бүс нутгийн тархац: Ховд аймгийн Үенч, Булган, Алтай сумын нутаг, Зүүн гарын говийн заг, нохой шээрэн, тэсэг, ортууз, баглуур зэрэг бут сөөг бүхий хайрга чuluут цөлөөр тохиолдоно (Мөнхбаяр, Шагдарсүрэн, 1968; Орлова, Тэрбиш, 1986; Тэрбиш, 1989; Мөнхбаяр, 1987; Семенов, Мунхбаяр, 1996; Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Энэ зүйлийн Монголын тархац нь дэлхийн тархацын зүүн умард хил болдог. Монголд далайн түвшинээс дээш 1200-2000 метрт тохиолдоно (Орлова, Тэрбиш, 1986; Аненъева нар, 1997). Тархан амьдрах нутаг нь Монголын хэмжээнд 20,811km² гэж үнэлсэн.

Ховордлын шалтгаан

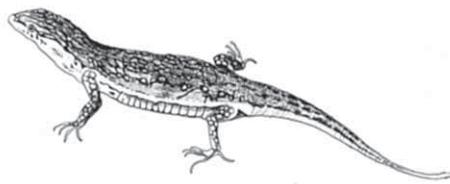
Хэт хүйтрэлт, ган зэрэг байгаль, цаг уурын тохиромжгүй нөхцлийн улмаас тоо толгой нь ховордох магадлалтай ч хүрээлэн буй орчны өөрчлөлт болон хүний үйл ажиллагааны аль нь илүү сөрөг нөлөө үзүүлдгийг хараахан тогтоогүй байна.

15. *Eremias multiocellata* Günther, 1872

Түгээмэл нэр: Могой гүрвэл, Multi-cellated racerunner (Frank, Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: Могой гүрвэлийн *E. m. bannikowi* Szcerbak, 1973; *E. m. multiocellata* Günther, 1872; *E. m. kozlowi* Bedriaga, 1907; *E. m. yarkandensis* гэсэн дөрвөн салбар зүйлийг тэмдэглэсэн бөгөөд Монгол оронд *E. m. bannikowi*; *E. m. multiocellata* хэмээх хоёр салбар зүйл тохиолдоно (Шербак, 1974; Боркин нар, 1990). Цаашид зүйлийн дотоод ангилал зүйн талаар нарийвчилсан судалгаа явуулах шаардлагатай.

Ижил нэр: *Podarces multiocellata* Strauch, 1876; *Podarces planiceps* Strauch, 1876; *Eremias yarkandensis* Blanford, 1875

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

Бүс нутгийн үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

Үнэлгээний үндэслэл: Тархац нутаг уудам, тоо толгой элбэг зүйл (Torbish нар, 2006). Популяцийн тоо хэмжээ буураагүй гэж үнэлэгдсэн.

Хамгаалсан байдал: Могой гүрвэлийн тархац нутгийн 18 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан (Torbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Оросын Холбооны Улсын зүүн өмнөд нутаг (Тыва), Казахстаны зүүн болон зүүн өмнөд нутаг, Узбекистан, Хятадын баруун хойд нутаг (Шинжаан, Кингхайгаас зүүн тийш Өвөр Монгол, баруун тийш Лиаонинг хүртэл), Монголын өмнөд нутаг, Киргизстан, (Uetz нар, 2006).

Бүс нутгийн тархац: Энэ нь Монгол орны говь цөлийн бүс нутгаар түгээмэл тархсан дөрвөн зүйл (*P. versicolor*; *A. pipiens*; *E. przewalskii*; *E. multiocellata*) гүрвэлийн нэг юм (Ананьевна нар, 1998; Роговин нар, 2001, Тэрбиш, 2004). Алтайн өвөр говь, Их нууруудын хотгор, Монгол Алтайн нуруу, Говь Алтайн нуруу, Нууруудын хөндий, Зүүнгарын говь, Умард говь, Дорнод говь, Алашаа говь зэрэг нутагт тархсан (Мөнхбаяр, 1976а; Ананьевна нар, 1997; Torbish нар, 2006). Монгол оронд далайн түвшнөөс дээш 600-2700 метрт тохиолдоно (Ананьевна нар, 1997). Монгол орны баруун бүс нутгаар *E. m. bannikowi*, бусад нутгаар *E. m. multiocellata* хэмээх салбар зүйл тус тус тархжээ (Шербак, 1974). Энэ зүйлийн Монгол дахь тархан амьдрах талбай 657,900 орчим км² гэж үнэлсэн.

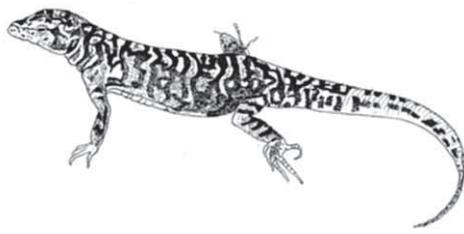
Ховордлын гол шалтгаан: Байгалийн нөөцийн олборлолт, уул уурхайн үйлдвэрлэлийн улмаас амьдрах орчин доройтох нь энэ зүйлийн тоо толгой буурах нэг шалтгаан болно. Тархац нутагт амьдрах махан идэшт амьтдын тоо толгойн өсөлт, ган, зуд зэрэг байгалийн хүчин зүйлийн нөлөөгөөр могой гүрвэлийн тоо толгой буурах магадлал өндөр.

16. *Eremias przewalskii* (Strauch, 1878)

Түгээмэл нэр: Говийн гүрвэл, Gobi racerunner (Frank, Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: *E. p. przewalskii* (Strauch, 1876); *E. p. tuvensis* Szczerbak, 1970 (Щербак, 1974; Орлова, 1992)

Ижил нэр: *Podarces (Eremias) przewalskii* Strauch, 1876; *Podarces (Eremias) kessleri* Strauch, 1876; *Podarces (Eremias) brachydactyla* Strauch, 1876;

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

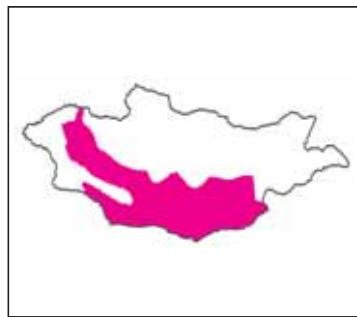
Бус нутгийн үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргрүй

Үнэлгээний үндэслэл: Тархац нутаг уудам, тоо толгой элбэг зүйл (Terbish нар, 2006). Популяцийн too хэмжээ буураагүй гэж үнэлэгдсэн. Энэ зүйлийг дорнын анагаах ухаанд ашиглах зорилгоор арилжаалах үйл явц ихэсвэл дахин үнэлэх шаардлагатай.

Хамгаалсан байдал: Говийн гүрвэлийн тархац нутгийн 18 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан (Terbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Оросын Холбооны Улс (Тувагийн өмнөд хэсэг), Хятадын умард нутаг, Монгол (Flint, 1960; Pope, 1935; Schmidt, 1927; Szczerbak, 1974; Мөнхбаяр, 1976a; Orlova, 1992; Тэрбиш нар, 2006).

Бус нутгийн тархац: Монгол орны баруун болон өмнөд нутгийн цөлийн элсэргэх хөрстэй нутгаар түгээмэл тархжээ (Банников, 1958; Щербак, 1974; Мөнхбаяр, 1976; Тэрбиш, 1989). Их нууруудын хотгор, Монгол Алтайн нуруу, Говь Алтайн нуруу, Алтайн өвөр говь, Нууруудын хөндий, Умард говь, Дорнод говь, Алашаа говь зэрэг нутгуудад тархсан (Terbish нар, 2006). *E. p. przewalskii* салбар зүйл Монгол орны өмнөд нутгаар, *E. p. tuvensis* салбар зүйл баруун хойд нутгаар тус тус амьдарна (Щербак, 1974; Орлова, 1992). Монгол оронд далайн түвшнөөс дээш 760-1800 метрт тэмдэглэсэн (Щербак, 1974; Абаньева нар, 1997). Энэ зүйлийн Монгол дахь тархан амьдрах дэвсгэр нутгийн нийт талбай 585,814 орчим км² гэж үнэлсэн

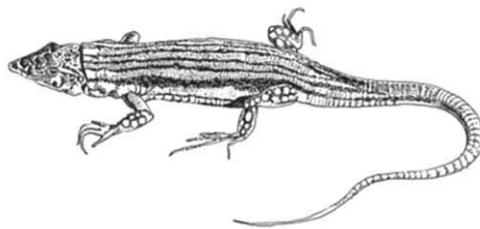
Ховордлын гол шалтгаан: Дорно дахинд ардын уламжлалт эмнэлэгт эмийн түүхий эдийн зорилгоор олборлон, амьтны дэлгүүрт худалдаалдаг тухай албан бус мэдээ бий. Байгалийн нөөцийн олборлолын улмаас амьдрах орчны хомсдол үүсэх нь энэ зүйл амьтны too толгойн ховордлын шалтгааны нэг болно. Махчин амьтдын too толгойн өсөлт, ган, зуд зэрэг байгалийн хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр хорогдох магадлал өндөр.

17. *Eremias vermiculata* Blanford, 1875

Түгээмэл нэр: Загалт гүрвэл, Variegated Racerunner (Frank, Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: Одоогоор салбар зүйлийн талаар судалгаа хийгдээгүй.

Ижил нэр: *Poderces (Eremias) pewzowi* Strauch, 1876

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

Бүс нутгийн үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

Үнэлгээний үндэслэл: Тархац нутгийн хүрээнд өндөр нягтшилтэй, тоо толгой элбэг зүйл (Terbish нар, 2006). Популяцийн тоо хэмжээ буураагүй гэж үнэлгэдсэн.

Хамгаалсан байдал: Загалт гүрвэлийн тархац нутгийн 38 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан (Torbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Казахстаны зүүн нутаг, Хятадын баруун умард нутаг (Шинжаанаас зүүн тийш Өвөр Монгол хүртэл), Монголын төв болон өмнөд нутаг (Мөнхбаяр, 1976а; Ананьева нар, 1998; Кубыкин, 1984; Uetz нар, 2006).

Бүс нутгийн тархац: Алтайн өвөр говь, Алашаа говь цөлийн баянбуурдээр тархсан. Умард говьд хоёр цэгт тэмдэглэсэн (Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1981; Семенов, Боркин, 1992; Ананьева нар, 1997; Terbish нар, 2006).

Монгол оронд далайн түвшнөөс дээш 750-1450 метрт тохиолдоно (Боркин, 1986, 1986а; Семенов, Боркин, 1986; Ананьева нар, 1997). Энэ зүйлийн Монгол дахь тархан амьдрах талбай 104,530 орчим км² гэж үнэлсэн.

Ховордлын гол шалтгаан: Байгалийн нөөцийн олборлолын (уул уурхай) уршгаар орчны хомсдол үүсэх нь ховордлын шалтгаан болох үндэстэй. Махчин амьтдын тоо толгойн өсөлт, ган, зуд зэрэг байгалийн хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр хорогдох магадлал өндөр.

18. *Lacerta agilis* Linnaeus, 1758

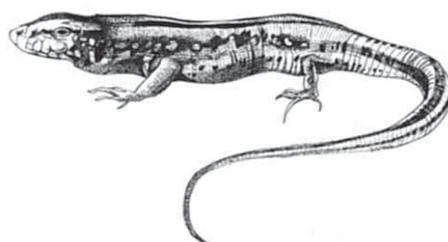
Түгээмэл нэр: Гавшгай гүрвэл, Sand lizard (Frank, Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: Монголд *L.a. exigua* Eichwald, 1831 хэмээх салбар зүйл тэмдэглэсэн (Тэрбиш, Мөнхбаяр, 1988).

Ижил нэр: Тодорхойгүй

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

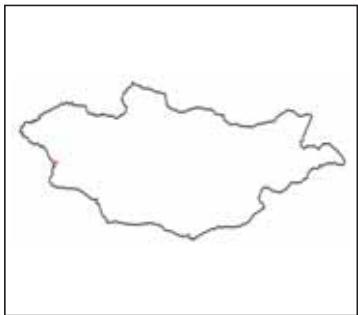
Бүс нутгийн үнэлгээ: Үнэлэх боломжгүй

Үнэлгээний үндэслэл: Тoo толгойн хувьд энэ зүйлийн дэлхийн популяцийн нэгээс бага хувь нь Монгол оронд тохиолдохын зэрэгцээ тархац нутгийн талбай нь тус улсын нийт нутаг дэвсгэрийн нэгээс бага хувийг эзэлдэг учир үнэлэх боломжгүй байв.

Хамгаалсан байдал: Гавшгай гүрвэлийн тархац нутаг улсын тусгай хамгаалалтай газарт хамрагдаагүй байна (Terbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Франц, Английн өмнөд нутаг, Бельги, Нидерланд, Герман, Норвегийн зүүн өмнөд нутаг, Швейцарь, Люксэнбург, Италийн зүүн хойд нутаг, Дани, Австри, Чех, Хорват, Польшийн баруун нутаг, Швед, Босни Герцеговин, Унгар, Серби Монтенегро, Албани, Грек, Румын, Латви, Литва, Македон, Эстони, Болгар, Украян (Днепр мөрний зүүн хэсэг, Украяны баруун нутаг), Беларусь, Туркийн зүүн умард нутаг, Оросын Холбооны Улс, Молдав, Гүрж, Армен, Азарбайжан, Казахстан, Хятадын баруун умард нутаг (Шинжааны баруун нутаг), Монголын баруун умард нутаг, Киргизстан (Uetz нар, 2006).

Бүс нутгийн тархац: Монгол Алтайн нурууны баруун, баруун өмнөт хэсэг, Баян, Сонгинот голын сав дагуу арцны бүлгэмдэлтэй уул толгодоор тархана (Тэрбиш, Мөнхбаяр, 1988; Terbish нар, 2006). Монгол оронд далайн түвшнөөс дээш 1700-2500 метрт тохиолдоно (Тэрбиш, Мөнхбаяр, 1988). Энэ зүйлийн Монгол дахь тархан амьдрах талбай 2485 орчим км² гэж үнэлсэн.

Ховордлын гол шалтгаан: Энэ зүйлийн ховордлын талаархи судалгааны мэдээ баримт үгүй.

19. *Zootoca vivipara* Jacquin, 1787

Түгээмэл нэр: Зулзагалагч гүрвэл, Viviparous lizard, common lizard (Frank, Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: *Z. v. vivipara* Jacquin, 1787

Ижил нэр: *Lacerta vivipara* Никольский, 1905

Олон улсын үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

Бүс нутгийн үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

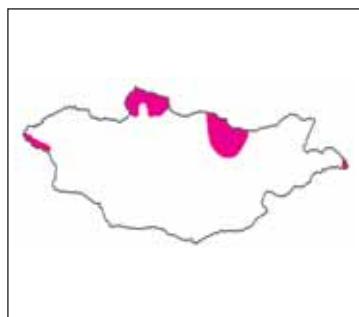

Үнэлгээний үндэслэл: Тархац нутаг уудам, хэвийн нягтшилтай зүйл. Популяцийн тоо хэмжээ буураагүй гэж үнэлэгдсэн. Энэ зүйл дэлхийн хэмжээнд өргөн тархсан бөгөөд Монголд дэлхийн тархацын нэгээс бага хувь тохиолдож байгаа хэдий ч энэ нь тус улсын нийт нутаг дэвсгэрийн нэгээс илүү хувийг эзлэж байгаа юм. Энэ үзүүлэлт хамгааллын үнэлгээний нэг үндсэн шалгуур болно. Хөрш зэргэлдээх Хятад болон Оросын популяциас зохих хэмжээнд тэтгэгдэх боломжтой.

Хамгаалсан байдал: Зулзагалагч гүрвэлийн тархац нутгийн 25 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан (UNEP-WCMC, 2006)

Дэлхийн тархац: Зулзагалагч гүрвэл Ирланд, Пиренейн хойгоос зүүн тийш Колым, Шантарын арлууд, Сахалин хүртлэх Евразийн өргөн уудам нутагт тархжээ (Ананьева нар, 1997). Тархалтын хойд хил Хойт туйл хүрнэ (Банников нар, 1977).

Бүс нутгийн тархац: Монгол Алтайн нурууны баруун хойд нутаг, Хэнтийн нуруу, Хөвсгөл, Их Хянганы уулсын ой тайга, уулын хээрийн бүсээр тархжээ. Дархадын хотгорын Улаан тайга орчимд уулын тундрт тэмдэглэсэн (Мөнхбаатар, Цэвээнмядаг, 2002; Мөнхбаатар, 2003; Terbish нар, 2006). Монгол оронд далайн түвшнөөс дээш 1300-2900 метрт тохиолдоно (Ананьева нар, 1997). Энэ зүйлийн Монгол дахь тархан амьдрах талбай 115,619 орчим км² гэж үнэлсэн.

Ховордлын гол шалтгаан: Байгалийн болон хүний тавьсан түймрийн уршгаар орчны доройтол бий болсон нь ховордуулах шалтгаан болж байна. Мөн мод бэлтгэл, ашигт малтмалын олборлолт зэрэг байгалийн нөөцийн ашиглалтын үйл ажиллагааны улмаас амьдрах орчин нь хомсдолд орох магадлалтай. Жил дараалсан ган гачиг, мөнх цэвдгийн гэсэлт, ургамлын ургацын бууралт зэрэг нь энэ зүйлийн тоо толгойд сөрөг нөлөө үзүүлэх байгалийн бодит шалтгаан болно.

Могойн салбар баг. *Serpentes*

Аварга могойн овог. *Boidae*

20. *Eryx tataricus* Lichtenstein, 1823

Түгээмэл нэр: Тэмээн сүүл могой, Tatar sand boa (Frank, Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: *E. t. tataricus* (Lichtenstein, 1823)

Ижил нэр: *Boa tatarica* Lichtenstein, 1823

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

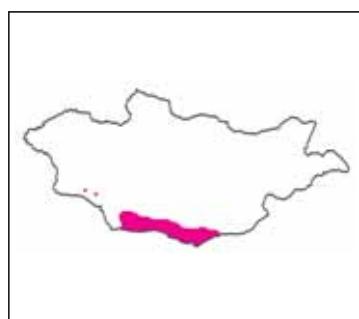
Бүс нутгийн үнэлгээ: Ховордож болзошгүй

Үнэлгээний үндэслэл: Энэ зүйл өргөн уудам нутагт тархсан хэдий ч тоо толгой цөөн, нягтшил бага (Terbish нар, 2006). Тархац нутгийн зарим хэсэг нь тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан ч ашигт малтмал зэрэг байгалийн нөөцийн олборлолт, хур тунадасны татрал, ургацын бууралттай уялдсан идэш тэжээлийн хомсдол зэрэг хүний үйл ажиллагаа, байгалийн хүчин зүйлсийн улмаас амьдрах орчин доройтон, тоо толгой нь буурах эрсдэл эрс нэмэгдэж байна. Одоогоор энэ зүйлийг ховор зэргийн ангилалд оруулах боломжгүй ч цаашдын судалгаагаар популяцийн тоо толгой буурч байгаа нь нотлогдвол А шалгуураар дахин үнэлэхэд хүрнэ.

Хамгаалсан байдал: CITES-ын Хавсралт II (UNEP-WCMC, 2006), Монгол улсын Улаан номын хоёр удаагийн хэвлэлд ховор зэрэглэлээр тус тус бүртгэгдсэн (Мөнхбаяр, 1987; Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Тэмээн сүүл mögöйни тархац нутгийн 33 орчим хувь нь Говийн их болон Говийн бага дархан цаазат газар зэрэг улсын тусгай хамгаалалтай газрын нутаг дэвсгэрт хамрагдсан (Terbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Иран, Казахстаны зүүн нутаг, Туркменистан, Узбекистан, Афганистан, Пакистаны баруун нутаг, Тажикстан, Хятадын баруун умард нутаг (Шинжаан, Гансугаас Өвөр Монгол, Нингха хүртэл), Монголын өмнөд нутаг, Киргизстан (Uetz нар, 2006).

Бүс нутгийн тархац: Алашаа.govийн Борзон, Алтайн өвөр.govийн Зээмэг, Ногоон цав, Толь булаг, Эхийн гол, Тахийн шар нурууны баруун хэсэг, Ногоон довонгийн ус, Умард.govийн Уулын худаг зэрэг газарт тархжээ (Мөнхбаяр, 1976а; Семенов, Мунхбаяр, 1996; Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997; Terbish нар, 2006). Монгол оронд далайн түвшнөөс дээш 700-1800 метрт тохиолдоно (Ананьева нар, 1997). Энэ зүйлийн Монгол дахь тархан амьдрах талбай 84,551 орчим км² гэж үнэлсэн.

Ховордлын гол шалтгаан: Говь цөлийн заг, сухай зэрэг ургамлыг хэт ашигласнаас амьдрах орчны хомсдолд оруулж байна. Жил дараалсан ган гачиг, булаг шандын ширгэлт энэ зүйлийг ховордуулах шалтгаан хэдий ч хүрээлэн буй орчны өөрчлөлт эсвэл хүний үйл ажиллагааны алиных нь үр дагавар илүүтэй тусдагийг хараахан тогтоогоогүй байна.

Нарийн могойн овог. *Colubridae*

21. *Coluber spinalis* (Peters, 1866)

Түгээмэл нэр: Нарийхан могой, нарийн могой, slender racer (Frank, Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: *C. s. spinalis*

Ижил нэр: *Masticophis spinalis* Peters, 1866; *Hierophis spinalis* Schmidt, 1988

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

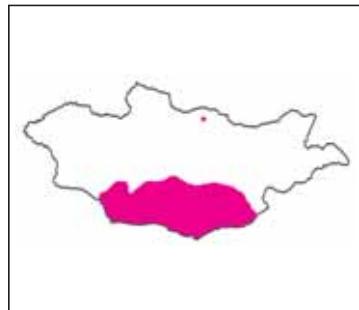
Бүс нутгийн үнэлгээ: Ховордож болзошгүй

Үнэлгээний үндэслэл: Хязгаарлагдмал тархацтай, бага судлагдсан зүйл (Terbish нар, 2006), Энэ зүйл өргөн уудам нутагт тархсан ч тоо толгой цөөн. Ган зуд болох, идэш тэжээлийн хомсдол, байгалийн нөөц, ашигт малтмалын олборлолт зэрэг байгалийн болон хүний хүчин зүйлийн нөлөөгөөр амьдрах орчин доройтон, энэ зүйлийн тоо толгой буурч байгааг тогтоовол А шалгуураар дахин үнэлж ховордлын ангилалд оруулах боломжтой.

Хамгаалсан байдал: Монгол улсын Улаан номын хоёр удаагийн хэвлэлд ховор зэрэглэлээр тус тус бүртгэсэн (Мөнхбаяр, 1987; Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Нарийн могойн тархац нутгийн 24 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан (Terbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Оросын Холбооны Улс, Казахстаны дорнод нутаг, Хятадын хойд нутаг (Шинжаны баруун нутгаас Хеионгжианы зүүн нутаг хүртэл, хойшоо Жиангсу, Шантунг, Нонан, Гансу, Сюяан, Шанси, Хопей, Жехол), Монгол, Бүгд Найрамдах Ардчилсан Солонгос Ард Улс, Бүгд Найрамдах Солонгос Улс (Uetz нар, 2006).

Бүс нутгийн тархац: Цөл, цөлөрхөг хээр, хуурай хээрийн бүсийн хад асгатай уулсын энгэр, бэл, дэрс, хармаг, бударгана зэрэг бут, сөөг бүхий элсэрхэг хөрстэй газар амьдарна. (Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Алтайн өвөр говийн Захуй, Зарман, Аж Богд, Тост, Ноён, Говь Алтайн нурууны Их Богд, Нууруудын хөндийд Орог нуур, Холбоолж нуур, Хангай нурууны зүүн өмнөд үзүүр, Умард говийн Дэлгэрхангай, Баян дов, Талын худаг, Алашань говийн Буурын нуруу, Ханбогд, Зурамтай уул, Хоолойн гашуун, Дорнодговь, Дарьганга Сулинхээр зэрэг газраас тэмдэглэжээ (Банников, 1958; Мөнхбаяр, 1971, 1982; Семенов & Шенброт, 1986; Ананьева нар, 1997). Мөн Хангай, Хэнтий нурууны зааг нутаг Орхон голын хөндий Цагаан толгойн сангийн аж ахуйн орчимд тэмдэглэгдсэн (Terbish нар, 2006). Монгол оронд далайн түвшнөөс дээш Орог нуурын хотгорын 1200 метрээс Ноён уулын 1900 метрт тохиолдоно (Ананьева нар, 1997). Энэ зүйлийн Монгол дахь тархан амьдрах талбай 388,313 орчим км² гэж үнэлсэн.

Ховордлын гол шалтгаан: Жил дараалсан ган гачиг, говийн баян бүрдүүдийн доройтол, булаг шандын ширгэлт зэрэг нь энэ зүйлийн тоо толгойг бууруулах үндсэн

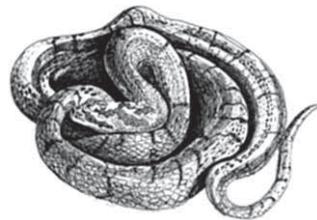
шалтгаан болно. Түлээ, түлшний зорилгоор мод бутыг түүх, ашигт малтмалын хайгуул, олборлолт зэрэг аж ахуйн үйл ажиллагааны нөлөөгөөр амьдрах орчны хомсдол бий болж, тархац нутаг нь хумигдан, нягтшил нь буурах магадлал нэн өндөр.

22. *Elaphe dione* (Pallas, 1773)

Түгээмэл нэр: Рашааны могой (Монгол), Steppes rat snake, Dione snake, Pallas' coluber ((Frank and Ramus, 1996)).

Монгол дахь салбар зүйл: *E. d. dione* Pallas, 1773

Ижил нэр: *Coluber dione* Pallas, 1773.

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

Бүс нутгийн үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

Үнэлгээний үндэслэл: Тархац нутаг уудам, тоо толгой элбэг зүйл (Terbish нар, 2006). Популяцийн тоо хэмжээ буураагүй гэж үнэлэгдсэн.

Хамгаалсан байдал: Рашааны могойн тархац нутгийн 10 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан. Энэ зүйлийн Монгол дахь тархац нутаг уудам учраас нийт улсын тусгай хамгаалалтай газрын нутаг дэвсгэрт тохиолдоно (Terbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Україны зүүн нутаг, Оросын Холбооны Улс, Гүрж, Армен, Иран, Бүгд Найрамдах Солонгос Улс, Азарбейжан, Казахстан, Туркменистан, Узбекистан, Афганистан, Тажикстан, Хятадын умард нутаг (өмнөөс Сычуаны баруун нутаг хүртэл, Жиангсугийн зүүн нутаг, Киангсу, Шантунг, Шанси, Шенси, Гансу, хойш Чанг Жианг гол хүртэл), Монгол, Киргизстан, Бүгд Найрамдах Ардчилсан Солонгос Ард Улс (Uetz нар, 2006).

Бүс нутгийн тархац: Монгол орны.gov, цөлийн бүсээс хойт хэсгийн ой тайга хүртэлх өргөн уудам нутагт, өндөр уулын бүсээс бусад байгалийн янз бүрийн бүс бүслүүрт тархан амьдарна (Мөнхбаяр, 1976б; Ананьева нар, 1997; Тэрбиш, Мөнхбаяр, 2004). Харин Монгол орны зүүн өмнөт хэсэг, Алтайн өвөр.govийн үлэмж нутгаас одоогоор энэ зүйлийг тэмдэглээгүй. Энэ нь судалгаа хийгээгүйтэй холбоотой тул цаашид дурьдсан бүс нутагт рашааны могойн тархацын цэгүүд тэмдэглэгдэх үндэстэй. Монгол оронд далайн түвшнөөс дээш 600-3000 метрт тохиолдоно (Ананьева нар, 1997). Энэ зүйлийн Монгол дахь тархан амьдрах талбай 1,356,223 орчим км² гэж үнэлсэн.

Ховордлын гол шалтгаан: Энэ зүйл янз бүрийн биотопыг хамарсан өргөн уудам тархацтай учраас ховордлын шалтгаан төдий хэмжээгээр олон янз байна. Өвлийн хүйтэн, ган гачиг, ургацын бууралттай уялдсан хоол тэжээлийн хомсдол, үнэг, хярс, махчин шувууд зэрэг нь рашааны могойн тоо толгойд сөргөөр нөлөөлөх байгалийн үндсэн хүчин зүйлүүд болно. Хот суурин, засмал зам, усан цахилгаан станц зэрэг дэд бүтцийн байгууламжийг барьж байгуулах болон байгалийн нөөц, баялгийн хайгуул, ашиглалт, олборлолт зэрэг хүний төрөл бүрийн үйл ажиллагааны нөлөөгөөр амьдрах

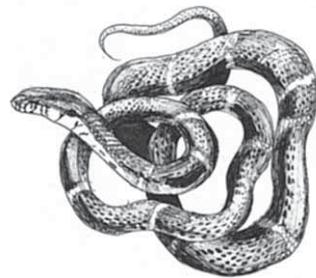
орчин доройтох нь рашааны мөгийн тархац нутгийг хумъж, амьдрах орчны чанар байдлыг доройтуулан, тоо толгойг бууруулах үндсэн хүчин зүйлс ажээ.

23. *Elaphe schrenckii* (Strauch, 1813)

Түгээмэл нэр: Хар мөрний цариг мөгий (Монгол), Amur rat snake, Great black, Manchurian black, Siberian rat snake (Frank, Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: *E. s. schrenckii* Strauch, 18736

Ижил нэр: *Coluber schrenkii* Boulenger, 1894

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

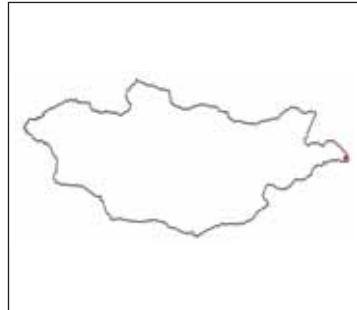
Бүс нутгийн үнэлгээ: Үнэлэх боломжгүй

Үнэлгээний үндэслэл: Энэ зүйлийн дэлхийн популяцийн нэгээс бага хувь нь Монгол оронд тохиолдоно. Мөн Монгол дахь тархац нутгийн хэмжээ нь тус улсын нийт нутаг дэвсгэрийн нэгээс бага хувийг эзэлдэг. Хар мөрний цариг мөгийг Монголд 1983 онд Хянганы нурууны баруун хэсэг, Нөмрөгийн голын савд ус гаталж явахыг ганцхан удаа л ажиглажээ (Боркин нар, 1990; Ананьева нар, 1997). Судалгааны дээж хараахан цуглуулаагүй. Цаашид Их Хянганы уулсын Нөмрөг голын дагуу судалгаа хийж Монгол оронд амьдардаг эсэхийг нарийвчлан тогтоо шаардлагатай.

Хамгаалсан байдал: Хар мөрний цариг мөгийн тархац нутгийн 81 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан (UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Оросын Холбооны Улс (Амар мөрөн, Приморын хязгаар), Хятадын төв болон умард нутаг (Жехол, Хопей, Шанси), Монголын дорнод нутаг, Бүгд Найрамдах Ардчилсан Солонгос Ард Улс (Uetz нар, 2006).

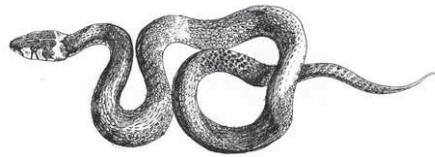
Бүс нутгийн тархац: Их Хянганы уулс, Нөмрөг, Дэгээ голын сав дагуу ойт хээр, уулын хээр, нугаар нутагших боломжтой (Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997; Terbish нар, 2006). Монгол оронд далайн түвшинээс дээш 500-1000 метрт тохиолдоно (Ананьева нар, 1997). Энэ зүйлийн Монгол дахь тархан амьдрах талбай 823 орчим км² гэж үнэлсэн

Ховордлын гол шалтгаан: Энэ зүйлийн ховордлын шалтгаан хараахан тодорхойгүй байна. Харин Нөмрөгийн голд тавихаар зэхэж буй гүүр зэрэг нь сөрөг нөлөө үзүүлэх магадлалтай.

24. *Natrix natrix* (Linnaeus, 1758)

Түгээмэл нэр: Усны мөгий, European grass snake, Grass snake (Frank, Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: *N. n. scutata* (Pallas, 1771)

Ижил нэр: *Tropidonotus natrix* Linnaeus, 1758; *Coluber natrix* Linnaeus, 1758

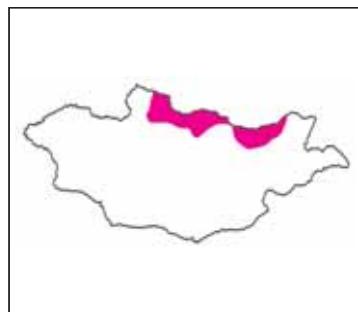
Олон улсын үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

Бүс нутгийн үнэлгээ: Ховордож болзошгүй

Үнэлгээний үндэслэл: Монгол оронд хязгаарлагдмал тархацынхаа хэмжээнд ховор, цөөн тоогоор тохиолдох, бага судалсан зүйл юм (Terbish нар, 2006). Амьдрах орчин доройтон, экологийн нөхцөл өөрчлөгдсөнөөс энэ зүйлийн тархац нутаг хумигдан, популяцийн too толгой буурах хандлагатай байна. Ялангуяа Туул, Хараа, Ерөө зэрэг зарим голын сав нутагт ашигт малтмал, байгалийн бусад нөөцийн олборлолт ихэссэний уршгаар орчны хомсдол, бохирдлыг бий болгосон байна. Энэ нь уг зүйлийн популяцид хүний үйл ажиллагааны улмаас үзүүлж буй зонхилох сөрөг нөлөөллүүд болно. Хэрэв цаашид хамгааллын тодорхой арга хэмжээ авахгүй бол А шалгуураар дахин үнэлж ховордлын ангилалд оруулах үндэстэй.

Хамгаалсан байдал: Усны мөгийн тархац нутгийн 11 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан (UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Марокко, Алжир, Португал, Эспани, Франц (Корсика), Англи, Нидерланд, Герман, Норвеги, Швейцарь, Люксенбург, Итали, Тунис, Дани, Австри, Чех, Словен, Хорват, Швед, Польш, Босни Герцеговин, Унгар, Албан, Финланд, Грек, Кипр, Румын, Македон, Латви, Литва, Эстони, Украян, Болгар, Беларусь, Турк, Оросын Холбооны Улс, Молдав, Сири, Гүрж, Армени, Ираны умард нутаг, Азарбайжан, Казахстан, Туркменистан, Хятадын баруун умард нутаг (Шинжаан), Монголын умард нутаг (Uetz нар, 2006).

Бүс нутгийн тархац: Энэ зүйлийн Дэлхийн тархацын өмнөд хил Монгол орны хойд нутгийн шилмүүст болон холимог ой, нуга, нам гархаг зарим нутагтай давхцдаг. Сэлэнгэ, Орхон, Онон, Улз голуудын сав, Хөвсгөл орчмын нутгаар тархжээ ((Мөнхбаяр, 1976б; Семенов, Мунхбаяр, 1996; Ананьевна нар, 1997; Terbish нар, 2006). Монгол оронд усны мөгийг тэмдэглэсэн цөөн хэдэн цэг нь далайн түвшнөөс дээш 500-600 метр өргөгджээ. Гэвч энэ зүйлийн өндрийн тархалтын талаарх бодит баримт хараахан тодорхой бус. Бусад улсад хийсэн судалгааны дүнгээс үзвэл далайн түвшинээс дээш 2000-2500 метрт тохиолддог байна (Ананьевна нар, 1997). Энэ зүйлийн Монгол дахь эзлэн амьдрах талбай 130,692 орчим км² гэж үнэлсэн.

Ховордлын шалтгаан: Хур тунадас багасч, гол, горхи хатаж ширгэн, амьдрах орчин доройтсоноос хоёр нутагтан амьтад бөөнөөрөө устдаг. Ийнхүү идэш тэжээлийн гол эх үүсвэр үгүй болсноор усны мөгийн too толгой эрс хорогдох бүрэн үндэстэй. Гол, мөрний

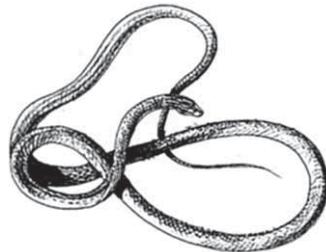
сав дагуух ашигт малтмалын хайгуул, олборлолт зэрэг уул уурхайн үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагааны нөлөөгөөр амьдрах орчин дорийтох нь энэ зүйл амьтны тоо толгойд сөргөөр нөлөөлж буй хүний үндсэн хүчин зүйл болно. Голын ус бохирдсоноос энэ зүйлийн идэш бологч амьтдын тоо толгой мөн буурч байна. Орос, Хятад улсад энэ зүйлийг цуглувлан амьтны дэлгүүрт худалдаалдаг.

25. *Psammophis lineolatus* (Brandt, 1838)

Түгээмэл нэр: Сум мөгий, Steppe ribbon racer (Frank, Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: *P. l. lineolatus* Brandt, 1838

Ижил нэр: *Coluber (Taphrometopon) lineolatus* Brandt, 1836; *Coluber caspius* Lichtenstein, 1823; *Chorisodon sibericum* Dumeril and Bibron, 1854; *Taphrometopon lineolatum* Boulenger, 1896; *Psammophis triticeus* Wall, 1912.

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

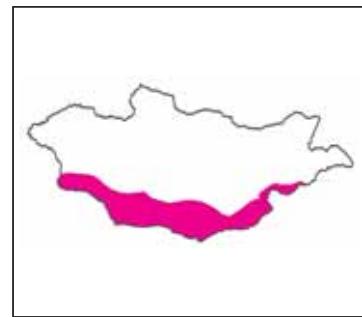
Бүс нутгийн үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

Үнэлгээний үндэслэл: Тархац нутаг уудам ч тоо толгой сийрэг зүйл. Популяцийн тоо толгой буураагүй гэж үнэлэгдсэн.

Хамгаалсан байдал: Сум мөгийн тархац нутгийн 29 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан (UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Иран, Азарбайжан, Казахстаны зүүн өмнөд нутаг, Туркменистан, Узбекистан, Афганистан, Пакистан, Тажикстан, Киргизстан, Хятадын баруун хойд нутаг (Гансу, Нингхия, Шинжаан), Монгол (Uetz нар, 2006).

Бүс нутгийн тархац: Алтайн өвөр говь, Говь Алтайн нуруу, Зүүнгарын говь, Алашаа говь, Умард говь, Дорнод говь зэрэг нутгийн цөл, цөлөрхөг хээрээр тархана (Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997; Terbish нар, 2006). Алтайн өвөр говийн хуурай цөлийн дэд бүс дэх Эхийн голын баянбүрдэд тэмдэглэгдсэн (Семенов, Боркин, 1992). Монгол оронд далайн түвшинээс дээш 700-2000 метрт тохиолдоно (Боркин нар, 1990; Ананьева нар, 1997). Энэ зүйлийн Монгол дахь тархан амьдрах талбай 345,932 орчим км² гэж үнэлсэн.

Ховордлын гол шалтгаан: Ашигт малтмалын хайгуул, олборлолтын үйл ажиллагаа эрчимжих зэрэг хүний олон талт үйл ажиллагааны нөлөөгөөр амьдрах орчин хомсдож байна.

Хорчигнуурт могойн овог. *Viperidae*

26. *Gloydius halys* (Pallas, 1776)

Түгээмэл нэр: Бамбай хоншоорт, Halys pit viper, Asian viper.

Монгол дахь салбар зүйл: *G. h. halys* (Pallas, 1776); *G. h. canganus* (Eichwald, 1831) (Ананьева нар, 1997)

Ижил нэр: *Ancistrodon halys* Nikolskii, 1916, *Agkistrodon halys* (Pallas, 1776)

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

Бүс нутгийн үнэлгээ: Анхааралд өртөхөөргүй

Үнэлгээний үндэслэл: Тархац нутаг уудам, тоо толгой элбэг зүйл (Terbish нар, 2006). Популяцийн тоо хэмжээ буураагүй гэж үнэлэгдсэн.

Хамгаалсан байдал: Бамбай хоншоорт могойн тархац нутгийн 12 орчим хувь нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд хамрагдсан (UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Оросын Холбооны Улсын өмнөд болон зүүн өмнөд хэсэг, Ираны умард нутаг, Казахстан (Волга мөрнөөс Урал мөрний хооронд), Узбекистан, Афганистаны зүүн нутаг, Тажикстан, Киргизстан, Хятад, Монгол, Туркменистан (Uetz нар, 2006).

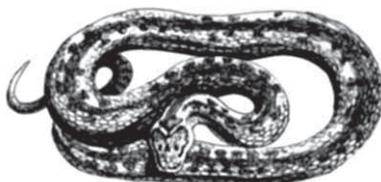
Бүс нутгийн тархац: Монгол орны.gov цөл, уулын хээр, ойт хээр, ой хөвч зэрэг байгалийн үндсэн бүс бүслүүрт өргөн тархсан (Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997; Terbish нар, 2006). Дархадын хотгор, Монгол Алтайн нурууны Алтай Таван богд орчмын нутгаас бусад бүх нутгаас тэмдэглэжээ (Мөнхбаяр, Тэрбиш, 1997). Монгол оронд далайн түвшнөөс дээш 600-3100 метрт тохиолдоно (Боркин нар, 1990). Энэ зүйлийн Монгол дахь эзлэн амьдрах талбай 1,520,465 орчим км² гэж үнэлсэн.

Ховордлын гол шалтгаан: Байгалийн нөөцийн олборлолт, ашиглалтаас (уул уурхайн үйлдвэрлэл, хадлан тэжээл бэлтгэх, ой мод огтлох, газар тариалан эрхлэх г.м.) амьдрах орчны хомсдол, доройтол үүсэх нь энэ зүйлийн тархалт, тоо толгойд сөргөөр нөлөөлж болно.

27. *Vipera berus* (Linnaeus, 1758)

Түгээмэл нэр: Эгэл загалмайт могой, Adder, Northern viper (Frank, Ramus, 1996).

Монгол дахь салбар зүйл: *V. b. berus* (Linnaeus, 1758) (Боркин нар, 1990)

Ижил нэр: *Coluber berus* Linnaeus, 1758 (Uetz нар, 2006)

Олон улсын үнэлгээ: Үнэлгээ хийгдээгүй

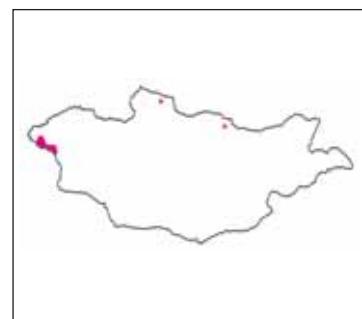
Бүс нутгийн үнэлгээ: Эмзэг, D2

Үнэлгээний үндэслэл: Хязгаарлагдмал тархалттай, ховор тохиолддог, нягтшил багатай зүйл. Монголд хийсэн судалгааны мэдээ, баримт тун бага (Terbish нар, 2006). Энэ зүйлийн эзлэн амьдрах нутаг нь ойролцоогоор 6000 км^2 , таваас цөөн байршил нутагтай бөгөөд амьдрах орчны чанар буурч, тархац нутгийн хэмжээ нь хумигдсаар байна. Тиймээс D2 шалгуураар үнэлэн Эмзэг гэсэн ангилалд оруулав. Хөрш улсын популяцийн бодгалийн шилжилт, сууршил тодорхойгүй тул бүс нутгийн шалгуурын дээрх үнэлгээг хэвээр үлдээв.

Хамгаалсан байдал: Тархац нутгийн 9 хувь орчим нь улсын тусгай хамгаалалтай газар нутагт хамрагдсан (Torbish нар, 2006; UNEP-WCMC, 2006).

Дэлхийн тархац: Франц, Англи, Бельги, Нидерланд, Герман, Норвеги, Щвейцарь, Умард Итали, Дани, Австри, Словен, Чех, Хорват, Швед, Польш, Босни-Герцеговин, Серби Монтенегро, Унгар, Финланд, Албан, Румын, Болгар, Македон, Латви, Литва, Эстони, ОХУ, Баруун умард Хятад (Шинжиан, Жилин), Монгол, БНАСАУ (Uetz нар, 2006).

Бүс нутгийн тархац: Монгол Алтайн нуруу, Хөвсгөл, Хэнтийн баруун хэсгийн Ерөө голын саваас тэмдэглэжээ. Шилмүүст ой бүхий хад, чулуут уулсын энгэр, хажуугаар гол төлөв тохиолдоно (Тэрбиш, Мөнхбаяр, 1989; Семенов, Мөнхбаяр, 1996; Terbish нар, 2006). Эгэл загалмайт могойн Монгол дахь тархалтын зурагт цэгээр тэмдэглэсэн мэдээлэл нь нэлээд эртнийх бөгөөд энэ зүйлийг нутгийн хойд хэсэгт одоогоос 100-аад жилийн өмнө тэмдэглэсэн байна. Монголд далайн түвшинээс дээш 1000-2750м өндөрт нутагладаг (Ананьева нар, 1997).

Ховордлын гол шалтгаан: Энэ зүйлийн ховордлын шалтгааны талаар мэдээ баримт тун бага. Хэнтийн нуруунд явуулж буй байгалийн нөөцийн олборлолтын аливаа үйл ажиллагаа эгэл загалмайт могойн амьдрах орчныг доройтолд оруулах магадлалтай.

АШИГЛАСАН НОМ ЗОХИОЛ

Ананьева, Н.Б., Мунхбаяр, Х., Орлов, Н.Л., Орлова, В.Ф., Семенов, Д.В., Тэрбиш, Х. (1997). Земноводные и пресмыкающиеся Монголии. Пресмыкающиеся. КМК лтд. Москва, 416с

Банников, А.Г. (1958). Материалы по фауне и биологии амфибий и рептилий Монголии. Бюлл. Моск. О-ва испыт. Прир., отд. Биол. Т. 63. Вып. 2. 71-91.

Банников, А.Г., Даревский, И.С., Ищенко, В.Г., Рустамов, А.К., Щербак, Н.Н. (1977) Определитель земноводных и пресмыкающихся фауны СССР. Просвещение. Москва. 414с.

Бедряга, Я.В. (1909). Земноводные и пресмыкающиеся. Научные результаты путешествий Н. М. Пржевальского по Центральной Азии. Отд. Зоол. Т.3. Ч.1 Вып. 3. СПб. С. 279-502.

Боркин, Л.Я. (1975). Правильное название стромордой лягушки *Rana arvalis* Nilsson, 1842. Зоол. Журн. 1975. Т.54. вып. 9. 1410-1411.

Боркин, Л.Я. (1986). Зоогеографический анализ герпетофауны Монголии. Природные условия и биологические ресурсы МНР: Тез. Докл. Междунар. Конф. Москва. 129-130.

Боркин, Л.Я., Воробьева, Э.И., Даревский, И.С., Мунхбаяр, Х. и др. 1988. Земноводные и пресмыкающиеся МНР. Земноводные. М.: Наука, 248с.

Боркин, Л.Я., Семенов, Д.В. (1986). Температура и суточная активность пестрой круглоголовки *Phrynocephalus versicolor* (Reptilia, agamidae) в Заалтайской Гоби (на примере пустынного стационара и Большого Гобийского заповедника). Зоологические Журнал 65(11): 1655-1663.

Боркин, Л.Я., Тэрбиш, Х., Цауне, И.А. 1986. Тетраплоидная и диплоидные популяции жаб группы *Bufo viridis* из Монголии. Докл. АН СССР. Т. 287, №3. С. 760-764.

Боркин, Л.Я., Мунхбаяр, Х., Орлов, Н.Л., Семенов, Д. В., Тэрбиш, Х. (1990). Распространение рептилий в Монголии. Рептилии горных и аридных территорий: систематика и распространение. Труды зоологического института АН СССР. Т 207. 22-138.

Гумилевский, Б. А. (1932). К фауне амфибий Байкали и Забайкалья. Докл. АН СССР. Сер. А, N 15. С. 374-382.

Даваа, Н., Мөнхбаяр, Х., Лхамсүрэн, Н. (1990). Шивэр гүлмэрийн шинэ олдвор. Шинжлэх Ухаан Амьдрал. №3

Данзан, Г. (1963). Амьтан судлалын нэр томъёо. Улсын нэр томъёоны комиссын мэдээ. №45-46, 1-121х

Кубыкин, Р.А. 1984. Новый для фауны СССР вид-центральноазиатская или пестрая ящурка (*Eremias vermiculata* Blanford, 1875) из Восточного Казахстана. Труды Зоол. Ин-та АН СССР. Т.124. С.143-144.

Кузьмин, С.Л., Мунхбаяр, Х., Оюунчимэг, Ж. (1986). Об экологии и распространении сибирского углозуба (*Hypobius keyserlingii* Dub.) в Монголии. Герпетологические исследования в МНР. Москва. ИЭМЭЖ АН СССР. С. 59-73

Kuzmin, S.L., Borkin, L.J., Munkhbayar, Kh., Vorobjeva, E.I. and Semenov, D.V. (1988). Amphibians and reptiles of Mongolia. General Aspects. Amphibia. Science, Moscow. 248 pp. (In Russian)

Кузьмин, С.Л. (1999). The amphibians of the Former Soviet Union. Pensoft Series Faunistica No. 12. Sofia, Moscow. (In Russian)

Литвинов, Н.И. (1981). Сибирский углозуб в Прихубсугулье. Природные условия и биологические ресурсы некоторых районов МНР. Иркутск. 82-83.

Литвинов, Н.И., Скуратов, Н.В. (1986). К экологии сибирского углозуба в горах Прихубсугулья. Природные условия и ресурсы Прихубсугулья. Иркутск. 131-134.

Лихнова, О.П. (1992). Биохимический полиморфизм, систематика и филогения ящериц рода *Phrynocephalus* (Agamidae, Reptilia). Автореферат дисс. Канд. Биол. Наук. Москва. 24с.

Лихнова, О.П., Мишишников, А.Н (1988). Генетическая дифференциация и таксономия ящериц рода *Phrynocephalus* группы *guttatus* (Agamidae, Reptilia). Проблемы микроэволюции. Москва. Наука. 105-106

Мазик, Е.Ю., Кадырова, Б.К., Токтосунов, А.Т. (1976). Особенности кариотипа зеленой жабы (*Bufo viridis*) Киргизии. Зоол. Журнал. Т. 55, вып. 11. С. 1740-1742.

Мишишников, А.Н., Лихнова, О.А. (1986). Некоторые особенности генетической изменчивости в популяциях пестрой круглоголовки (*Phrynocephalus versicolor* Str.) Монголии и Тувы. Герпетологические исследования в Монгольской Народной Республике. Москва. 143-153.

Мөнхбаатар, М., Ариунболд, Ж. (2001). Шивэр гүлмэр (*Salamandrella keyserlenkii* Dub) Онон голын саваас олдов. Centrel Asian Ecosystem. 197

Мөнхбаатар, М., Цэвээнмядаг, Н. (2002). Зулзагат гүрвэл Дорнод Монголоос олдов. Монгол орны шувуу, хоёр нутагтан, мөлхөгчид. №1 Улаанбаатар. 222-223.

Мөнхбаатар, М. (2003). Дорнод Монголын хоёр нутагтан, мөлхөгчид. УБ. 76х

Мөнхбаяр, Х. (1962). Монгол орны зарим газар уснаа явагчид ба хэвлээр явагчдын тухай тэмдэглэл. МУИС ЭШ бүтээл. Улаанбаатар, 51-56.

Мөнхбаяр, Х. (1968). Монгол орны хоёр нутагтан амьтдын тодорхойлох бичиг. Сурган хүмүүжүүлэгч. №1 15-20х

Мөнхбаяр, Х. (1968). Монгол орны хэвлээр явагч амьтдын тодорхойлох бичиг. Сурган хүмүүжүүлэгч. №1. 34-37х

Мөнхбаяр, Х (1971). Замба гүрвэлийн шинэ салбар зүйл – *Agama stoliczkanana altaica* subsp. nov. Шинжлэх Ухаан Академийн бүтээл. № 4. 116-117.

Мөнхбаяр, Х. (1976а) Говь цөлийн гүрвэл. Шинжлэх ухаан, техник № 6. 88-92

Мөнхбаяр, Х. (1976б). Монгол орны хоёр нутагтан, хэвлээр явагчид. Улаанбаатар, УХҮ. 167х.

Мунхбаяр, Х. (1977). Гобийский голопалый геккон, *Gymodactylus elongatus* Blanford новый для Монголии вид ящериц. Труды Зоол. Ин-та АН СССР. Т 74. 73-74

Мунхбаяр, Х. (1980). Рептилии. Пустынние степи и северные пустыни МНР. Ч 1 Природные условия (Булган сум). Биол. ресурсы и природ. условия МНР. Т. 14. 101-106

Мунхбаяр, Х. (1981). Новые данные о распространении некоторых амфибий и рептилий Монгольской Народной Республики. Труды Зоол. Ин-та АН СССР. Т.101. С.52-56.

Мөнхбаяр, Х. (1987). Хоёр нутагтан, мөлхөгчид. БНМАУ-ын Улаан ном. III хэсэг, 63-69.

Мөнхбаяр, Х., Тэрбиш, Х. (1981). Монгол орны загалт гүрвэл (*Eremias vermiculata* Blanford, 1875)-ийн ангилал зүй, тархалт, экологийн тухай. УБДС-ийн эрдэм шинжилгээ, заах аргын бичиг. 17-р боть. Улаанбаатар. Хууд. 13-21.

Мөнхбаяр, Х., Тэрбиш, Х. (1991). Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчид. Улсын Хэвлэлийн газар. Улаанбаатар. 60х

Мөнхбаяр, Х., Тэрбиш, Х. (1997). Хоёр нутагтан, мөлхөгчид. Монгол улсын улаан ном. III, IV бүлэг. Улаанбаатар. 133-150

Мөнхбаяр, Х., Тэрбиш, Х., Мөнхбаатар, М (2001). Монгол орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийг тодорхойлох бичиг. Улаанбаатар.

Мөнхбаяр, Х., Д.Эрэгдэндагва. (1970). Дорнод Монголын хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн тухай. УИС-ийн Эрдэм шинжилгээний бичиг. №27.

Мөнхбаяр, Х., Шагдарсүрэн, О. (1968). *Eremias arguta* Pall. Монголоос олдов. *Studio Museologica*. Т.1. Fasc. 1-8. С. 125-129.

Никольский, А.М. (1905). Пресмыкающиеся и земноводные Российской империи (Негретологика Rossica). Зап. Имп. Акад. Наук. Спб. 8 сер. Физ-мат. отд. Т.17. №1. II+518с.

Никольский, А.М. (1918). Земноводные (Amphibia) Птг., 311с. (Фауна России и сопредельных стран).

Никольский, А.М. (1925). К фауне земноводных и пресмыкающихся Восточной Сибири. Докл. АН СССР. 351с.

Орлова, В.Ф. (1984). Земноводные и пресмыкающиеся Монголии. Природные условия и биологические ресурсы некоторых районов МНР. Тез. Докл. Братислава. 117-119.

Орлова, В.Ф., Семенов, Д.В. (1986). Распространение Земноводных и пресмыкающихся Монголии. Зоогеографическое районирование МНР. ИЭМЭЖ АН СССР. Москва. 91-108.

Орлова, В.Ф., Тэрбиш, Х. (1986). Материалы по герпетофауне Джунгарской Гоби. Герпетологические исследования в МНР. Москва. ИЭМЭЖ АН СССР. С. 95-110

Писанец, Е.М. (1978). О новом полиплоидном виде жаб *Bufo danatensis* Pisanetz sp. n. из Туркмении. Док. АН УССР. Геол. Хим. И биол. Науки. №3. С. 280-284.

Щербак, Н.Н., Котенко, Т.И. и др. (1993). Разноцветная ящурка. Киев. Наукова думка. 240с

Рачковская, Е.И. (1993). Растительность гобийских пустынь монголии. Наука, Санкт-Петербург. 132 с.

Семенов, Д.В. 1985. Поведение пестрой круглоголовки (*Phrynocephalus versicolor*). Зоол. журнал. Т.64. Вып. 10. С. 1454-1555.

Семенов, Д.В. 1986. Материалы по изменчивости и внутривидовой систематике (*Phrynocephalus versicolor* Str.) в Монголии. Герпетологические исследования в МНР. Москва. С.157-173.

Семенов, Д.В. (1987). Систематика, экология и поведение круглоголовок группы "guttatus" (Reptilia, Agamidae, *Phrynocephalus*). Автореферат дисс.. канд. Биол. Наук. Москва. 17с.

Семенов, Д.В. (1991). Изменчивость параметров пространственного распределения особей в популяциях пестрой круглоголовки *Phrynocephalus versicolor* Str. (Reptilia, Agamidae) в Экология. №3. С.77-81.

Семенов, Д.В., Боркин, Л.Я (1985). Перемещение и индивидуальные участки у пестрой круглоголовки *Phrynocephalus versicolor* (Reptilia, Agamidae) в Заалтайской Гоби, Монголии. Зоол. журнал. Т.64. Вып. 1. С.252-263.

Семенов, Д.В., Боркин, Л.Я (1986). Земноводные и пресмыкающиеся. Пустыни Заалтайской Гоби. Природные условия, экосистемы и районирование (Природные ресурсы и биологические условия Монгольской Народной Республики Т. 27). Москва. Наука. 114-119

Семенов, Д.В., Шенброт, Г.И. (1986). Материалы по герпетофауне юго-восточной Монголии. Герпетологические исследования в Монгольской Народной Республике. Москва. 110-119.

Семенов, Д.В., Шенброт, Г.И. (1989). Таксономическое пестрой круглоголовки *Phrynocephalus versicolor* (Reptilia, Agamidea) Монголии. Зоол. журнал. Т.68. Вып. 12. С. 79-87.

Семенов, Д.В., Мунхбаяр, Х. (1996). Классы Земноводные и пресмыкающиеся. Редкие животные Монголии (Подвоночные), Глава II, 40-71

Соволовский, В.В. (1975). Сравнительно-кариологическое изучение ящериц сем. Agamidae. II Хромосомные наборы пяти видов рода Agama. Цитология. Т. 16. №1. 91-93.

Токарь, А.А. (1990). Систематика змей рода Егух (Serpentes, Boidae). Автореферат дисс. канд. биол. наук. Киев. 21с.

Тэрбиш, Х. (1989). Герпетофауна юго-западной части МНР и ее природно-хозяйственное значение. Афтореферат диссиртац. Канд. Биол. Наук. Улаанбаатар. 25с

Тэрбиш, Х. (2004). Алтайн Өвөр говийн хоёрнуутагтан, мөлхөгчдийн тархалт, экологийн судалгааны үндсэн үр дүн, цаашдын чиглэл. Алтайн өвөр говийн экосистемийн зарим судалгааны тойм. Улаанбаатар. Хууд. 122-144.

Тэрбиш, Х. (2004). Хар-ус нуурын сав газрын мөлхөгчид. Хар-ус нуур орчмын байгалийн нөөц, биологийн олон янз байдал, нийгэм, эдийн засгийн судалгааны тойм эрдэм шинжилгээний бага хурлын эмхэтгэл. 93-105

Тэрбиш, Х., Кузьмин, С.Л. (1985). Об экологии жаб Западной Монголии. МУИС-ийн эрдэм шинжилгээний бичиг. №1, 2 (88,90). Улаанбаатар. Хууд. 83-93.

Тэрбиш, Х., Мунхбаяр, Х. (1988). Гавшгай гүрвэлийн шинэ олдвор. Шинжлэх Ухаан, Техник. №1 С. 60.

Тэрбиш, Х., Мөнхбаяр, Х. (1989). Могойн шинэ олдвор. Шинжлэх ухаан амьдрал. № 3, хууд. 41-44.

Тэрбиш, Х., Мөнхбаяр, Х. (1991). Монгол орны нэн ховор тойрмын хонин гүрвэл (*Phrynocephalus helioscopus* Pallas)-ийн тухай. ШУА-ийн мэдээ. №1, хууд. 51-57.

Тэрбиш Х., Мунхбаяр, Х. (1993). Об одном редчайшим виде ящериц Монголии - такырной круглоголовке (*Phrynocephalus helioscopus* Pallas; Agamidae). Баруун Монгол, түүний хил залгаа нутгийн байгалийн нөхцөл, биологийн нөөц баялаг. Ховд-Улаанбаатар. Хууд. 111-112.

Тэрбиш, Х., Пүрэвжав, Л. (2000). Монгол орны тойрмын хонин гүрвэл (*Phrynocephalus helioscopus*)-ийн амьдрахуйн зүйн судалгааны асуудалд. УБИС-ийн Эрдэм шинжилгээний бүтээл. №1 (Биологи). Улаанбаатар. Хууд. 100-106.

Флинт, В.Е. (1960). Гобийская ящурка новый для фауны СССР вид. Зоол. Жур. Т.39(8): 1264.

Улыкпан, К., Мөнхбаяр, Х., (1982). Три новые находки пойкилотермных животных. I. Сибирский углозуб, найденный в Шамаре. Шинжлэх ухаан, амьдрал. №2. 89-90х.

Хотолхүү, Н. (1969). Шивэр гүлмэрийн тархацын шинэ цэг. БНМАУ-ын Шинжлах Ухааны Академийн мэдээ. №2. С. 99-102.

Царевский, С.Ф. (1915). Обзор представителей степных удавов (Eryx) главным образом из России и сопредельных стран. Ежегодн. Зоол. Муз. Имп. Акад. Наук. Петроград. Т.20. С.340-388.

Цэгмид, Ш. (1969). Монгол орны физик газарзүй. Монголын ШУА-ийн хэвлэлийн газар, Улаанбаатар.

Шагдарсүрэн, О. (1958). Монгол орны хоёр нутагтан ба хэвлээр явагчдын судлалаас. Шинжлэх Ухаан, Техник. Улаанбаатар. №3. 18-20

Шагдарсүрэн, О., Мөнхбаяр, Х. (1968). Монгол орны *Eremias arguta* Pallas гүрвэлийн тэмдэглэсэн тухай. Studia musealogica. 125-129

Шарпило, В.П., Бисерков, В.И., Мунхбаяр, Х. (1987). Новый виды рода *Theilandros* (Nematoda, Phasynogonidae) паразиты Центрально-Азиатской агамидной ящерицы *Agama stoliczkanai* (Reptilia, Agamidae). Вестник зоологии. №6. 3-8c

Щербак, Н.Н., Голубев, М.Л. (1986). Гекконы фауны СССР и сопредельных стран. Наукова Думка. Киев. 232с. (1996 онд англи хэлнээ орчуулагдсан)

Штраух, А. (1876). Пресмыкающиеся и земноводные. Пржевальский Н.М. Монголия и страна тангутов. Трехлетнее путешествие в Восточной нагорной Азии. СПб. Т. 2. Отд. 2. 1-55.

Щербак, Н.Н. (1970). Новый подвид ящурки гобийской- *Eremias przewalskii tuvensis* ssp. N. (Saura, Reptile) из Тувинской АССР и данные по систематике вида в целом. Вестник зоологии. №5. 31-36.

Щербак, Н.Н. (1973). Новый подвид ящурки глазчатой- *Eremias multiocellata bannikowi* ssp. N. (Saura, Reptile) из Тывы и Северо-западной Монголии. Вестник зоологии. №3. 84-87.

- Щербак, Н.Н. (1974). Ящурки Палеарктики. Наукова Думка. Киев. 296с.
- Шербак, Н.Н., Голубев, М.Л. (1986). Гекконы фауны СССР и сопредельных стран. Киев. Наукова думка. 232 с.
- Эрэгдэндавга, Д. (1958). Монгол дахь замба гүрвэлийн тархалт. Шинжлэх Ухаан, Техник. №1. 25x
- Эрэгдэндавга, Д. (1961). Манай орноос шинэ дүрсийн гүрвэл олдлоо. Шинжлэх Ухаан Академийн мэдээ. №3. 66x
- AmphibiaWeb: Information on amphibian biology and conservation. [web application]. (2006). Berkeley, California: AmphibiaWeb. Available: <http://amphibiaweb.org/>. (Accessed: March 30, 2007).
- Ananjeva, N.B. and Orlov, N.L. (1995). Communal clutches in *Alsophylax pipiens* in southern Mongolia. Russian Journal of Herpetology 2(2): 142-147. (In English)
- Baillie, J.E.M. and Groombridge, B. (compiler and editor) (1996). 1996 IUCN Red List of threatened animals. IUCN, Gland and Cambridge.
- Bassalayeva, S.A., Kolbintzev, V.G., Dujsebayeva, T.N. and Castellano, S. (1998). Notes on the distribution and natural history of the Middle Asiatic Toad (*Bufo danatensis*) from the Aksu –Dzhabagly Nature Reserve, Western Tien-Shan Mountains. Advances in Amphibian Research in the Former Soviet Union 3: 163-177. (In English)
- Borkin, L.J. (1986). Pleistocene glaciations and western-eastern Palearctic disjunctions in amphibian distribution. Stud. Herpetol. Proc. Eur. Herpetol. Meet. Prague: Charles Univ. 63-66
- Borkin, L.J., Eremchenko, V.K., Helfenberger, N., Panfilov, M. and Rosanov, J.M. (2001). On the distribution of diploid, triploid and tetraploid green toads (*Bufo viridis* complex) in south-eastern Kazakhstan. Russian Journal of Herpetology 8(1): 45-53. (In English)
- Brandstaetter, F. and Redl, M. (1997). On the etymology of Asian snakes of the genus *Psammophis* (Serpentes: Colubridae). Hamadryad 22(1): 50-53. (In English)
- Carevskii, S. 1930. Zoological results of the expedition to Mongolia made by P.K. Kozlov in the years 1924-1926. Ежегодн. Зоол. Муз. АН СССР. Т.31. №2. С. 213-217.
- Daito, J. (1968). Interspecific hybrids between Japanese and European treefrogs. Zool. Mag., Tokyo 77(4): 117-127 (In Chinese)
- Fei, L., Ye, C.-Y., Huang, Y.-A. and Liu, M.-Y. (1999). Atlas of Amphibians of China. Henan Science and Technical Press, Zhengzhou. (In English)
- Frank, N. and Ramus, E. (1996). A complete guide to scientific and common names of reptiles and amphibians of the world. NG Publishing Inc. Pottsville, PA. 377 pp. (In English)

Frost, D.R. (2007). Amphibian Species of the World: an Online Reference. Version 5.0 (1 February, 2007). Electronic Database accessible at <http://research.amnh.org/herpetology/amphibia/index.php>. American Museum of Natural History, New York, USA. Accessed: March 30, 2007.

Golubev, M.I. (1989). Contribution to the research of genus *Phrynovephalus* Kaup, 1825 (Sauria: Agamidae) of the USSR fauna. Abstr. First World Congress Herpetol. Univ. of Kent.

Golubev, M.I. (1993). The variegated toad agama in Djungar Gate (Eastern Kazakhstan) with notes on certain systematic problems of *Phrynocephalus versicolor* str. (Reptilia: Agamidae). Asiatic Herpetological Research 5: 51-58. (In English)

Grubov, V.I. (1982). Key to the vascular plants of Mongolia (with an atlas). Nauka Press, Leningrad. 443 pp.

Gunter, A. Description of the Batrachia Salientia in the collection of the British Museum. L.: Taylor and Francis, 1858. 160 p.

IUCN (1994). Guidelines for protected area management categories. CNPPA with the assistance of WCMC. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. x + 261pp. (In English)

IUCN (2001). IUCN Red List Categories and Criteria: version 3.1. IUCN Species Survival Commission. IUCN, Gland and Cambridge. ii + 30 pp.

IUCN (2003). Guidelines for application of IUCN Red List Criteria at regional levels version: 3.0. IUCN Species Survival Commission. IUCN, Gland and Cambridge. ii + 26 pp.

IUCN (2006). 2006 IUCN Red List of threatened species. Available online at <http://www.iucnredlist.org>. Accessed 25 March, 2007.

IUCN, Conservation International, and NatureServe (2006). Global Amphibian Assessment. <www.globalamphibians.org>. Downloaded on 23 March 2007.

Kawamura, T., Nishioka, M. (1977). Aspects of the reproductive diology of Japanese anurans. Reproductive biology of amphibians. New York. L. Plenum press, P. 103-139.

Kuramoto, M. (1984). Systemativ implications of hybridization experiments with some Eurasian treefrogs (genus *Hyla*). Ibid. №3. P. 100-108.

Kuzmin, S.L. and Ischenko, V. G. (1997). Skeletochronology of *Bufo raddei* from Gobi Desert. Journal of Herpetology 31(2): 306-309. (In English)

Lamoreux, J., Akcakaya, H.R., Bennun, L., Collar, N.J., Boitani, L., Brackett, D., Brautigam, A., Brooks, T.M., da Fonseca, G.A.B., Mittermeier, R.A., Rylands, A.B., Gardenfors, U., Hilton-Taylor, C., Mace, G., Stein, B.A. and Stuart, S. (2003). Value of the IUCN Red List. Trends in Ecology and Evolution 18(5): 214-215.

Mallow, D., Ludwig, D. and Nilson, G. (2003). True vipers : natural history and toxinology of Old World vipers. Krieger Publishing Company, Florida. 359 pp. (In English)

Mace, G.M. (1994). Classifying threatened species: Means and ends. Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Part B 344: 91-97.

Macey, J.R., Ananjeva, N.B., Wang, Y., Papenfuss, T.J. (2000). Phylogenetic relationships among Asian gekkonid lizards formerly of the genus *Cyrtodactylus* based on cladistic analyses of allozyme data: monophyly of *Cyrtopodion* and *Mediodactylus*. J. Herpetol. 34 (2): 258-265

Maxson, L.R. (1981). Albumin evolution and its phylogenetic implications in toads of the genus *Bufo*. II. Relationships among Eurasian *Bufo*. Copeia

Munkhbayar, K. (1981). New data on the distribution of some amphibians and reptiles in Mongolia. Trudy Zoologicheskogo Instituta 101: 52-56. (In English)

Nishioka, M., Sumida, M. and Borkin, L. (1990). Biochemical differentiation of the genus *Hyla* distributed in the Far East. Sci. Rep. Lab. Amph. Biol. Hiroshima Univ. 10: 93-124.

Obst, F.-J. (1962). Eine herpetologische Sammelreise nach der Mongolei // Aquarien-Merrarien. Jhrg. 9. Hf. 11. S. 333-342.

Orlova, V.F. (1992). Intrapopulational and geographic variation of *Eremias prewalskii* Stauch in Mongolia. Asiatic Herpetological Research 4: 113-122. (In English)

Pallas, P.S. (1788). Marina varia nova et rariora. Nova Acta Acad. Sci. Imp. Petrop. 2: 229-250.

Peters, W. (1866). Mitteilung über neue Amphibien (Amphibolurus, Lygosoma, Cyclodus, Masticophis, Crotaphopeltis) und Fische (Diagramma, Hopalogenys) des Kgl. Zoologischen Museums. Monatber. Konigl. Preuss. Akad. Wiss. Berlin. S.86-96

Peters, G. (1971). Die Wirtelschwanze Zentralasiens (Agamidae, Agama) // Mitt. Zool. Mus. Berlin. Bd. 47. Hf. 2. S. 357-381

Pope, C.N (1935). The reptiles of china. Turtles, crocodilians, snakes, lizards. Natural History of Central Asia. New York. Vol 10. 604p.

Reading, R.P. (1997). Mongolia's biodiversity. ZooGoer 26(5). (In English)

Reading, R.P., Amgalanbaatar, S. and Lhagvasuren, L. (1999). Biological assessment of three beauties of the Gobi National Conservation Park, Mongolia. Biodiversity and Conservation 8: 1115-1137. (In English)

Rogovin, K.A., Semenov, D.V. and Shenbrot, G.I. (2001). Lizards of the northern Mongolian deserts: Densities and community structure. Asiatic Herpetological Research 9: 1-9. (In English)

- Schmidt, K. P. (1927). Notes on China reptiles. Bull. Amer. Mus. Natur. Hist. Vol. 54. P. 467-551.
- Semenov, D.V. and Borkin, L.J. (1992). On the ecology of Przewalsky's gecko (*Teratoscincus przewalskii*) in the Transalai Gobi, Mongolia. Asiatic Herpetological Research 4: 99-112. (In English)
- Terbish, Kh. and Munkhbayar, Kh. (1998). The distribution of amphibian and reptiles in the protected areas of Mongolia. Third Asian Herpetol. Meeting: Abstracts 39.
- Terbish, Kh., Munkhbayar, Kh. and Munkhbaatar, M. (2006). A guide to the amphibians and reptiles of Mongolia. Munkhiin useg, Ulaanbaatar. 72 pp. (In English)
- Stöeck, M., Bretschneider, P., and Grosse, W. (2001). The mating call and male release call of *Bufo raddei* Strauch, 1876 with some phylogenetic implications. Russian Journal of Herpetology 7(3): 215-226. (In Russian or German?)
- Stubbe, M., Peters, G., Uhlenhaut, K., Dawaa, N. (1981). Fin Experiment zur Guindung einer Population von Gobi-Agamen, *Agama stoliozkana* (Blanford), asserhold des Artareals. Mitt. Zool. Mus. Berlin. Bd. 57. Hf.1. 63-74 (in German)
- Szczerbak, N.N. and Golubev, M.L. (1996). Gecko fauna of the USSR and contiguous regions. Society for the Study of Amphibians and Reptiles. (In English and Russian)
- Uetz, P. hap, (2006). The Reptile Database, <http://www.reptile-database.org>, accessed March 23, 2007.
- UNDP-UNEP (2000). 1st Workshop on National Biodiversity Strategies & Action Plans in Northeast and East Central Asia: Experiences and Lessons. Biodiversity Planning Support Programme UNDP-UNEP. 26 -28 April, 2000, Beijing, China. (In English)
- UNEP-WCMC (2007). UNEP-WCMC species database: CITES-listed species. Available online at <http://www.cites.org>. Accessed 25 March 2007.
- Wang, Y. and Fu, J. (2004). Cladogenesis and Vicariance Patterns in the toad-headed lizard *Phrynosoma versicolor* species complex. Copeia 2: 199-206. (In English)
- WWF (2007). Ecoregions. Available online at <http://www.worldwildlife.org>. Accessed 21 February 2007.
- Zhao E.M., Adler K. (1993). Herpetology of China. Contribution to Herpetology. №10. Soc. Study Amphib. Reptiles. 522p.

ХАВСРАЛТ

Хавсралт I. ДБХХ-ны Устаж байгаа, Устаж болзошгүй, Эмзэг зүйлийн ховордлын зэрэглэлийг үнэлэхэд ашигладаг А-Е хүртэлх шалгуурын товч тайлбар (IUCN, 2001-ын товч тайлбар)

А-В-гийн аль ч шалгуурыг ашиглах	Устаж байгаа	Устаж болзошгүй	Эмзэг
A. Популяцийн тоо толгойн бууралт. 10 жил эсвэл 3 үеээс дээш хугацаанд ажиглалтаар буурах хандлагатай			
A1	≥ 90 хувь	≥ 70 хувь	≥ 50 хувь
A2, A3, A4	≥ 80 хувь	≥ 50 хувь	≥ 30 хувь
A1. Популяцийн бууралтын шалтгаануудыг урьд нь судалж үнэлгээ, дүгнэлт өгсөн буюу эргэлzsэн дүгнэлтүүдийг доор өгөгдсөн жагсаалтууд дээр тулгуурлан популяцийн доройтолын шалтгаануудыг буцаад хуучиндаа орох магадлал нь баттай буюу тодорхой эсэхийг тогтоох			
(a) шууд ажиглалт			
(b) тухайн таксонд нийцсэн элбэгшилийн индекс			
(c) эзлэн амьдрах талбай болон орших нутгийн хэмжээ, амьдрах орчны тааламжтай байдал			
(d) ашиглалтын өнөөгийн болон боломжит төвшин			
(e) нутагшуулсан зүйл, эрлийзжил, эмгэг үүсгэгч, бохирдууд, өрсөлдөгчүүд ба паразитуудын нөлөөнүүд.			
A2. Популяцийн бууралтын шалтгаануудыг урьд нь судалсан, үнэлсэн, дүгнэсэн болон эргэлzsэн дүгнэлтүүдийг A1-ийн (a)-(e) хооронд өгөгдсөн үнэлгээнүүд дээр тулгуурлан бууралтын явц зогсоогүй байгаа эсвэл бууралтын шалтгаан тодорхой бус буюу магадгүй буцаад анхны байдалдаа эргэн орох боломжтойг тогтоох			
A3. Асуудалтай болон төлөвлөгдсөн популяцийн бууралт ирээдүйд A1-ийн (b)-(e) тулгарвал (хамгийн их нь 100 жил)			
A4. Өнгөрсөн үе буюу ирээдүйдээ (хамгийн их нь 100 жил) популяцийн доройтолын шалтгаануудыг судалж, үнэлгээ, дүгнэлт өгсөн, тооцоолон боловсруулсан буюу эргэлзээ төрүүлсэн дүгнэлтүүдийг A1-ийн (a) - (e) хүртлэх шалгнуурууд дээр тулгуурлан популяцийн бууралтын шалтгаан нь тодорхойгүй юмуу ойлгомжтой бус, эсвэл буцаад хуучин байдалдаа эргэн орох			
B. В1 болон В2-ын Газарзүйн тархалтын хилийн хэлбэр, хэмжээ			
B1. Тархац нутгийн хэмжээ	< 100 км ²	< 5,000 км ²	< 20,000 км ²
B2. Эзлэн амьдрах талбай	< 10 км ²	< 500 км ²	< 2,000 км ²
Дараагийн 3-ийн 2 нь			
(a) Хэд хэдэн тасархайтсан эсвэл тасархайтсан газар нутгийн тоо	= 1	≤ 5	≤ 10
(b) Тoo толгойн үргэлжлэн буурах хандлага нь: (i) тархац нутгийн хэмжээ; (ii) эзлэн амьдрах талбай; (iii) амьдрах орчны тааламжтай байдал, талбай болон хэмжээ; (iv) байршил эсвэл салбар популяцийн тоо; (v) үржлийн насны бодгалиудын тоо			
(c) Эрс хэлбэлзээ нь: (i) тархац нутгийн хэмжээ; (ii) эзлэн амьдрах талбай; (iii) байршил эсвэл салбар популяцийн тоо; (iv) үржлийн насны бодгалиудын тоо			
C. Жижиг популяцийн хэмжээ болон бууралт			
Үржлийн насны бодгалиудын тоо	< 250	< 2,500	< 10,000
дараагийн С1 эсвэл С2:			
C1. Too толгойн үргэлжлэн буурах хандлагын үнэлгээ нь:	1 үе эсвэл 3 жилд 25 хувь	2 үе эсвэл 5 жилд 20 хувь	3 үе эсвэл 10 жилд 10 хувь
Хамгийн их нь 100 жил			
C2. Too толгойн үргэлжлэн буурах хандлага болон (a) эсвэл (b):			
a (i) бүх салбар популяциудын бие гүйцсэн бодгалиуд:	< 50	< 250	< 1,000
a (ii) нэг салбар популяцид байгаа бодгалиудын хувь	90 хувь	95 хувь	100 хувь
(b) Үржлийн насны бодгалиудын эрс хэлбэлзэлүүд			
D. Mash бага буюу хязгаарлагдмал популяци			
Аль нэгийг нь:			
(1) Үржлийн насны бодгалиун тоо	< 50	< 250	< 1,000
Эсвэл			
(2) Эзлэн амьдрах талбай			Эзлэн амьдрах талбай < 20 км ² эсвэл байршил нутаг ≤ 5
E. Тооны анализ			
Байгальд байгаа устах магадлалын илэрхийлэл:	3 үе (хамгийн их нь 100 жил) эсвэл 10 жилд ≥ 50 хувь	5 үе (хамгийн их нь 100 жил) эсвэл 20 жилд ≥ 20 хувь	100 жилд ≥ 10 хувь

Хавсралт II.

Жагсаалт 1: Монгол оронд тэмдэглэсэн, Монгол орны биологийн олон янз байдлын семинараар үнэлгээ хийсэн зүйлүүд.

Монгол орны биологийн олон янз байдлын мэдээллийн сангийн 2006 оны семинараар Монголд тэмдэглэсэн хэмээн зөвшөөрч, тус орны хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн улаан данс болон түүнтэй холбогдолтой бусад баримт бичигт орсон хоёр нутагтан, мөлхөгчдийн зүйлийн жагсаалт.

a. Хоёр нутагтны анги – Class *Amphibia*

<i>Шинжслэх ухааны нэр</i>	<i>Монгол нэр</i>	<i>Бүс нутгийн үнэлгээ</i>	<i>Олон улсын үнэлгээ</i>
Сүүлтэй хоёр нутагтны баг			
Гүлмэрийн овог			
<i>Salamandrella keyserlingii</i> (Dybowski, 1870)	Шивэр гүлмэр	Эмзэг, АЗс	Анхааралд өртөхөөргүй
Сүүлгүй хоёр нутагтны баг			
Бахын овог			
<i>Bufo pewzowi</i> (Bedriaga, 1898)	Ногоон бах	Эмзэг, В1ab(iii)	Анхааралд өртөхөөргүй
<i>Bufo raddei</i> (Strauch, 1876)	Монгол бах	Анхааралд өртөхөөргүй	Анхааралд өртөхөөргүй
Модны мэлхийн овог			
<i>Hyla japonica</i> (Gunther, 1859)	Модны мэлхий	Эмзэг, D2	Анхааралд өртөхөөргүй
Мэлхийн овог			
<i>Rana amurensis</i> (Boulenger, 1886)	Шивэр мэлхий	Анхааралд өртөхөөргүй	Анхааралд өртөхөөргүй
<i>Rana chensinensis</i> (David, 1875)	Дорнодын мэлхий	Эмзэг, В1ab(iii)	Анхааралд өртөхөөргүй

b. Мөлхөгчдийн анги – Class *Reptilia*

<i>Шинжслэх ухааны нэр</i>	<i>Монгол нэр</i>	<i>Бүс нутгийн үнэлгээ</i>	<i>Олон улсын үнэлгээ</i>
Хайрстны баг			
Гүрвэлийн дэд баг			
Нохой гүрвэлийн овог			
<i>Alsophylax pipiens</i> (Pallas, 1814)	Төмөр гүрвэл	Анхааралд өртөхөөргүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
<i>Cyrtopodion elongatus</i> (Blanford, 1875)	Говийн махир хуруут гүрвэл	Эмзэг, D2	Үнэлгээ хийгдээгүй
<i>Teratoscincus przewalskii</i> (Strauch, 1887)	Нохой гүрвэл	Ховордож болзошгүй	Үнэлгээ хийгдээгүй

<i>Шинжлэх ухааны нэр</i>	<i>Монгол нэр</i>	<i>Бүс нутгийн үнэлгээ</i>	<i>Олон улсын үнэлгээ</i>
Замба гүрвэлийн овог			
<i>Laudakia stoliczkanai</i> (Blanford, 1875)	Замба гүрвэл	Ховордож болзошгүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
<i>Phrynocephalus helioscopus</i> (Pallas, 1771)	Тойрмын хонин гүрвэл	Үнэлэх боломжгүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
<i>Phrynocephalus versicolor</i> (Strauch, 1876)	Цоохор хонин гүрвэл	Анхааралд өртөхөөргүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
Жинхэнэ гүрвэлийн овог			
<i>Eremias argus</i> (Peters, 1861)	Монгол гүрвэл	Анхааралд өртөхөөргүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
<i>Eremias arguta</i> (Pallas, 1773)	Толбот гүрвэл	Мэдээлэл дутмаг	Үнэлгээ хийгдээгүй
<i>Eremias multiocellata</i> (Gunther, 1872)	Могой гүрвэл	Анхааралд өртөхөөргүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
<i>Eremias przewalskii</i> (Strauch, 1876)	Говийн гүрвэл	Анхааралд өртөхөөргүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
<i>Eremias vermiculata</i> (Blanford, 1875)	Загалт гүрвэл	Анхааралд өртөхөөргүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
<i>Lacerta agilis</i> (Linnaeus, 1758)	Гавшгай гүрвэл	Үнэлэх боломжгүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
<i>Zootoca vivipara</i> (Jacquin, 1787)	Зулзаглагч гүрвэл	Анхааралд өртөхөөргүй	Анхааралд өртөхөөргүй
Могойн дэд баг			
Аварга могойн овог			
<i>Eryx tataricus</i> (Lichtenstein, 1823)	Тэмээн сүүл мөгий	Ховордож болзошгүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
Хоргүй могойн овог			
<i>Coluber spinalis</i> (Peters, 1866)	Нарийн мөгий	Ховордож болзошгүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
<i>Elaphe dione</i> (Pallas, 1773)	Рашааны мөгий	Анхааралд өртөхөөргүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
<i>Elaphe schrenckii</i> (Strauch, 1813)	Хар мөрний цариг мөгий	Үнэлэх боломжгүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
<i>Natrix natrix</i> (Linnaeus, 1758)	Усны мөгий	Ховордож болзошгүй	Бага эрсдэлтэй, Анхааралд өртөхөөргүй
<i>Psammophis lineolatus</i> (Brandt, 1838)	Сум мөгий	Анхааралд өртөхөөргүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
Хорчигнуурт могойн овог			
<i>Gloydius halys</i> (Pallas, 1776)	Бамбай хоншоорт мөгий	Анхааралд өртөхөөргүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
<i>Vipera berus</i> (Linnaeus, 1758)	Эгэл заламгайт мөгий	Эмзэг, D2	Үнэлгээ хийгдээгүй

Жагсаалт 2: Монгол оронд тохиолдох боломжтой зүйлүүд.

Монгол оронд 2006 оны байдлаар тохиолдоц илэрсэн, Улаан дансанд орсон зүйлээс гадна хил орчимд тохиолдсон болон тархац нь тэлж байгаа ч тодорхой баримт нотолгоогүй зүйлүүдийг Монгол оронд тохиолдох боломжтой зүйлийн жагсаалтанд оруулав.

<i>Шинжслэх ухааны нэр</i>	<i>Монгол нэр</i>	<i>Бүс нутгийн үнэлгээ</i>	<i>Олон улсын үнэлгээ</i>
Хоёр нутагтны анги			
Сүүлгүй хоёр нутагтан			
Бахын овог			
<i>Bufo bufo</i> (Linnaeus, 1758)	Бор бах	Үнэлгээ хийгдээгүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
<i>Bufo gargarizans</i> (Cantor, 1842)	Саарал бах, Дорнодын бах	Үнэлгээ хийгдээгүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
Мэлхийн овог			
<i>Rana arvalis</i> (Nilsson, 1842)	Шөвгөр мэлхий	Үнэлгээ хийгдээгүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
<i>Rana nigromaculata</i> (Hallowell, 1860)	Хар толбот мэлхий	Үнэлгээ хийгдээгүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
Мөлхөгчдийн анги			
Хайрстны баг			
Замба гүрвэлийн овог			
<i>Phrynocephalus axillaris</i> (Blanford, 1875)	Цөлийн хонин гүрвэл	Үнэлгээ хийгдээгүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
Хоргүй могоян овог			
<i>Coluber ravergeri</i> Ménétriés, 1832	Толбот нарийн могой	Үнэлгээ хийгдээгүй	Үнэлгээ хийгдээгүй
Хорчигнуурт могоян овог			
<i>Vipera ursinii</i> (Bonaparte, 1833)	Хээрийн загалмайт могой	Үнэлгээ хийгдээгүй	Устаж болзошгүй, A1c+2c

